

Erkendelse og organisatorisk praksis

At undre sig over mennesket

Møller, Kim Malmbak

DOI (link to publication from Publisher):
[10.5278/vbn.phd.socsci.00050](https://doi.org/10.5278/vbn.phd.socsci.00050)

Publication date:
2016

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):
Møller, K. M. (2016). *Erkendelse og organisatorisk praksis: At undre sig over mennesket*. Aalborg Universitetsforlag. <https://doi.org/10.5278/vbn.phd.socsci.00050>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

ERKENDELSE OG ORGANISATORISK PRAKSIS

- AT UNDRE SIG OVER MENNESKET

**AF
KIM MALMBÅK MØLLER**

PH.D. AFHANDLING 2016

AALBORG UNIVERSITET

ERKENDELSE OG ORGANISATORISK PRAKSIS

- AT UNDRE SIG OVER MENNESKET

by

Kim Malmbak Møller

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Dissertation submitted June 24th 2016

Afhandling indleveret: 24. juni, 2016

PhD vejleder: Lektor Michael Fast, Aalborg Universitet

PhD bedømmelsesudvalg: Associate Professor Anita Leirfall, University of Bergen
Professor Anders Örtenblad, University of Nordland
Professor Kenneth Mølbjerg Jørgensen, Aalborg
Universitet.

PhD Serie: Det Samfundsvidenskabelige Fakultet,
Aalborg Universitet

ISSN (online): 2246-1256

ISBN (online): 978-87-7112-397-5

Publiceret af:

Aalborg Universitets Forlag

Skjernvej 4A, 2. sal

DK - 9220 Aalborg Ø

Telefon: +45 99407140

aauf@forlag.aau.dk

forlag.aau.dk

© Copyright: Kim M. Møller

Trykt i Danmark hos Rosendahls, 2016

Normalsider: 207 sider

Standard sider: 207 pages

Abstract

This thesis examines the human ability to experience the world. This research tries to answer the question; what happens when humans receive stimuli from the outside world? The processing of information is discussed from a philosophical and neuroscientific perspective with the ambition of examining how the two approaches benefit from each other and how the two combined can become a description of the epistemological capabilities of the human brain. An understanding of human epistemological characteristics is applicable to any context involving humans, but especially within scientific discussions regarding corporations and management, since both assume a specific notion of man as a founding principle. Through the discussions in the thesis, it will be shown that emotions and memory serve a fundamental and unavoidable role in the human act of creating an understanding of the surrounding world. The neuroscientific discussions point to the economic rationality as an illusion, since all decisions are in some form or another based on emotions and not on the strides for efficiency or profit. The memory is shown to be central to the human understanding since the selection of memories is used in the interpretation of all contexts. The selection of memories as well as the selection of stimuli from the external world is not a process which results in the same understanding for everyone but rather, since it is based on memory, it is a unique process with a unique result. The assumptions within the concepts "objectivity" and "objective knowledge" can therefore not be supported by the understanding of the human epistemological characteristics. The thesis contains a summary of the discussions regarding the epistemological characteristics of humans. This summary is then applied to an understanding of management as a practical and theoretical phenomenon. Due to the role as a collaborative partner, Himmerlands Elforsyning, is the organization which functions as the practical context for the discussions regarding the management of humans. To examine epistemology as a phenomenon entails a description of some of the limitations regarding what humans can perceive and what they cannot. Especially what we cannot perceive is relevant in terms of improving the ability to understand the world around us. In other words, this thesis has the explicit ambition to try and improve our ability to understand and therefore to broaden our understanding of the world and ourselves.

Abstrakt

Denne afhandling undersøger menneskets evne til at forstå verden omkring sig. Den forsøger at besvare, hvad der sker, når mennesket får stimuli fra omverdenen. Menneskets behandling af information diskuteres ud fra et filosofisk og et neurovidenskabeligt perspektiv med det formål at undersøge, hvordan de to tilgange kan nuancere hinanden og tilsammen udgøre en beskrivelse af hjernens behandling af information. En sådan beskrivelse af menneskelige erkendelsesmæssige karakteristika er generelt interessant, men særligt relevant for videnskabelige diskussioner om organisationer og ledelse, da de alle antager en bestemt forståelse af mennesket som grundelement. Igennem afhandlingens diskussioner bliver det blandt andet vist, at individets unikke perspektiv og hukommelse spiller en uundgåelig rolle i menneskets forståelse af omverdenen. Den økonomiske rationalitet får neurovidenskaben vist, er en problematisk fremstilling af menneskets ageren, idet alle beslutninger beror i en eller anden udstrækning på individets unikke historik, forståelse og position, hvorfor det ikke synes rimeligt at hævde at mennesket altid søger profit, hvilket er en central antagelse ved den økonomiske rationalitet. Hukommelsen er ligeledes central for erkendelsen, idet individet altid vil bruge sin historik til at forstå enhver situation. Menneskets selektion af erindringer såvel som nuværende input fra konteksten bliver derfor ikke forstået som en ensartet proces for alle mennesker, men derimod som unik og ekstremt kompliceret handling. Antagelserne for objektivitet og objektiv viden kan derfor ikke understøttes af den viden om mennesket, som filosofien eller neurovidenskaben bidrager med. I afhandlingen er der en opsummerende beskrivelse af de karakteristika, som er undersøgt omkring menneskets erkendelse. Denne beskrivelse bliver inddraget i forhold til at forstå organisationer som et fænomen, således at der kan eksemplificeres, hvorledes erkendelsen kommer til udtryk i organisations- og ledelsespraksis. Himmerlands Elforsyning fungerer som den eksemplificerende kontekst i kraft af deres rolle som samarbejdspartner. Det at undersøge erkendelsen som fænomen betyder, at der vil blive skitseret nogle begrænsninger for, hvad mennesket kan erkende, og hvad det ikke kan. Særligt det sidste er relevant i forhold til at forbedre sin evne til nuanceret at forholde sig til verden omkring sig. Afhandlingen har med

andre ord et eksplicit formål om at forsøge at nuancere vores erkendelse og dermed både at nuancere vores forståelse af verden, men også af os selv.

Forord

At være menneske er en konstant rejse, en konstant udvikling, som ikke stopper, om man vil det eller ej. Det samme kan siges at være gældende for den videnskabelige dannelse, som et ph.d. projekt fører én igennem. Ens videnskabelige rejse slutter ikke med afhandlingen. Den er ikke endelig eller definitiv for ens forståelse. Denne afhandling er ikke som et tog på vej mod endestationen, og den hævder ikke at have tegnet et absolut færdigt billede af sidste station. Den er heller ikke kommet frem udelukkende på grund af mig – det modsatte føles meget sandt nogle gange.

Jeg vil gerne benytte lejligheden, som dette forord præsenterer for mig, til at takke dem, som har været med til at gøre dette projekt muligt. Heri har jeg været så heldig at få en yderst kompetent og tålmodig vejleder, Michael Fast, hvis viden og frie rammer kun overskygges af det grå hår og den svenske accent. For at rammerne for projektet kunne skabes, har det været nødvendigt, at Aalborg Universitets Institut for Økonomi og Ledelse og Himmerlands Elforsyning gik sammen om at finansiere dette projekt, hvilket jeg er meget taknemmelig for. I sidstnævnte skylder jeg særligt Jakob Voergaard Pedersen en stor tak for at hjælpe mig igennem, når projektet tog en af sine mange drejninger og for altid at se det positive i de nye situationer. Så skylder jeg mine informanter en stor tak, fordi de åbnede op og lod mig få et indblik i deres liv.

Jeg skylder de folk, som var der, når projektet blev til på trods af mig, mere end jeg kan give tilbage. Det er de folk, der altid har været der for mig, og som jeg altid vil stå i taknemmelighedsgæld til. Her er det særligt min søster, Nanna, som ikke kun har lagt øre til, når det hele blev træls, men som ydermere har lagt megen tid og energi i at diskutere og mange gange føre mig på rette vej, når jeg stolt mente at have (mis-)forstået noget af det neurovidenskabelige i afhandlingen. Dette projekt, og mig som person, ville uden tvivl ikke være det samme uden hende. Mine forældre, Grete og Finn, har altid været der for mig, selv før jeg vidste, hvad det betød. De er mine støtter, så stærke og stædige som støtter nu engang er – jeg skylder dem mere end jeg aner. Sidst, men bestemt ikke mindst, så vil jeg sige tak i mangel af bedre ord til hende, som frivilligt har valgt at ville dele resten af sit liv med mig og som netop nu er i gang med at lave mad, endnu en gang,

fordi jeg har travlt med at skrive afhandlingen. Katrine, du har været urokkelig i din tro på mig og i din uvurderlige varme og støtte. Tak.

Indholdsfortegnelse

1 Introduktion	1
1.1. At læse en udvikling	7
2 Problemformulering	13
3 Metode	21
3.1. Litteraturnfsnit	25
3.2. Teoretiske metoder	33
3.3. Empiriske metoder	39
3.3.1. Neurovidenskaben	39
3.3.2. Energi Nord og Himmerlands Elforsyning	43
3.3.3. Case-interviews	45
4 Den filosofiske erkendelse	49
4.1. Erkendelse og tvivl	51
4.2. Objektet for sig	55
4.3. Perception og intentionalitet	61
4.4. Dommens kategorier & typificeringer	71
4.5. Forestillingsevnen og tænkning	79
4.6. Kroppen og cykling	89
4.7. Den filosofiske erkendelses konklusion	93
5 Neurologien	95
5.0.1. Mennesket og evolutionen	97
5.1. Det menneskelige nervesystem	99
5.2. Hjernens anatomi	107
5.3. Neurovidenskabelige forskningsmetodikker	113
5.4. Sansningen	121

5.5. Hukommelse.....	127
5.6. Empati og evolution	131
5.6.1. Neurovidenskabelig udvikling	132
6 Kombination.....	135
6.1. Perspektiv og logik	137
6.2. Erkendelsens principielle virke.....	143
6.3. Farveblindhed og det vi ikke ved	149
7 Livsverdenen	153
7.1. Fortællinger og usynlige skyttegrave	159
7.2. Organisationen og individets identitet.....	175
7.3. Fortællinger som begrænsninger	179
7.4. Organisationer som metaforer.....	193
8 Konklusion	203
9 Perspektivering	215
9.1. Etik og referencerammer.....	217
9.2. Tænkning og etik.....	221
9.3. Etik og tillid.....	225
9.3. Tillid og organisationens dannelse	233
9.4. Individet og etik som referenceramme	241
10 Litteraturliste	245

1 Introduktion

Enhver teori om organisationer, det værende indenfor økonomi, motivation, ledelse eller regnskab, vil altid tage udgangspunkt i et grundelement; mennesket. Men hvilke antagelser gør man sig om sit grundelement? Det er svært at bygge et hus uden at vide, hvad en mursten er? Eller om en mursten er det samme som mørtel? Ønsker man en teori om huse, bliver man nødt til at gøre sig antagelser om det, huse kan bestå af. Ønsker man eksempelvis at undersøge en organisations kultur ved hjælp af observationer, så må antagelsen være, at observationer kan bibringe brugbar og valid information om organisationens kultur. Med andre ord antager man, at menneskerne i den pågældende organisation opfører sig på en sådan måde, at ens observationer kan hjælpe ens fortolkninger til at danne et billede af organisationens kultur. For at dette kan være tilfældet, må man derfor også antage, at ens fortolkninger af de ting, man observerer, stemmer overens med de motiver og fortolkninger, som dem, der observeres, ligger til grund for deres handlinger. Hvis man i dette teoretiske eksempel virkelig ønsker at forstå organisationens kultur, så betyder det, at man derfor antager, at man ikke blot kan observere andre menneskers handlinger, men også deres motiver. Uafhængigt af videnskabeligt paradigme så vil dette sjældent betragtes som et validt udsagn. Det kan til nøds antages, at ens fortløbende oplevelser som menneske sætter en i stand til tilnærmelsesvist at forstå andres handlinger, da man besidder evnen til at reflektere over og opleve sig selv samt generalisere denne oplevelse til andre. Menneskets historik og empati bliver med andre ord grundlæggende i antagelsen om, at observationer kan bidrage til en forståelse af en organisationskultur. Lad historien og empatien tjene som de eneste to antagelser for dette eksempel, selvom der kunne eksistere langt flere nødvendige antagelser. At kunne huske og at kunne være empatisk er to meget karakteristiske evner for mennesket, men hvor tit figurerer en analyse eller blot en beskrivelse af deres brug i forhold til opstillingen af en organisationsteori eller en kulturel analyse? Er der til stadighed nogen, som kan fremstille en rimelig beskrivelse af hukommelse eller empatien hverken filosofisk eller biologisk? Denne problemstilling gælder ikke kun for den observerende, men i høj grad også for de antagelser, der etableres omkring de observerede. Hvordan kan de observeredes handlinger beskrives og tillægges motiver, hvis der ikke som minimum er forsøgt en beskrivelse af

empati og hukommelse? Eller tænkning for den sags skyld? Som oftest bliver fremstillingen af en teori ligesom en analyse af en praksis udført uden henblik på de antagelser, som muliggør selvsamme tilblivelse af viden. Enhver filosofisk og logisk analyse vil derfor påvise, at konklusionen muligvis kunne være sand, mens metoden og udledningen heraf umuligt kan være det. Der er en masse formildende omstændigheder for denne radikale kritik, såsom manglende videnskabelig viden om mennesket, omfang af undersøgelserne, at man kan bygge videre på andres arbejde uden at beskæftige sig eksplicit med selvsamme analyser osv. Men de formildende omstændigheder kan ikke på nogen måde fungere som undskyldninger for ikke at operere med en, om end ufuldstændig, forestilling om disse menneskelige karakteristika, da stringens ved at være mangelfuldt bevidst altid vil være bedre end kaotisk og usammenhængende uvidenhed. Med andre ord; enhver handling indeholder antagelser, ikke kun om formål men om verdenen, og uden en videnskabelig analyse af ens antagelser om ens handlinger og verden, kan man umuligt råde bod på de mange modsætninger, som plager moderne erhvervsøkonomi. Dette projekt vil forsøge at eksemplificere, hvorledes en sådan tilgang kan udformes, samt belyse hvilke problematikker, der opstår i forsøget på at analysere mennesket. Først fortjener den erhvervsøkonomiske diskussion omkring organisationer og ledelse en uddybning.

I forhold til organisationer og ledelse vil uddybningen her tage udgangspunkt i ledelsesfilosofi som eksemplificerende diskussion af det erhvervsøkonomiske felt. Ledelsesfilosofi består af to begreber: Filosofi, som stammer fra græsk og betyder kærlighed til visdom (Lübcke 1994:129) og ledelse, som af mange definitioner, blandt andet, beskrives som en koordinering af aktiviteter mod et mål (Clegg et al. 2008:9; Mintzberg 1973:18; Fayol i Bakka & Fivelsdal). At det diskuterende emne betegnes ledelsesfilosofi og ikke ledelsesteori eller en teori om ledelse, skyldes filosofiens mening; kærlighed til visdom. Det betyder, at visdommen søges i sig selv og for sig selv, og dermed ikke blot for at anvende den som middel til et mål, hvilket som oftest udmunder i at opnå en attraktiv og salgbar beskrivelse af et fænomen (teori defineres som regel som en forklaring af et fænomen). Eksemplificeringen af den indledende erhvervsøkonomiske kritik fremlægges inden for ledelsesteorien som felt, da dette felt bygger på antagelser om mennesket. Afhandlingens ambition er at undersøge menneskets erkendelse samt at belyse hvilke antagelser der ud fra

erkendelsen med rette kan etableres omkring mennesket. For at vise afhandlingens undren, samt problematikken for ledelsesteorien vil dette blive diskuteret først, for at problemets årsag bliver tydelig.

Der kunne udvælges et utal af ledelsesteorier, lige fra knap så kvalificerede bud, som eksplicit er ude på at sælge bøger, konsulenttydelser eller lignende og så til ambitiøse, sammenhængende, videnskabelige udgaver, men fælles for en signifikant del er, at teorierne foreligger uden en relevant diskussion omkring erkendelse og mennesket. At lede, lige som når forskere udleder en ledelsesteori, må afhænge af, hvad det selv består af – skal en flok orangutanger eller myrer ledes, så skal det gøres på en måde, som tager udgangspunkt i deres karakteristika, lige så vel som en ledelse af mennesket må betragte mennesket i sig selv (med kærlighed til visdommen om mennesket). Med andre ord, det relevante i forudsætningerne for en undersøgelse om at lede mennesker, må blandt andet diskutere, hvad der gør ledelse af mennesker muligt? Eller formuleret således: Hvad skal eksistere, for at ledelse af mennesker er muligt? Et menneske må være til. En ledelsesfilosofi må baseres på de karakteristika for mennesket, som der er videnskabeligt belæg for at stole på. Men kommer disse egenskaber ligeledes til udtryk i ledelsesteori og organisationers praksis? Jeffrey Pfeffer beskriver i hans artikel en udvikling indenfor ledelsesteorien således:

"There is concern that there is not sufficient professionalization of management and management education, in the sense that a profession is concerned with professional values, about the why and what of managerial action, not just the how" (Pfeffer 2005:99)

Pfeffer bakkes ligeledes op af forskere som Bazerman, Greenwood og Hinnings, som alle forsøger at belyse lignende grundlæggende problematikker vedrørende moderne erhvervsøkonomi (Bazerman 2005, Hinnings & Greenwood 2002). Det er dette hvorfor og hvad, som der indirekte refereres til. I en søgen efter hvordan man opnår et bestemt resultat, eksempelvis en søgen efter en salgbar ledelsesteori, er det ikke altid nødvendigt, at finde ud af hvorfor noget virker, eller hvad det er, som virker, så længe det kan påpeges, at nogle udvalgte faktorer har været til stede og der samtidigt er opstået et ønsket resultat. En sådan grundlæggende fornægtelse af oprindelige videnskabelige idealer som

kausalitet, forklaringskraft og sammenhængende argumentation kan ikke være holdbar, hvis erhvervsøkonomi skal udvikle sig som videnskabelig disciplin, som Pfeffer også selv pointerer i ovenstående citat.

Hvad muliggør ledelse af mennesker, og hvordan skal ledelse som fænomen undersøges? Et *hvad* spørgsmål bliver til en betegnelse for, at en undersøgelse af menneskelig adfærd må spørge dybere end blot: Hvad gør de? Eksempelvist: Hvad gør dem i stand til at gøre det? Hvordan fungerer mennesket? Hvorfor handler det, som det gør? Ledelsesfilosofi kan ikke længere være et spørgeskema eller en ureflekteret beskrivelse af eksternt fortolket adfærd. I forhold til et moralsk aspekt kan ledelsesfilosofi heller ikke forblive en beskrivelse af, hvad der skal gøres for at opnå et bestemt resultat, da det vil betragte mennesket som middel og antager en ambition om at nå et resultat rettere end at blive klogere (kærlighed til visdom). Ledelsesfilosofi må derfor blive en beskrivelse af de principper, hvorigennem menneskets rammer og karakteristika for adfærd, tanker, empati, hukommelse, socialitet, osv. beskrives. Det er i kraft af anerkendelserne om mennesket, at dette projekt om erkendelse er udført igennem et fænomenologisk perspektiv, og i kraft af dette er den menneskelige erkendelse og tænkning et udtryk for en historisk dannet evne, som derfor er unik for hvert enkelt individ. Det vil senere vise sig at være den konklusion, som neurovidenskaben, som er studiet af nerver i kroppen, også deler med fænomenologien. Hermed er der etableret et grundlag for at beskrive mennesket ud fra en principiel søgning, eksempelvist ved at hævde at menneskets erkendelse fungerer unikt. Det betyder, at det konkrete i mennesket ikke er ens, men det principielle er. Er ambitionen derfor at beskrive mennesket i forhold til ledelse, må perspektivet herved anlægges i forhold til at afdække principper og ikke konkret indhold. Denne argumentationsrække er udtrykt formidabelt i Hunderts beskrivelse af Kants transcendentale tilgang.

"This is a complicated argument. Its form follows the so-called 'transcendental' form of most of Kant's arguments: starting from what we know human experience to be like, what must be true about our mental processes in order for experience to turn out that way. Taking the argument as valid, we must accept the notion that

experience of a world containing 'substances' is a necessary condition of any possible experience I can have" (Hundert 1989:25)

Ovenstående citat forstås som en udredning af, at mennesket eller verden kan undersøges empirisk, men at ambitionen altid må være at nå et abstraktionsniveau af viden, som gælder for mere end det undersøgte. Det er ud fra dette ideal at begrebet principper skal forstås. De erkendelsesmæssige principper som søges hos mennesket kan karakteriseres i forhold til at være gældende for mere end det enkelte menneske. Principper bliver hermed til slutninger hvori erkendelsen beskrives med antagelser som er knyttet til eksistensen og ikke til det undersøgte individs kontekst. Dette er et umuligt ideal, men samtidigt et nødvendigt ideal i forhold til at belyse hvad der forstås som en fænomenologisk undersøgelse af fænomeners muliggørende antagelser. I forhold til at positionere afhandlingen i klassisk forstand samt at illustrere denne tilgangs radikalitet ville det være oplagt at tage udgangspunkt i en etableret teori. Dette ville tjene som et tydeliggørende og sælgende argument for tilgangens radikalitet sammenlignet med nogle andre. Det ville dog samtidigt kun udtrykke en enkelt side af denne kritik i en simplificeret fremstilling. Da det er det sælgende argument, der blandt andet gøres op med i forhold til organisationsforskning og ledelsesteoretisk forskning, ville ironien være svær at undgå ved kritikken og positioneringen overfor en bestemt teori. Derimod er det ambitionen at det i løbet af afhandlingen vil blive tydeligt hvorledes denne afhandlings perspektiv kan finde værdi igennem en diskussion af organisationer, og derigennem ledelse, ud fra de erkendelsesmæssige konklusioner og en analyse af erkendelsen i en organisatorisk praksis.

Denne introduktion har til formål at illustrere, hvorfra projektet kommer, hvor det vil hen og mest af alt hvordan og hvorfor det vil rejse. I forhold til denne videnskabelige kritik, som er udgangspunktet for afhandlingen, er det et opråb til at betragte ens studieobjekt som det kloge, det specielle og originale. Det er i strid med studieobjektet, mennesket, at opfinde et bestemt antal ledelsestyper, som dermed antager, at der kun er et bestemt antal typer af mennesker. Lad os i stedet betragte mennesket i sig selv med den ydmyghed og kærlighed, som går forud for alt, der er værd at samle på her i tilværelsen.

1.1. At læse en udvikling

I en diskussion om erkendelse, som den denne afhandling udgør, vil forfatteren altid spille en afgørende rolle for diskussionens udfald. Det er derfor relevant at få belyst de aspekter af min erkendelse, som ikke eksplicit bliver diskuteret senere. Der vil uden tvivl være mange facetter af min erkendelse, som jeg ikke er bevidst om. Diskussionerne i dette afsnit skal derfor forstås som en beskrivelse af de elementer, som for mig forekommer relevante. Det er primært min egen forståelse af min egen erkendelse og dens konsekvenser for projektets tekstmæssige udformning, som her vil blive diskuteret. Inden disse punkter behandles er det nødvendigt med en kort skitsering af afhandlingens strukturelle overvejelser.

Denne afhandling er formidlingsmæssigt skrevet som en rejse. Det betyder, at den er udtryk for en udvikling over tid. Den viden, som var tilgængelig for udarbejdelsen af kapitel 4, var med andre ord ikke den samme som for kapitel 7 osv. Denne struktur er valgt, fordi erkendelsen ligeledes fungerer som en rejse. Det vil senere vises, hvorledes erkendelsen konstant udvikles og altid tager udgangspunkt i sit nu. Hvad erkendelsen trak på i går, er ikke det samme i dag – selv ikke engang i forhold til mindet om i går. Det betyder, at struktureringen af afhandlingen i det omfang, som den forsøger at afspejle erkendelsen, bliver nødt til at modsvare erkendelsens udvikling. Pointen omkring erkendelsen som udvikling og som proces fremkom i løbet af studiet af erkendelsen. Denne pointe, ligesom så mange andre, skal afhandlingen derfor også kunne præsentere og indarbejde i sin struktur. Det er af denne årsag, at dette afsnit er placeret før afhandlingens egentlige udgangspunkt, problemformuleringen. Herved kan det indeholde de erkendelsesmæssige pointer, som er grundlæggende for projektets struktur og argumentation, således at læser får bedst muligt udgangspunkt for at tilgå afhandlingen.

I relation til ovenstående ambition om at synliggøre afhandlingens udgangspunkt og logik, er det nødvendigt at pointere den mest grundlæggende antagelse for afhandlingen, både argumentatorisk og strukturelt, hvilket er dens fænomenologiske udgangspunkt, særligt inspireret af Husserl. Der bliver i løbet af afhandlingen inddraget teori og empiri fra flere forskellige kontekster og traditioner. Disse inddragelser finder sted i det omfang de er interessante og relevante for en diskussion af

erkendelsen og anskues alle ud fra et fænomenologisk perspektiv. Det fænomenologiske udgangspunkt forlades aldrig, uafhængigt af hvilke videnskabelige traditioner, som bliver inddraget. Det betyder dog ikke, at de inddragede traditioner bliver præsenteret i samme åndedrag som de bliver udsat for en fænomenologisk kritik. Ambitionen er at lade teksten afspejle studieobjektets antagelser, hvilke varierer afhængigt af de forskellige perspektiver i løbet af afhandlingen. Det er dog forhåbentligt tydeligt, at *brugen* af de forskellige perspektiver og deres traditioner finder sted ud fra det fænomenologiske perspektiv, som danner grundlag for afhandlingen.

Erkendelsen af projektet, ligesom erkendelsen af alt andet, er udtryk for en individuel og social proces, og mit ønske med projektet har kun delvist været at føre læserens forståelse i en bestemt retning. Ambitionen er at fremlægge diskussionerne i afhandlingen så transparent og åbent som muligt uden at forsøge at dirigere læserens forståelse for meget. Det er en diffus og vanskelig grænse at balancere, men i denne afhandling er det ambitionen, at læserens erkendelse skal inddrages, som den handling den er, og ikke med et billede af, at læseren får hældt viden ned i hovedet. At erkende er en evne og som sådan en evne, der skal aktiveres, for at det erkendte får en vedvarende betydning. Om det er lykkedes, kan kun læseren vurdere, men dette ideal har uanset succes eller ej været en ambition for projektet. At læse en tekst vil altid kræve en erkendelse af teksten, men graden, hvori det er en aktivitet er varierende, og det er et udgangspunkt for afhandlingen, at teksten kan opfordre til, at læsningen bliver en meget aktiv handling, i det omfang teksten kræver noget af læseren. Helt konkret betyder det, at inddragelsen af eksempelvis citater er sket uden en voldsom mængde af fortolkende metatekst, da læserens egen forståelse af citaterne ikke kun er vigtig for indlevelsen men også som oplæg til diskussion omkring afhandlingens argumentation. I forhold til inddragelsen af citater så er det selvfølgelig nødvendigt at pointere, hvorfor de er inddraget, og hertil skal udeblivelsen af en større diskussion af citaterne forstås som en opfordring til alternative fortolkninger og diskussioner. Dette er en balancegang, som afhandlingen forsøger at manøvrere rundt i skriftligt. På samme tid som erkendelsen er individuel, er der i projektet også et ideal om, at er logikken og antagelserne valide, så er konklusionen det også i samme omfang som dens antagelser. For afhandlingen betyder det, at essensen af den teoretiske erkendelse skitseret heri må være gældende for alle mennesker, men at alle mennesker uundgåeligt vil forstå afhandlingen lidt

forskelligt, da deres forståelse tager udgangspunkt i en historik og et perspektiv, som begge er unikke.

I forhold til min egen forståelse af erkendelsen, er den ændret meget i løbet af projektet. Projektet er skrevet som en erkendelsesmæssig proces, hvori det implicit indikeres, hvorledes min forståelse udvikler sig. I den første del af projektet er fokus udelukkende på individet som et afgrænset og isoleret fænomen. Erkendelsen og refleksionen var individets eget projekt og dets eget ansvar. Jeg var på den måde herre over mine egen forståelse og burde derfor kunne modificere den, som det passede mig. Jeg sprang i faldskærm, og det var mit spring, om end faldet og dermed konteksten havde en indflydelse. Denne indflydelse var bare ikke større, end hvad jeg erkendte. I løbet af projektet blev det mig klart, at udviklingen af min egen erkendelse ikke kun kunne være mit eget projekt. Hvis bevidst og ubevidst læring var grundlæggende for erkendelsens udvikling, så måtte jeg lære af nogen eller noget, uafhængigt af om jeg var det bevidst eller ej. Helt fundamentalt for min erkendelse blev derfor omverdenen. Det muliggørende i min erkendelse var selvfølgelig mig selv, men i lige så høj grad også alt andet omkring mig. Hvis jeg som voksen postulerer, at jeg styrer min egen erkendelse, hvilket virker som en overdrivelse af voldsomme proportioner, så kan styringen af erkendelsen kun være mulig, hvis erkendelsen har udviklet sig på en måde, så den *kan* styres. Det er derfor stadig det oprindelige, det muliggørende for erkendelsen og læringen, som sætter rammerne for, hvorvidt jeg kan styre min erkendelse. Det virker derfor rimeligt at stille spørgsmålstegn ved, om jeg egentligt styrer særlig meget. Hen mod projektets afslutning blev anerkendelsen af andre, og af det vi arver eller bliver opdraget med, central for forståelsen af erkendelse. Dette aspekt blev særlig relevant ved ideen om ubevidst læring og skitseringen af, hvor relativt lidt af det vi møder, som vi er bevidste omkring, og hvor meget af det vi møder, vi derfor må behandle og lære af ubevidst.

En bemærkning omkring konsekvenserne af denne bevidstliggørelse af erkendelse er værd at føre, da den virker aktuel i nutidens samfund, men ligeså i langt de fleste andre eksistenser med mennesker. At diskutere erkendelse betyder, at man blandt andet diskuterer grænserne mellem, hvad der er en selv, og hvad der ikke er. Ens forståelse af, hvad der ikke er en selv, er nødvendigvis skabt af en selv. Denne formulering er korrekt, men beskriver ikke essensen af oplevelsen af det, der ikke er en selv, i dette

tilfælde tænkes der på de strukturer, som opstår mellem mennesker. Strukturer præsenterer sig oftest som skabt af andre, og som noget man selv skal underordne sig. Eksempelvist; hvordan undgår den arbejdsløse stigmatiseringen, hvis der reelt intet arbejde er at få? Der er et tydeligt strukturelt problem, som i værste fald kan definere individets forståelse af sig selv i et meget negativt omfang. At diskutere erkendelse er som sagt at diskutere, hvordan disse ting skabes, og det har været min klare erfaring, at en bevidstliggørelse for en selv omkring skabelsen af strukturer, gør håndteringen af dem meget lettere for individet, idet de kan erkendes som eksterne fænomener og ikke som interne modsætninger i individet. Den arbejdsløse er ikke nødvendigvis ugidelig eller uduelig og samtidigt et dejligt menneske – hans arbejdsløshed kan ganske enkelt blot fortælle, at samfundet ikke længere efterspørger tyrefægttere. At være bevidst om sin egen rolle i forståelsen af omverdenen kan med andre ord ikke kunne klarificere men også udvide den omverden individet er med til at forstå. At være bevidst om sit virke kan derfor være med til at udvide omverdenen og ens virke.

En grundlæggende pointe omkring udformningen af afhandlingen er den varierende skrivestil. Den kommer til udtryk på mange forskellige måder, men det er en, som ikke eksplicit bliver behandlet. De forskellige afsnit i projektet forsøger at benytte sig af forskellige sproglige tilgange. De skrivemåder er valgt på baggrund af, hvad de forsøger at beskrive. Forhåbentligt er valgene evidente og passende for de pågældende afsnit, men om det er lykkedes mig eller ej er op til læseren. Skrivestilene er i hvert fald valgt som et middel for mig til bedst muligt at beskrive det fænomen, som afsnittet omhandler, således at skrivestilen stemmer overens med min forståelse af fænomenet. Som eksempel kan der fremhæves afsnittene omkring neurovidenskabelig viden. Heri er teksten udformet i en stil, som forhåbentligt afspejler de videnskabsteoretiske og metodiske antagelser som denne videnskabelige tradition benytter sig af. Dette er gjort for, i så høj en grad som muligt, at beskrive fænomenet ud fra de præmisser, som for mig fremstår som essentielle for fænomenets eksistens. Det betyder ikke, at afhandlingen bevæger sig væk fra sit fænomenologiske udgangspunkt, men blot, at det i forhold til en fænomenologisk argumentation er hensigtsmæssigt i forhold til epistemologien at fremlægge de studerede fænomener så grundlæggende og åbent som muligt. Dette ideal fungerede som kritikpunkt over for nogle af grenene ved organisations- og

ledelsesteori og har været gældende igennem hele projektet. At beskrive et fænomen med et ideal om sandhed for øje bør altid foretages ud fra de elementer, som muliggør fænomenet og den beskuende.

2 Problemformulering

Det at rette fokus eller at stille et spørgsmål er ikke en lukket eller tilfældig proces. Det er som at springe ud af et fly for første gang. Man kan ikke se, hvor man vil lande, man kan kun til dels styre noget af ens fald og man vil for det meste ramme en bund på et tidspunkt. Man kan dog aldrig komme tilbage fra det faktum, at man er sprunget og at man netop valgte dette fly og dette tidspunkt at springe fra. Hvorvidt faldet bliver en positiv eller negativ oplevelse, afhænger formentligt af, hvorvidt man har en faldskærm med og om den folder sig ud, men også af hvorvidt man har valgt at springe fra det rigtige sted og tidspunkt. Men i valget heraf er ens udsyn begrænset. Man kan ikke se alting fra flyveren, og af det, man så kan se, er det langt fra sikkert, at man ser det klart. Det at stille et spørgsmål leder en ud på en rejse, som man ikke helt styrer, efter den er sat i gang, men også en rejse som man ikke kender svaret på; man ved desværre ikke præcist, hvor man lander. Ligesom med et faldskærmsudspring så er det at stille et spørgsmål en dannelsesrejse med konstante begrænsninger og muligheder. Er man for langt fra jorden, så bliver den uklar, men er man først landet, så kan man næsten ikke se noget af det, man kunne, da man var i luften. Man er med andre ord ikke den samme, når man lander, som man var, da man sprang. Hvis man skal have et vellykket spring, så er det vigtigt at forberede sig, men det er lige så vigtigt ikke at forvente at lande et bestemt sted, for hvis spørgsmålet virkeligt er åbent, så er der en uundgåelig risiko for, at spørgsmålets retning eller ens fald leder en hen til en landingsplads, som blot fortæller en, at man ikke vidste, hvad man sprang efter og at landingen i værste tilfælde ikke er særligt interessant. Som modpol til denne åbenhed og med risiko for at svaret bliver uinteressant beskriver Gadamer det skæve spørgsmål. Her er intentionen om åbenhed der stadig, men den har ingen retning (Gadamer 2004:345). Det giver med andre ord ingen mening. Som med faldskærmsudspringet understreger Gadamer, at et spørgsmål skal føre en ud i noget, man ikke kender til, og som man derfor ikke kan se sig selv som fuldstændig herre over, på trods af at man er den eneste passager, og at rejsen primært foregår som en mental proces.

Heri er der et problem. For er man ikke selv herre over rejsen, og foregår rejsen primært som en erkendelsesproces, så må der være et eller andet, der yder modstand, eller fører en ned af en bestemt sti. Denne ide om modstand

udspringer udelukkende fra den konstante oplevelse af regularitet og af at resultatet, og rejsen dertil, sjældent virker tilfældig. I et fænomenologisk perspektiv kan det udtrykkes således: I mødet med objektet må der uundgåeligt være andet end det, det enkelte menneske selv besidder, som styrer vores fortolkning. Hvis der ikke var, så ville vi være fuldstændigt herre over den rejse, vi drog ud på ved at stille et spørgsmål, lige såvel som vi ville kunne skabe nye objekter ved blot at tænke dem anderledes. Sameksistensen og menneskers forståelsesmæssige bekræftelser og forhandlinger er uden tvivl medspiller i denne styring af springet, ligesom den begrænser fortolkningen. Men så er fortolkningens vilkårlighed ikke i sig selv begrænset, men blot underlagt en begrænsning, som er større end det enkelte individ. En begrænsning som stadigt bliver forhandlet, og derfor potentielt vilkårligt underlagt fortolkningen. Verdenens konstituering og elementer vil derfor komplet kunne ændres, som mennesket tænkte det, fx som udtrykt i Berger og Luckmans ontologiske socialkonstruktivisme (Berger og Luckmann 2011). Alene baseret på erfaring synes dette ikke at være tilfældet. Jeg kan ikke tænke min faldskærmsrygsæk uden en faldskærm i til én med en faldskærm i, lige meget hvor gerne jeg vil tro på det. Dette er ikke opgør med subjektivismen eller fænomenologien, men rettere et forsøg på at udvikle på nogle af deres præmisser i den naive tro at de mere præcist kan afspejle vores hverdagsopfattelse. Hverdagen, det levede, er vores evige objekt, og ligesom fysikken så må vi udvikle teorier i en proces med det mål hele tiden at nuancere og forbedre forståelsen af den del af objektet, som for os har vist sig at transcendere tid og sted. Hvorvidt denne transcendentale del af erkendelsen består som en del af objektet eller som en afgrænsning af den menneskelige erkendelsesevne, er mig stadigt uvist, ligesom grænsen mellem de to måske er en fiktiv opstilling. Det er dog i denne opstilling mellem det mentale og det fysiske, at vi finder erkendelsen – det er ikke til at komme uden om; erkendelsen er, eller udspringer af, noget fysisk. Vi har et sansemotorisk apparat, som vi benytter, når vi skal erkende verden. Vores fysiologi er et uundgåeligt fænomen i vores erkendelse. I kraft af fænomenologiens tilstræbelser mod en forståelse af fænomenet og hverdagslivet, så må kroppen og det, vi nu ved om dens betydning for erkendelsen, indtænkes i den filosofiske behandling af den menneskelige erkendelses begrænsninger. Begrænsninger forstås herved som det der tidligere blev benævnt som sti eller modstand. Begrænsninger som begreb for afhandlingen bliver dermed til en søgen efter

hvad erkendelsen ikke kan. Begrænsninger bliver til en søgen efter erkendelsens principper, for det er først igennem en beskrivelse af hvad noget kan at det bliver tydeligt hvad noget ikke kan. En beskrivelse af erkendelsens principper indeholder dermed også dens begrænsninger. Det er derfor denne afhandlings ambition at få diskuteret og illustreret, hvorledes en biologisk forståelse af mennesket kan bidrage, udvikle og muligvis nuancere en filosofisk forståelse af menneskets erkendelse.

Dette er min mening med spørgsmålet, dets udtryk om retning om man vil, og nogle af mine antagelser, mit springs placering og timing. Men dette er stadig ikke helt det rette tidspunkt eller sted at springe ud fra. For at kunne lande i nærheden af det transformerbare og potentielt ikke eksisterende objekt, som jeg hopper ud efter, så må både min faldskærm, forforståelsen, og min formulering være mere specifik. Dette er et problem, da mening, som Weick efterhånden har cementeret (Weick & Obstfeld 2005), bliver dannet retrospektivt, og jeg derfor aldrig kan formulere mit spørgsmål eller påbegynde en åben rejse, hvis jeg skal kende til resultatet inden. At forholde sig åbent til spørgsmålet medfører altid en involvering af sig selv. Det at stille et åbent spørgsmål betyder derfor også, at man må indgå med sin person og sætte sine fordomme og sit kendskab i spil. Derfor lader jeg dette, det umiddelbare udgangspunkt, stå uden revision og ændring den 20. december 2013, således at det kan bidrage til at illustrere, så præcist som muligt, hvor og hvornår jeg valgte at springe. Dette er mit spring med alle dets ukontrollerbare begrænsninger og forhåbentlige lektioner.

Hvad muliggør en begrænsning af individets fortolkningsmuligheder i mødet med objektet? Hvilke konsekvenser kan en potentiel begrænsning af erkendelsen have for opdelingen af den socialt konstruerede verden?

Den første del af spørgsmålet er blevet begrundet og forklaret, men den anden del, opdelingen af den socialt konstruerede verden, belyser et aspekt, som udspringer af en vision om applicering. Hvis besvarelsen af første spørgsmål kan føre en bevidsthedsfrigørende diskussion med sig, så kan den være relevant i sig selv, men i mindst lige så høj grad i kraft af dens relevans for hverdagslivet og organisationer. Intentionen er, at en nærmere undersøgelse af erkendelsesevnen og dens begrænsninger vil kunne give et

indblik i, hvorledes mennesker danner mening til de erfarede objekter. I kraft af en forståelse af denne proces kunne det blive relevant, at undersøge hvorvidt forståelsen kan appliceres og bidrage til praksis i organisationer og som et bevidsthedsfrigørende perspektiv generelt. En argumentation for relevansen af en forståelse af menneskets erkendelse kan paralleliseres med relevansen af menneskets evne til at begribe sig selv – det er vores selvbevidsthed, som står fuldstændigt centralt for den menneskelige udvikling. Erkendelsen er læringens, og dermed udviklingens, byggesten, og at tilstræbe en mere detaljeret forståelse kan muligvis ende uden at bære frugt, men forsøget i sig selv kan aldrig være irrelevant. Vi kan ikke ved tankens kraft udvikle vores biologi, men vi kan udvikle vores bevidsthed, og det er i det perspektiv, at det andet spørgsmål skal forstås. Derfor er der fundet en revurdering af problemformuleringen sted den 25. juni 2014.

Hvad muliggør, biologisk og filosofisk, en begrænsning af individets fortolkningsmuligheder i mødet med objektet? Hvilke konsekvenser kan en potentiel forståelse af dette have for udviklingen af (selv)bevidstheden og opdelingen af den socialt konstruerede verden?

Det at undersøge den menneskelige erkendelse ved brugen af biologien er ikke logisk anderledes end ved brugen af filosofien. Det er ved anerkendelsen af et bestemt videnskabeligt perspektiv og herefter at anvende dette perspektiv på ens studieobjekt. Men netop fordi vi er til stede i verden og ikke er i stand til at tænke uden at tænke *på en måde*, derfor ud fra et bestemt perspektiv, så er denne tilgang uundgåelig. Det handler rettere om at gøre sig bevidst om sit anvendte perspektivs begrænsninger. Dem håber jeg at kunne illustrere gennem brugen af de to større perspektiver på hjernen og menneskets erkendelse. Med begrebet biologi betegnes der her et perspektiv vedrørende menneskets fysiske konstituering og ikke eksempelvis andre biologiske faktorer udenfor individet. Det er senere blevet klart at et sådan perspektiv generelt kaldes for neurovidenskab.

Der har den 24. juni 2015 fundet endnu en ændring sted. Problemformuleringens andet spørgsmål vedrørende den socialt konstruerede verden indeholdt en u hensigtsmæssig formulering i forhold til intentionen med det. Konsekvenserne af en beskrivelse af menneskelig erkendelse er stadig interessante, men det virker rimeligt at synliggøre de

oprindelige ambitioner om erkendelsesbeskrivelsen som en grundsten i forståelsen af organisations- og ledelsesteori. Yderligere vil der føres en diskussion omkring teories ophav i form af en diskussion af logikkerne iboende neurovidenskaben, filosofien og klassisk erhvervsøkonomisk tænkning. På denne måde kan konsekvenserne af den menneskelige erkendelse ikke kun belyses som relevante for den socialt konstruerede verden i forhold til hverdagen, men også for konstruktionen af teorier herom. Derfor er problemformuleringen modificeret til følgende:

Hvad muliggør, biologisk og filosofisk, en begrænsning af individets fortolkningsmuligheder i mødet med objektet? Hvordan kan denne erkendelse forholde sig til en forståelse af organisatoriske fænomener og praksis?

Dette bliver projektets endelige problemformulering. Formålet med denne processuelle fremstilling af problemformuleringen er at tydeliggøre projektet som en erkendelsesproces i forsøget på at forholde sig åbent til spørgsmålet og den tilhørende læring. Derudover er det vigtigt at få de personlige fordomme lagt frem, da de på grund af min rolle som forsker og handlende er relevante. Grundlæggende er inspirationen for projektet og dermed også fordommene baseret på nedenstående beskrivelse:

"The conditions of the `possibility of experience` are the first. Conditions of the possibility of experience signify, and may signify, here, however, nothing else than all that resides immanently in the essence of experience, in its essential, and thereby belong to it irrevocably. The essence of experience, which is what is investigated in the phenomenological analysis of experience, is the same as the possibility of experience, and everything established about the essence, about the possibility of experience, is eo ipso a condition of the possibility of experience" (Husserl 1997:119)

Det betyder, at problemformuleringen er formuleret, som den er, for at belyse de muligheder for erfaringen af erkendelse for derigennem at finde frem til erkendelsens essens. Problemformuleringen er yderligere formuleret som en undersøgelse af det principielt muliggørende og begrænsende med

den forhåbning at illustrere det kontekstuelle. Afhandlingen deler derfor ambition med Churchland i nedenstående, om end besvarelsen i dette projekt, ligesom ambitionen, er mere implicit.

"How does the brain work? Less cryptically and more accurately, the question is: How, situated in its bodily configuration, within its surrounding physical environment, and within the social context it finds itself, does the brain work?" (Churchland 1987:546)

Den første del af problemformuleringen beskriver med andre ord en undren og søgen efter svar vedrørende hvordan mennesket erkendelsesmæssige forhold til verden kan beskrives. Afhandlingen er bygget op omkring fænomenologien som udgangspunkt for spørgsmålet. Første del af problemformuleringen handler derfor om at finde erkendelsens muliggørende og begrænsende elementer i forhold til hvordan mennesket oplever verden. Det biologiske, eller neurovidenskabelige som det senere bliver betegnet, anskues med andre ord som case som kan sammenholdes med det filosofiske. I besvarelsen af problemformuleringens første del er det ambitionen at forholde sig til erkendelse på et principielt plan, således at den viden som skabes kan tilskrives eksistensen og dermed alle mennesker. Det betyder også, at den viden ikke fortæller noget om det enkelte individs konkrete erkendelsesmæssige indhold, men blot omkring de principper som muliggør indholdet. I forhold til faldskærmsudspringet svarer det til at beskrive de fysiske love omkring tyngdekraften, blæst, jordens rotation osv. uden konkrete kalkuler omkring hvor landingen vil finde sted.

Problemformuleringens anden del beskriver en ambition om at undersøge hvorvidt de erkendelsesmæssige diskussioner og konklusioner kan bidrage til en forståelse og analyse af organisatorisk praksis og organisatoriske fænomener. Der kunne vælges mange forskellige organisatoriske fænomener og praksis, ligesom erkendelsen kunne forholdes til mange forskellige videnskabelige diskussioner. Udvælgelsen af organisationer og organisatoriske fænomener skyldes som det også blev pointeret i indledningen at erkendelsesdiskussion ofte er udeladt i arbejdet med organisationer og ledelse. Ambitionen med denne organisationsanalyse er at vise hvad der er centralt i medarbejdernes erkendelse af deres kontekst, hvilket i dette tilfælde i høj grad var ledelsen. På den måde kan der

argumenteres for, at den indledende ledelsesdiskussion bliver aktuel i behandlingen af organisationsanalysen. I forhold til en diskussion omkring erkendelsesdiskussionernes konsekvenser for en forståelse af organisatoriske fænomener så er det udformet ud fra den praksis hvori afhandlingen startede op, hvilket var Himmerlands Elforsyning. At den organisatoriske kobling formuleres som praksis og fænomener er fordi at de begge er centrale for studier i organisationer (Morgan 1986; Cornelissen & Kafouros 2008:1), men også fordi de er udtryk for nogle af de elementer hvori forskerens egen erkendelse spiller en signifikant og tydelig rolle. Det betyder, at problemformuleringens anden del inkluderer en organisatorisk analyse, samt en diskussion omkring hvordan organisationer kan forstås, samt en beskrivelse af forskerens rolle i erkendelsen af organisationen. Afhandlingen vil med andre ord forsøge at afslutte sit faldskærmsudspring ved at reflektere over i hvilket omfang springeren påvirkede springet og hvorvidt der kan siges noget generelt om forståelsen af at springe i faldskærm. I denne del af besvarelsen af problemformuleringen søges der her en beskrivelse af hvordan erkendelsen udfolder sig i et samspil med en kontekst. I forhold til faldskærmsudspringet svarer det til at forsøge at beregne præcist hvor man lander, hvilket ligesom med erkendelsen kræver et kendskab til de betingelser der muliggør faldet. Den viden som søges i denne del af afhandlingen er dermed ikke principiel og kan derfor ikke tilskrives menneskets eksistens men skal i stedet kobles til den specifikke kontekst hvorfra den udspringer. Afhandlingen kan derfor beskrives som værende delt op i to dele i forhold til dens søgen efter viden. I den første del søges en principiel beskrivelse af erkendelsens virke i det omfang det kan fæstnes til eksistensen. I den anden del søges der en beskrivelse af erkendelsens virke i en specifik kontekst. Den viden som bliver skabt i den anden del af afhandlingen skal derfor fæstnes til den specifikke kontekst. På intet tidspunkt søges der en normativ beskrivelse af hverken erkendelsen eller organisationen, såsom en stillingtagen til hvorvidt de enkelte individers erkendelse eller organisatoriske adfærd er korrekt. Det er udelukkende afhandlingens ambition af forholde sig beskrivende og analyserende til hvorledes erkendelsen og organisationen foregår. Det at forholde sig udelukkende beskrivende eller deskriptivt til det studerede fænomen vil i forhold til senere erkendelsesmæssige konklusioner blive implicit diskuteret. Det skyldes, at det bliver vist at erkendelsen uundgåeligt benytter sig af mere end blot et logisk eller rationelt aspekt af mennesket,

men også benytter sig af en ubevidst dimension i mennesket. Blandt andet på grund af denne anerkendelse søges der i afslutningen af analysen en kort diskussion omkring organisationsforståelser og min indflydelse på afhandlingens skabte viden. Det er selvfølgelig ikke muligt at diskutere hvad der er ubevidst, uden at gøre det bevidst, og det er ikke muligt at konstatere hvor meget der er ubevidst. Derfor vil afhandlingens diskussion omkring min påvirkning på den skabte viden være kortfattet i dens konkrete diskussioner om viden, men der kan argumenteres for, at en beskrivelse omkring erkendelsens virke kontinuerligt i projektet tager grænsefladen mellem det bevidste og ubevidste op. Det er denne kontinuerlige diskussion som vil være afhandlingens redegørelse for min potentielle indflydelse i skabelsen af viden.

I forhold til besvarelsen af problemformuleringen er det relevant at beskrive en ramme for den viden, projektets analyser baseres på. Derfor er det efterfølgende et afsnit omkring projektets metodevalg. Formålet med det kommende afsnit er med andre ord at få illustreret og diskuteret den kontekst og de handlinger som har skabt afhandlingens videns generering. Det er først efter en diskussion omkring afhandlingens metodiske og strukturelle elementer at en transparent analyse kan finde sted.

3 Metode

I dette kapitel vil der blive diskuteret, hvorledes projektets metodiske og strukturelle valg og fremgang kan afdække tilfredsstillende viden til at besvare projektets problemformulering. Specifikt indeholder afsnittet en diskussion omkring projektets litteratur, teoretiske og empiriske metoder samt dets udgangspunkt og struktur.

For at forstå hvorledes den viden, som projektet indeholder, er blevet til, så er det nødvendigt, ligesom det er resten af projektets ambition, grundlæggende og detaljeret at gennemgå de filosofiske aspekter ved epistemologiens virke. En sådan gennemgang vil for at undgå store gentagelser kun være at finde i analysen og derfor ikke i dette afsnit, idet den bidrager mere centralt for projektet som opbygning af analysen. Men enhver fremstilling og forståelse vil i sig selv være et resultat, og ved arbejdet med epistemologi vil denne afhandlings analyse, som indeholder en beskrivelse af epistemologi, skulle leve op til sin egen beskrivelse. Derfor bliver denne filosofiske del af opgaven en fremstilling af en række antagelser og argumenter, som alle skal kunne overholde deres egne præmisser. Valid viden må derfor antage, at dette projekt kan leve op til projektets egen konklusion. En viden om de metodiske og strukturelle valg, som kommer i metodeafsnittet, må derfor underlægges de implicitte krav, som bliver fremstillet i konklusionen.

Indtil en sådan konklusion er lavet, henføres der derfor til bredt accepterede retningslinjer såsom transparens, logisk argumentation og en relevant viden indenfor de pågældende videnskabelige felter og diskurser. Projektet er derfor struktureret til at belyse forskellige aspekter af tilblivelsesprocessen, således at læser kan evaluere hvorledes disse aspekter lever op til de relevante krav hertil. Nøgleordet bliver derfor *relevans*, hvorfor kriterierne for relevans i højeste grad kan diskuteres, som det eksempelvis vil blive gjort vedrørende afsnittet om litteratursøgning. I udarbejdelsen af et videnskabeligt arbejde skal der, ligesom med ethvert andet arbejde, tages højde for de, for projektets tilblivelse, relevante aspekter og muligheder, som ellers kunne foreligge. Heri er der en implicit afgrænsning for enhver mulighed, som ikke er vurderet som relevant, igen eksempelvis i litteraturafsnittet hvorunder der ikke bliver redegjort for generel

neurovidenskabelig og filosofisk litteratur, men derimod kun fremhævet de tænkeres værker, som er relevante for dette projekt. Af praktiske argumenter kunne der til dette eksempel yderligere pointeres, at udgivelseshyppigheden af artikler indenfor felterne epistemologi, sociologi, neurologi, læring og hukommelse for bare at nævne nogle af de relevante temaer er af en sådan frekvens, at det i sig selv vil være et livsværk blot at følge med i samtlige udgivelser. Yderligere så grundet tidligere notation om, at projektet skal adlyde dets egen konklusion vedrørende skabelsen af viden, vil det vises senere, at viden er en unik karakter. Det betyder, at den gængse ide om afdækkelsen af feltet, er som at lede i et puslespil efter den manglende brik, hvor man kan placere sin forskning, ikke stemmer overens med det der konkluderes om viden i afhandlingen. Ved en epistemologisk betragtning om fænomenologisk skabelse af viden er en mere præcis metafor nok rettere, at vi hver især har et puslespil af viden, som minutuøst ændres i kraft af vores læring i vores eksistens. Med andre ord; hver gang individet lærer noget, vil denne læring indeholde potentialet til at ændre individets intentionalitet og dermed individets genkaldelse af andre minder. Dette betyder, at selv hvis rammerne for et puslespil var til stede, så ville hver enkel brik potentielt kunne blive skiftet ud hver dag, og der ville aldrig være nogle andre, som ville kunne skabe bare én brik identisk med en af ens egne. Grundet denne epistemologiske forståelse er det rettere at selv rammerne for puslespillet ændres løbende, så i videnskabelig optik kan puslespillet om skabelsen af viden aldrig samles.

Som respons på den indledende kommentar omkring validitet må der derfor svares, at de metodiske og strukturelle valg i begyndelsen er taget ud fra relativt anerkendte og velbegrundede fænomenologiske betragtninger, men i de tilfælde, hvor de strider mod projektets filosofiske og neurovidenskabelige antagelser og resultater, er der foretaget en diskussion, hvilke vil være at finde løbende i projektet. Som udgangspunkt for dette projekt må dog ligge den illusoriske ambition om transparens - kraftigt inspireret af Husserls begreb om Epoché (Husserl 1995). Heri forstået som en idealistisk notation om at tage højde for sine egne fordomme og antagelser for derigennem at tilnærme sig en forståelse af fænomenets kerne.

I forhold til projektets praktiske inddeling og diskussioner er der forsøgt at beskrive de grundlæggende eller introducerende elementer til de relevante diskussioner, inden selve diskussionerne finder sted. Det er grundlæggende

eller introducerende, idet diskussioner omkring eksempelvis filosofisk epistemologi som regel er mest tilgængelige ved en redegørelse af introducerende elementer rettere end de grundlæggende elementer for epistemologien. Det samme er gældende for det introducerende afsnit for neurologien. Lavpraktisk er projektets inddeling skabt med henblik på at guide læseren igennem fem dele; den første er et overblik, bestående af en indledning, problemformulering og dette metodiske afsnit. Sidstnævnte har til formål at give læseren indblik i anvendelsen af de praktiske metoder samt en forståelse af den logik og rationalitet, som ligger til grund for projektets diskussioner. Den anden del består af en række filosofiske aspekter vedrørende erkendelsen. Den tredje del indeholder diskussioner vedrørende de samme tematikker blot af neurovidenskabelig karakter. Den fjerde del består af en diskussion af, hvorledes de to felter kan bidrage til hinanden, og hvad der samlet er relevant for udarbejdelsen af en fremstilling af de muliggørende elementer for begrænsningen af den menneskelige erkendelse. Den femte del, kaldet livsverdenen, forsøger at forholde denne fremstilling til en belysning af intersubjektiviteten eksemplificeret igennem en beskrivelse af Himmerlands Elforsyning (HEF fremadrettet). Det ser ud som nedenstående.

Strukturering af projekt

1. Overblik
 - a. Forord
 - b. Indledning
 - c. Problemformulering
 - d. Metode
2. Den filosofiske erkendelse
3. Neurovidenskab
4. Kombination
5. Livsverdenen
6. Konklusion
7. Perspektivering
8. Bilag

Det ovenstående skulle gerne tilbyde et indblik i afhandlingens struktur. I det efterfølgende afsnit vil den litteratur som ligger til grund for de primære afsnit blive belyst for derigennem at synliggøre den emergente litterære tilgang som er gældende for projektet generelt.

3.1. Litteraturafsnit

Dette afsnit om litteratur skal jf. tidligere diskussion ikke forstås som et traditionelt litteratursøgningsafsnit, men derimod som en beskrivelse af den litterære platform, som projektet enten direkte eller indirekte er inspireret af. Dette deles op i fire mindre beskrivelser for at synliggøre de individuelle læseperioder, men også for tydeligt at afspejle projektets perspektiver. (1) Filosofi; projektets udgangspunkt og rygrad. (2) Neurovidenskab; filosofiens udfordrer og sparring. (3) Kombination, hvor viden frembragt igennem filosofien og neurovidenskabens kombineres. (4) Livsverdenen, som en beskrivelse af hvordan erkendelsen kan komme til udtryk i en organisatorisk kontekst

Fælles for al inddragelse af andres værker er det faktum, at de bliver kombineret. Projektet forsøger ikke udelukkende at forholde sig til en enkelt teoretiker, men derimod at udvælge elementer og kombinere dem. Jeg risikerer hermed, at mine fortolkninger ikke er retfærdige overfor de oprindelige værker. En fortolkning er altid til stede, men idealet bag fortolkningen, som udtrykt igennem epoché, er fastlagt for at sikre et forsøg mod en retvisende fortolkning af de oprindelige værker. Desuden burde præsentationen af værkerne bero på en logik og argumentation, således at det kan stå for sig selv uden de oprindelige værker; så skulle der være en difference, er denne udelukkende dette projekts ansvar. Men værst af alt ville være, at min kombination af værkerne bliver forstået som en kritik af de oprindelige tænkere. Tværtimod, enhver inddragelse af andre forskeres arbejde skal forstås som en anerkendelse af respekt for deres arbejde. Det er på grund af disse tænkere, at jeg har været i stand til at lave dette projekt. Det ville være uærligt at foregive, at alle ideerne var mine egne, og lige så uærligt at foregive at de alle kom fra samme tænker. Det er i lyset af denne respekt, at jeg står i gæld til enhver inddragelse af andre forskeres arbejde.

(1) Filosofi

Det filosofiske udgangspunkt er der lagt et grundlag for i beskrivelsen af problemformuleringen. Faldskærmsudspring, såvel som filosofisk arbejde, tager uundgåeligt udgangspunkt i en væren i verden. Ens udgangspunkt er

ikke frit for intellektets beslutninger. De beslutninger, der skal tages, er som oftest kommet til syne, fordi andre beslutninger allerede er taget. Jeg kan ikke skrive dette projekt mere, end jeg kan gå hjem fra arbejde, uden at tage udgangspunkt i min egen krop. Med krop mener jeg her ikke kun fra halsen og ned i meget bogstavlig forstand, men i høj grad også al den forforståelse og viden jeg allerede ligger inde med over halsen. At tage udgangspunkt i en filosofisk diskussion, især om noget så diffust og uklart som hjernens funktioner, vil uundgåeligt være påvirket af ens tidligere erfaringer i en grad kun begrænset af ens evne til at strukturere dem i, og udenfor, argumentationerne. Dette, i tråd med tidligere diskussion omkring litteratursøgning, gør, at en filosofisk beskrivelse af fænomenologisk epistemologi og ontologi har et udgangspunkt, som afgrænser sig fra store dele af filosofiens værker, men derimod beror på de værker, som muligvis allerede antager et udgangspunkt, der ligner det, jeg befinder mig i. Selv med de kriterier om udgangspunkt og perspektiv er der stadigvæk vanskelige fravalg, såsom Merleau-Pontys arbejde, hvor tænkerne kunne fungere, men som er skåret fra, da vurderingen af andre har været mere fordelagtig. Den filosofiske litteratur og kendskab til dette projekt er derfor ikke fremkommet ved at afsøge afkroge for alle videnskabsteoretiske perspektiver på epistemologi, men derimod ved at forsøge at strukturere og strømline en argumentation ud fra det udgangspunkt, der allerede er. Det skal påpeges, at dette udgangspunkt selvfølgelig kun kan defineres i kraft af et kendskab til, hvad det ikke er – i sand Hegelsk forstand. Derfor afvises der ikke en generel læsning af filosofien, men denne ville i dette projekt ikke være beskrevet. Afhandlingen skal her indskrive sig i en fænomenologisk tradition stærkt inspireret af Rene Descartes, Edmund Husserl og Immanuel Kant. Den relevante viden er derfor tilkommet i projektet med udgangspunkt i disse og lignende tænkere, hvortil de selvfølgelig skal udfordres og suppleres. Hertil findes der inspiration af George H. Mead og Pierre Bourdieu. Ovenstående kan groft betegnes som projektets udgangspunkt og som sådan er dette præsenteret for at leve op til ambitionen om transparens.

"Jeg er, hvad jeg er som arving" (Husserl i, Zahavi 2007: 71)

Hermed skriver projektet sig ind i en tradition baseret på en logisk strukturering af videnskabens grundlæggelse med udgangspunkt i subjektet. Både Kant, Husserl og Descartes havde eksplicite ambitioner om at skabe et fundament, hvori alle videnskaberne kunne bero. Denne ambition er ikke primær for projektet, men den peger samtidigt mod et uomtvisteligt ideal, og anerkendelse af verden og mennesket som udtryk for én relation, hvorfor der må være én konklusion. Det er altid mennesker, der undersøger verden, og det er altid den samme verden, i stil med Kants begreb om Das-ding-an-sich, omend den forekommer forskellig for os, Das-ding-für-uns (Kant 1929). Det betyder, at der må være én tilsvarende fremstilling af denne relation mellem subjekt og objekt, og ambitionen derfor må være at tilnærme sig denne fremstilling, om end ethvert forsøg altid vil være produceret og underlagt menneskets kontekst og karakteristika.

(2) Neurovidenskab

I forsøget på at frembringe en tilfredsstillende forståelse af neurovidenskabens perspektiv på hjernen har det her været essentielt at anerkende selvsamme principielle udgangspunkt som beskrevet vedrørende filosofien. Uden en medicinsk baggrund har det været relevant at få undervisning indenfor emnet, hvorfor jeg har fulgt flere kurser i Medicin på Aalborg Universitet. Derudover er der blevet læst lærebøger og artikler i forhold til at opbygge en generel forståelse af hjernens virke. Da neurovidenskaben som videnskabeligt felt er præget af en voldsom udvikling, i store dele forårsaget af teknologiske forbedringer i scanningsredskaber af hjernen, er det et felt, hvori det er særlig relevant at foretage interviews for at få den nyeste viden. Et andet argument for at interviewe forskere i neurovidenskab er yderligere at få afstemt og udfordret den viden, jeg havde skabt indtil da. Den neurovidenskabelige forståelse er derfor fremkommet som resultatet af en række forskellige måder at tilegne sig viden på. Kurserne, bøgerne, artiklerne og interviewene har alle haft samme formål; at opnå, men også at diskutere, neurovidenskabelig praksis og teori. Indenfor neurovidenskaben, hvilken beror på en klassisk positivistisk tradition, er det centrale ikke hvilken skole, man abonnerer på, selvom det har en påvirkning, men rettere er det

omfanget af ens kendskab til feltet. Perspektivet er anderledes end filosofiens, idet uoverensstemmelser anskues som midlertidige forhindringer, idet det rigtige resultat med tiden vil komme frem – forskningen er ikke afhængig af forskeren, så alle skal nå samme konklusioner. Det centrale for et kendskab til feltet er derfor ikke forskningsskolen, men derimod hvorvidt kendskabet er omfangsrigt nok, hvilket er derfor, jeg har forsøgt at samle viden på så mange forskellige måder som muligt. Neurovidenskaben er samtidigt et relativt nyt felt, men også meget populært, hvorfor midler og udvikling begge er omfangsrige indenfor feltet. Eksempelvist bliver der udgivet ca. 35.000 videnskabelige værker, enten artikler eller bøger om hjernen, om året (Larsen 2009:44). Det er cirka 100 om dagen, hvilket også tydeligt afspejles i nedenstående konklusion fra Hundert om feltet:

"New journals seem to appear almost daily, defining separate fields of neuroanatomy, neurophysiology, neuroendocrinology, neurochemistry, and a host of subspecialties from other disciplines as diverse as pharmacology, zoology, immunology, physics, engineering, genetics, and even occasionally clinical neurology – to say nothing of all the other related fields such as systems analysis and artificial intelligence" (Hundert 1989:6)

Ovenstående citat belyser, hvorledes feltet som udgangspunkt er vanskeligt at danne sig et komplet overblik over, hvilket i forhold til tidligere diskussioner omkring litteraturstudier alligevel generelt kan problematiseres. De forskere, som har dannet udgangspunkt for projektet, er følgende: Overgaard, Brodal, Gallese, Hundert, Kringelbach, Rostgaard og Paulson. De er alle professorer indenfor deres felt og nogle af Brodals, Rostgaards og Paulsons værker bliver anvendt som lærebøger blandt andet på Syddansk Universitet. I forhold til litteratursøgningen har ambitionen været at søge opsummerende artikler og bøger, som er udgivet efter år 2000. Det skyldes den teknologiske og forskningsmæssige udvikling indenfor feltet, hvorfor opsummerende og nyere udgivelser forhåbentligt har kunnet bidrage med den centrale forskning indenfor feltet. Denne forskning er herefter blevet anvendt som grundlag for diskussioner i de afholdte

interviews for at forsøge at forstå forskningsresultaterne i en kontekst samt den logik, som ligger bag.

(3) Kombination

Dette tredje felt, som projektet beskæftiger med, omhandler de allerede eksisterende teorier, hvori fænomenologisk filosofi og neurovidenskaben bliver kombineret. Her er der tale om en række artikler og bøger, hvori forskere har givet et bud på, hvorledes eksempelvis bevidstheden skal forstås, i en sådan formulering at neurovidenskaben og filosofien komplimenterer og kritiserer hinanden. Dette felts primære rolle i projektet vil være en komplementering af diskussionen i del fire, altså som et supplement for de allerede udarbejdede perspektiver vedrørende neurologien og filosofien. Denne diskussion tager udgangspunkt i, hvorledes den neurovidenskabelige udvikling udfordrer den filosofiske forståelse samt hvordan de begge kan anvendes til at belyse mennesket som erkendende og skabende individ. I forhold til det at kombinere fænomenologisk filosofi med kognitiv neurovidenskab er det et begrænset felt. Formålet med dette felt er at danne bro mellem de to videnskaber og samtidigt udvikle dem begge.. Ved kombinationen af organisations- og ledelsesteori til neurovidenskab og fænomenologisk filosofi bliver feltet meget, meget indsnævret, hvorfor litteraturen i dette tilfælde måtte træde i baggrund for en kombination af felterne baseret på projektets egne udarbejdede pointer.

(4) Livsverdenen

I forsøget på at belyse menneskelig erkendelse i praksis samt udforske nogle af de socialt skabte rammer for erkendelsen er litteraturen i dette afsnit inddraget for at belyse de inspirationskilder, som er grundlæggende for projektet. Yderligere er litteraturen her sat i forhold til en empirisk fremstilling, hvorfor de endelige resultater skal forstås som en idealtypificeret fremstilling af rammerne. Litteraturen beror på sociologiske teorier, som i projektets forståelse af anvendelse af dem deler ontologisk og epistemologisk platform med projektet. Det er, som i de andre afsnit, tale om

udpluk og kombinationer af teorier, hvorfor de samme risici er til stede som under udvælgelsen af den filosofiske litteratur. Den inddragede litteratur er valgt på baggrund af dens samspil med de filosofiske og neurovidenskabelige konklusioner, men også ud fra hvordan det kan nuancere og fremhæve empirien. Derfor skal valget af litteratur ikke forstås som udtømmende for det tilhørende litterære felt. Fænomenologisk sociologi er et enormt felt, men de udvalgte litterære inspirationskilder er primært Erving Goffman, Martin Buber, Pierre Bourdieu og George H. Mead. Karakteristisk ved inspirationskilderne er, at nogle af dem ikke typisk klassificeres som fænomenologer, som eksempelvis Bourdieu, men brugen af dem og fortolkningen af deres værker skal i projektet forstås i en fænomenologisk kontekst. I tilfældet med Bourdieu så anerkendes det, at en læsning af hans arbejde kunne være fænomenologisk såvel som mere strukturalistisk. I projektets optik er Bourdieus udgangspunkt i individets habitus og accept af magt et udtryk for en overvejende fænomenologisk optik, men ligeledes vil der kunne forefindes modargumenter. Overordnet for brugen af alle teoretikere er den fænomenologiske intentionalitet, hvorfor jeg som forfatter altid vil fortolke teoretikerne og værkerne på en unik måde farvet af mine oplevelser. Efterstræbelsen på baggrund af epoché er vigtig, men det er fundamentalt, at det er en tolkning, om end der søges en essens i de teorier, som bliver anvendt, hvorfor al læsning altid vil være kontekstuel influeret. Problematikken omkring Bourdieu er derfor blot et eksempel på en principiel problematik i anvendelsen af litteratur og i det at være menneske generelt. Ambitionen for dette afsnits skabelse af viden er derfor igennem kombinationen mellem teori og empiri emergent at opstille idealtypiske fremstillinger af erkendelsens virke og begrænsninger, som de kommer til udtryk i en organisatorisk kontekst. Det er inspireret af følgende citat:

"For at sikre disse termers entydighed må sociologien på sin side udforme "rene" ("ideal"-) typer på formationer af denne slags: hver af disse typer udviser i sig selv en konsekvent enhed af så vidt muligt fuldstændig meningsadækvans, men vil netop derfor i denne absolut ideal rene form måske lige så lidt nogensinde optræde i virkeligheden,

som det er tilfældet med en fysisk reaktion, som kun kan fremkaldes i et absolut vakuum”(Weber 2003: 205)

Den resterende del af dette afsnit indeholder en redegørelse for projektets teoretiske og empiriske metoder samt en introduktion og redegørelse for projektets oprindelige case; Himmerlands Elforsyning. Herigennem er ambitionen tydeligt at illustrere, hvilket teoretisk og empirisk udgangspunkt projektet har, samt hvordan det i praksis har fundet sit tematiske udgangspunkt.

3.2. Teoretiske metoder

Projektets ambition og udformning er af en hovedsagelig teoretisk karakter. Derfor er de teoretiske metoder mindst lige så vigtige at belyse som de empiriske, havde det været et empirisk projekt. Der er tre hovedsaglige inspirationskilder til projektets teoretiske metodik; Descartes Tvivlsmetode, Husserls Epoché begreb og Kants Transcendentale form. Descartes Tvivlsmetode vil blive forklaret i kapitel 4. "Den filosofiske erkendelse", da den der vil anvendes. Afslutningsvist i dette kapitel vil der blive forklaret, hvorledes disse metoder kommer til udtryk i den specifikke brug af litteraturen, særligt i kapitel 4.

Husserls Epoché og Kants transcendentale metode bliver begge brugt løbende igennem projektet, men til tider mere implicit, hvorfor en redegørelse her er nødvendig. Epoché fra Husserl (1995) forstås som et bevidsthedsfrigørende begreb, hvori det er målet at gøre sig bevidst om sine fordomme og antagelser for derigennem at kunne beskue begrebet med disse in mente. Grundlæggende for denne metode var den fænomenologiske attitude, som Husserl beskriver nedenfor.

"We can describe the situation also on the following manner. If the Ego, as naturally immersed in the world, experiencingly and otherwise, is called "interested" in the world, then the phenomenologically altered – and, as so altered, continually maintained – attitude consists in a splitting of the Ego: in that the phenomenological Ego establishes himself as "disinterested onlooker", above the naively interested Ego. That this takes place is then itself accessible by means of a new reflection, which, as transcendental, likewise demands the very same attitude of looking on "disinterestedly" – the Ego's sole remaining interest being to see and to describe adequately what he sees, purely as seen, as what is seen and seen in such and such a manner" (Husserl 1995:35-36).

"The Ego" forstås her som Husserls begreb for den proces, hvori alle individets erfaringer synteseres og derigennem dannes oplevelsen af et selv. Ud fra denne forståelse kan der argumenteres for, at selvet, for Husserl,

deles op på baggrund af dets attitude som værende enten interesseret eller uinteresset. Sidstnævnte er udtryk for det fænomenologiske ego eller selv, og det er ved hjælp af denne attitude, at individet kan frembringe en syntese af forståelser omkring et objekt, som er tilgængeligt for andre individer (transcendental) så længe de ligeledes forholder sig uinteresserede. Hertil er det vigtigt at specificere, hvordan Husserl beskriver uinteresset som værende. Det er, når selvet ikke har andre interesser end at beskrive "*what he sees, purely as seen as what is seen and seen in such and such a manner*". Epoche som bevidsthedsfrigørende handling baserer sig på dette fænomenologiske Egos eneste interesse, at beskrive hvad der ses, og hvordan det ses. Det er igennem denne beskrivelse og attitude, at andre individer kan tilstræbe samme forståelse og dermed nå frem til objektets essens. Essensen forstås i afhandlingen som en beskrivelse af de ting i oplevelsen af et objekt, som deles af alle individer på trods af forståelsens unikke karakter. Som det senere bliver vist, betyder det, at selvom alle individer principielt vil skabe unikke forståelser af det samme objekt, kan der argumenteres for, at det som individerne har til fælles kan danne udgangspunkt for noget fælles i deres forståelse. Det sociale spiller en central rolle i forhold til dannelsen af det, individet opfatter som værende fælles for vedkommende og andre individer. Det fælles er derfor umiddelbart ikke knyttet til objektet, men derimod til individet som beskuer. Epoché i denne sammenhæng handler derfor om at betragte objektet så frit og nøgternt som muligt i forsøget på at afdække de ting i individets forståelse, som andre individer også deler i kraft af deres status som individ og menneske. Hermed bliver epoché til en idealiseret notation, for enhver erfaring og forståelse er baseret på individets unikke hukommelse, bevidst som ubevidst. Det betyder, at individets ikke kan gøre sig bevidst om alle sine fordomme og antagelser om objektet, hvorfor det ikke er garanteret, at det som fremkommer som essensen for individet, også er det for andre individer. Men det er ud fra en Husserliansk forståelse en nødvendig bestræbelse i forsøget på at tilgå objektet videnskabeligt (Husserl 1995), da det altid vil give et klarere billede af objektet at fremlægge sine antagelser end ikke at betragte dem. Det er ud fra denne forståelse at afhandlingen forsøger at tilgå sine studieobjekter, erkendelsen og organisationen.

Den sidste af de tre metoder er Kants transcendentale form, eller logik om man vil. Den burde blive udtrykt af Kant, men er for mig klarest i en beskrivelse af Hundert:

"This is a complicated argument. Its form follows the so-called 'transcendental' form of most of Kant's arguments: starting from what we know human experience to be like, what must be true about our mental processes in order for experience to turn out that way. Taking the argument as valid, we must accept the notion that experience of a world containing 'substances' is a necessary condition of any possible experience I can have. 'Substance' is, in Kant's jargon, a 'category of experience'" (Hundert 1989:25)

Transcendentallogikken, som den betegnes i dette projekt, beror på en antagelse om, at ved en grundig undersøgelse af hverdagens oplevelser er det muligt at komme frem til hvilke elementer, som må være til stede, for at oplevelsen er, som den er. Den kan eksemplificeres igennem nedenstående form.

1 – Vi har uden tvivl en oplevelse med karakteristik A

2 – Vi kunne ikke have oplevelsen af A, uden at vores bevidsthed har B

3 – Derfor har vores bevidsthed uden tvivl B

Denne tilgang placerer livsverdenen og individet centralt for enhver teoretisk undersøgelse. Dens argumentationsform beror på, at de antagelser om de muliggørende elementer, der efterstræbes, er fæstnet på et så fundamentalt grundlag, at deres troværdighed er den samme som det grundlag, de fæstnes på. Med andre ord forstås denne transcendentale logik igennem som en brug af epoché og kausalitet, idet undersøgelsen og frigørelsen fra fordomme er et udtryk for samme proces som epoché. Samtidigt finder argumentationen og fæstningen af de essentielle elementer i oplevelsen til deres muliggørende elementer sted på baggrund af en eksPLICIT logisk tilgang. Rationalet er derfor, at jeg som undersøgende forsøger at finde så basale antagelser som muligt i min oplevelse af et fænomen og hertil logisk forsøge at etablere, hvad der må være til stede i mig for at fænomenet fremtræder for mig på denne specifikke måde. På den måde fæstnes antagelsernes basale karakter og de muliggørende elementer i mig sig til analysen af oplevelsen, og hermed bliver alle tre elementer lige uomtvistelige.

"All objects we experience have the property of 'substance' not because our concept of substance conforms to a quality objects 'really have', but because our mind uses the concept of substance in constructing the objects of experience for us" (Hundert 1989:27)

I denne transcendentale tilgang bliver individet uundgåeligt placeret i en kontekst og en historisk udvikling, som lige så uundgåeligt vil influere vedkommendes perspektiv og argumentation. Det er af denne årsag, at Descartes Tvivlsmetode bliver central for succeszen af denne tilgang, for det er kun igennem en kritisk og tvivlende tilgang, at individet kan forsøge at bevidstliggøre sig fra sine antagelser. Kant udtaler om empirien og filosofien i forbindelse med hans moralfilosofi således;

"for en filosofi, der sammenblander de rene principper med de empiriske, fortjener ikke at kaldes filosofi" (Kant 1997:35).

Ved et umiddelbart blik kan dette stride imod den tidligere udlægning af Kants transcendentale tankegang, idet filosofien finder sit udgangspunkt i empirien. I projektets perspektiv er dette dog ikke tilfældet. Rettere er dette citat inddraget for at belyse, hvorledes denne bevidstliggørelsesproces er central for filosofiens virke. Den eneste måde at separere filosofien og empirien er ved at tilstræbe en bevidstliggørelse af de antagelser, som ellers kunne influere det filosofiske virke. Udgangspunktet vil altid være empirisk, for det er altid i en kontekst, at enhver tanke opstår, men de filosofiske metodikker er for Kant og afhandlingen en idealtypisk tilstand, hvis efterstræbelse er lige så vigtig, som den er naivt idealistisk. Denne afhandling forsøger at belyse ud fra selvsamme idealistiske forestilling om, at de muliggørende elementer i mennesket for menneskets erkendelse ikke kun har konsekvenser for mennesket generelt, men i dette tilfælde særligt for de problematiske videnskabelige erhvervsøkonomiske tilgange indenfor organisationer og ledelse.

I projektets optik bliver logikken altid til en kontekstuel størrelse, men idealet iboende denne tilgang er centralt for dens praktiske applikation, og som det senere vil vise sig, er logikken, samt så meget andet, placeret

centralt i sprogets struktur. Derfor er logikken ikke kun kontekstuel influeret; den er i sin grundform en struktur, som har potentialet til at transcendere oplevelsen, om end det er logikkens praksis, som muliggør dette potentiale. Derfor er projektets teoretiske udarbejdning inspireret af alle tre teoretikers metodiske bidrag, og disse anses ikke som ekskluderende overfor hinanden, men heller ikke nødvendigvis essentielle for hinanden. Der er dog tydelige overlap såsom Kants forsøg på at beskrive, hvad der transcenderer ens oplevelse af fænomenet og Husserls forsøg på at undersøge, hvad der kan beskrives som fænomenets essens, idet essensen defineres som det, som også fremkommer for andre. Det er ud fra dette forhold, at afhandlingens teoretiske forståelse kan beskrives.

Tvivlsmetoden, epoché og transcendental logikken er alle metoder, som er designet med det formål at kunne udtale sig om noget i verden, som ikke kun er gældende for den, som udtaler sig. Dette formål er at finde i Descartes udgangspunkt omkring, hvad der er absolut sandt i Husserls søgen efter objektets essens og i Kants forsøg på at undersøge, hvad der transcenderer oplevelsen og dermed ikke kun er givet i erfaringen. Denne ambition om at udtale sig om mere, end hvad der er sandt for den enkelte, deler afhandlingen, selvom elimineringen af kontekstuelle og individafhængige videnskonstruktioner virker umulig. Afhandlingen tilskriver sig med andre ord ambitionen om en søgen efter en delt sandhed som et ideal, der skal stræbes mod, men som er vanskeliggjort, hvis ikke umuliggjort af vores uundgåelige, unikke og kontekstuelle fortolkning af verden. Når der i afhandlingen bliver inddraget teoretiske pointer og begreber, eksempelvis fra Kant eller Husserl, så er det udelukkende med det formål at forsøge at nærme sig en sandhed i brugen af de begrebers samspil. Hvad der ligger uden for brugen af begreberne bidrager per definition ikke til søgen efter sandhed og er derfor ikke inkluderet i afhandlingen. Som eksempel kan der her nævnes, at i diskussionen omkring de teoretiske metoder bliver der ikke nævnt de uenigheder og uoverensstemmelser, der kan være mellem *hele* Kants teoretiske arbejde og *hele* Husserls teoretiske arbejde, men kun de uenigheder, som er relevante i forhold til den brug og diskussion omkring de teoretiske metoder, som afhandlingen benytter sig af. Det er kun de uenigheder som relaterer sig til brugen af begreberne, som er relevante for en søgen efter sandhed. Hvis der skulle redegøres for samtlige uenigheder mellem samtlige anvendte teoretikere, så ville dette arbejde for det første være enormt og for det andet

være irrelevant for afhandlingens søgen efter sandhed. Denne argumentation fører i afhandlingen til at en række teoretikere kombineres på tværs af forskellige positioner og generelle uenigheder i forsøget på at afdække en sandhed omkring erkendelsen. Det centrale for denne kombinationsmetodik er, at det er i *brugen* af begreberne, at de relevante uenigheder og derfor eventuelle teoretiske problemer skal findes.

I dette afsnit er der dermed introduceret fire teoretiske metoder for afhandlingen, en fra Kant, en fra Husserl, en fra Descartes og en udledt ud fra deres fælles ambition. Disse fungerer som afhandlingens teoretiske metoder og logikker og kan dermed siges at udgøre afhandlingens teoretiske ophav. Da afhandlingen ligeledes har en empirisk dimension, omhandler det kommende afsnit derfor afhandlingens empiriske ophav.

3.3. Empiriske metoder

Indtil nu er det blevet belyst, hvorfra det teoretiske arbejde er blevet konstrueret. Tilsvarende søger dette afsnit at belyse hvilket empirisk udgangspunkt, projektet har haft. Herigennem er der tre overordnede aspekter, som skal præsenteres. Det første er projektets interviews af neurovidenskabelige forskere. Det andet er en fortælling omkring projektets oprindelige udgangspunkt og opstartspartner, Himmerlands Elforsyning (HEF), og det tredje er de interviews, som blev afholdt på HEF i forbindelse med projektets praktiske applikationer i HEF. Det er disse interviews, som senere hen har fundet relevans i afhandlingen som sparring til den filosofiske og neurovidenskabelige diskussion i kapitlet "Livsverdenen". Det er derfor relevant at beskrive konteksten og antagelserne for denne empiriske viden, ligesom det var med den teoretiske viden. Princippet omkring viden er derfor, at dens anvendelse skal forstås og sammenholdes med dens antagelser og ved afklaringen af sidstnævnte i dette afsnit kan validiteten af projektet vurderes i kraft af dets anvendelse af selvsamme viden i de resterende kapitler.

3.3.1. Neurovidenskaben

De neurovidenskabelige interviews blev afholdt i forbindelse med et udlandsophold i Los Angeles i Californien. Jeg fik der mulighed for at interviewe og snakke en del med nogle af de førende neurovidenskabelige forskere inden for studier omkring meditationens påvirkninger på hjernen over tid. Disse blev valgt til dels, fordi der var et forsøg på at applicere neurovidenskaben igennem deres kurser, men også fordi ambitionen for deres forskning var at diskutere elementer af neurovidenskaben i forhold til adfærdsmæssige påvirkninger på hjernen

I løbet af opholdet i USA blev der afholdt tre interviews med forskere i forskningsgruppen MARC (Mindful Awareness Research Center). Interviewene omhandlede flere aspekter, hvoraf de primære var: (1) neurovidenskaben generelt, (2) den neurovidenskabelige logik, (3) min neurovidenskabelige viden og (4) deres neurovidenskabelige resultater og perspektiver på meditationens påvirkning. I forhold til at formålet var at opnå så stort et kendskab som muligt til de interviewede, blev interviewene

struktureret løst med åbne spørgsmål, som skulle agere som en indledning. Herefter ville interviewet forme sig efter samtalen og interviewpersonens svar, således at deres viden blev sat mest muligt i spil (Kvale 1997: 41). En interviewsituation forstås af projektet som værende underlagt samme principper som alle andre samtaler, hvorfor den er udtryk for et dialektisk samspil mellem den interviewede og den interviewende. Den viden, som fremkommer i et interview, er derfor et resultat af samspillet og konteksten, men i kraft af den uundgåelige rolle som novice i interviewsituationen og de interviewedes vanlige gang som eksperter kan der hævdes, at den fremkomne viden overvejende er et resultat af interviewpersonens forudgående kendskab. Det er af samme årsag, at det kunne tillades, at interviewene nogle gange tog karakter af diskussioner for at afprøve, udfordre og udvikle den viden, jeg besad. En diskussionsform forstås af projektet ikke som værende i modstrid med ambitionen for interviewene, og samtidigt var de interviewede eksperter indenfor deres felt. Denne position for de neurovidenskabelige interviewpersoner samt deres erfaring med undervisning og dermed udlevering af den viden, de besidder, blev vurderet som et holdbart grundlag for at inddrage en diskussionsform i interviewene, således at deres udsagn ikke ville blive modificeret for meget af dem.

Inden afholdelsen af interviewene blev der udarbejdet en interviewguide, som er vedlagt i "Bilag". Principperne bag interviewguiden var at forme en ramme for samtalen samt forberede en række spørgsmål i de tilfælde, hvor samtalen gik i stå. Det var sjældent tilfældet, men rettere fungerede interviewguiden som tjekliste for at afdække de perspektiver, som lå til grund for interviewet. Interviewguiden som tjekliste og ramme blev derfor ikke ændret fra interview til interview bortset fra enkelte unikke spørgsmål angående vedkommendes videnskabelige arbejde og perspektiv. Samtlige interviews blev afholdt med forudgående korrespondance, hvori der blev redegjort for interviewets formål og baggrund. Der blev afholdt tre interviews om neurovidenskab, hvorunder der blev spurgt, om interviewene måtte optages, og om interviewpersonerne ønskede anonymitet. I det ene interview ønskede vedkommende anonymitet og ville ikke optages, og i det andet ønskede vedkommende ikke anonymitet og ville gerne optages. I det tredje viste det sig, idet interviewpersonerne valgte lokation, at vedkommende i dette tilfælde havde valgt en lille og meget fyldt cafe. Vurderingen blev, at det ikke ville være brugbart at optage vedkommende

på grund af omfattende støj. Dette tredje interview fik ydermere karakter af en vejledende samtale omkring projektets litterære inspiration og udvikling i løbet af opholdet i USA, hvorfor det næsten ikke inddrages i projektet. Noterne fra det tredje interview kan findes under punktet "Bilag". Det andet interview, med Diana Winston som var en af projektets ankerpersoner i USA, blev optaget. Det blev ikke transskriberet, idet dets diskussioner ikke bliver anvendt direkte i projektet. Den første interviewperson ville være anonym og ikke optages, hvorfor aftalen blev, at et referat af samtalen blev sendt til vedkommende, og dette har vedkommende efterfølgende gennemlæst og accepteret. Dette referat er ligeledes at finde under punktet "Bilag".

I forhold til valideringen af projektets neurovidenskabelige diskussioner er disse sendt til Louiza Bohn Thomsen, adjunkt ved Aalborg Universitets Laboratorium for Neurobiologi. Med dette er ambitionen, at den neurovidenskabelige viden blev gennemlæst kritisk og af en fagkyndig, således at den neurovidenskabelige videns præcision og forståelse igen blev belyst. Ydermere har projektet haft møde med professor Morten Overgaard i opstarten af den neurovidenskabelige læring for at forbedre kendskabet til disciplinen. I et forsøg på at sparre mest muligt omkring projektets neurovidenskabelige viden er min søster, Nanna Møller, inddraget i kraft af hendes funktion som uddannet læge, hvorfor hendes biologiske og neurovidenskabelige kendskab har været meget værdifuldt for projektets udvikling. Hun har ydermere arbejdet på en neurologisk afdeling på Odense Universitetshospital.

Det er ud fra ovenstående ambitioner og handlinger, at der kan argumenteres for, at den neurovidenskabelige viden, der blev opnået under kurserne på medicin på AAU og den individuelle læsning, blev forsøgt valideret, udfordret og udviklet gennem forskellige perspektiver og situationer. Den neurovidenskabelige viden som er behandlet i denne afhandling forstås af afhandlingen som inddragelsen af en empirisk case. De neurovidenskabelige pointer er derfor inkluderet for at understøtte og udfordre afhandlingens filosofiske analyser. I denne inddragelse af neurovidenskab som case er der i modsætning til HEF som empirisk case den forskel at neurovidenskab har karakter af videnskabeligt valideret viden. Valideringen har fundet sted i lyset af et andet videnskabeligt paradigme end hvad der er afhandlingens udgangspunkt. Det betyder dog

ikke at den viden skal forkastes eller godtages blindt. Ligesom ved inddragelsen af HEF bliver det her til et spørgsmål om at inddrage og diskutere neurovidenskaben kritisk i lyset af afhandlingens egen videnskabsteoretiske position. Valideringen af neurovidenskaben skal derfor finde sted i en diskussion af den kontekst og de metoder hvormed den viden som bliver præsenteret i afhandlingen blev skabt. Dette er samme fremgangsmåde som ved inddragelsen af den empiriske beskrivelse af HEF. Den konkrete forskel er, at det ved neurovidenskaben er nødvendigt at tage stilling til nogle videnskabelige metoder og logikker som ikke deler videnskabsteoretisk paradigme med afhandlingen. Der kan argumenteres for, at det ikke er umuliggørende for inddragelsen af neurovidenskaben, men rettere kræver en grundigere diskussion af de pågældende metoder og logikker. Til en konkret diskussion henvises der til kapitel 5.3. Neurovidenskabelige forskningsmetodikker. Ud fra ovenstående redegørelse kan der argumenteres for, at afhandlingens inddragelse af neurovidenskabelig viden kan anvendes på samme måde som den empiriske case, HEF, så længe der er taget højde for hvorledes den præsenterer viden er skabt. Neurovidenskaben og filosofien anskues og benyttes i dette projekt i det omfang den viden inden for de respektive felter beskriver samme fænomen. Det er felter med vidt forskellige tilgang og interesseområder. Det hævdes derfor ikke, at felterne på alle punkter er ens, tværtimod anskues kombinationen af felterne som værende mulig kun i det omfang der tages eksplicit stillingstagen til videnskabelsen, dens antagelser og dens studieobjekt. Det betyder, at de dele af neurovidenskaben som er inddraget i dette filosofiske projekt er udtryk for en bestemt del af den neurovidenskabelige tradition og at den viden som er inddraget bliver betragtet som casemateriale til at supplere og udfordre en filosofisk analyse. Den inddragede neurovidenskabelige viden er derfor selekteret i forhold til at være fremkommet på en måde hvorpå den fremkommer valid og troværdig ud fra et fænomenologisk perspektiv, men mere om dette i kapitel 5.3..

Dette afsnit har haft til formål at fremlægge processen for erhvervelsen af neurovidenskabelig viden så gennemsommeligt som muligt, samt illustrere afhandlingens forståelse af neurovidenskabens samspil med filosofien. Igennem ovenstående diskussion samt kapitel 5.3. kan der argumenteres for, at afhandlingen fremligger sit perspektiv på en transparent måde, således at

læser selv evaluere validiteten. Det er samme formål næste afsnit har. Her gælder det blot de foretagne interviews og observationer hos HEF.

3.3.2. Energi Nord og Himmerlands Elforsyning

I forbindelse med de empiriske interviews hos Himmerlands Elforsyning er det relevant at belyse, at disse blev inddraget som led i en bestemt historik og proces. Herudover er en beskrivelse af projektets opstart og udvikling til sin nuværende form relevant for at forstå projektets udformning og resultat. Derfor er dette afsnit et forsøg på at fortælle den historie, som jeg gennemgik i forbindelse med Ph.d.-projektets opstart. Store dele af nedenstående fortælling er baseret på den dagbog, jeg førte i forbindelse med mit arbejde med Energi Nord. Dagbogen er tænkt som en empirisk journal i forhold til projektets løbende udvikling.

Projektets oprindelige udgangspunkt var et samarbejde med Energi Nord omkring udviklingen af deres organisatoriske kultur i forhold til at muliggøre og forøge de innovative tiltag i organisationen. Projektets akademiske ambition var at belyse, hvorledes innovation figurerer som eksemplificering på aktuelle sociale dimensioner i organisationers kulturelle praksis. Projektet blev startet op 1. november 2012 med en introduktionsfase som varede frem til januar 2013. Derefter blev der afholdt samtaler med medarbejderne, vedrørende hvad innovation var for dem samt hvilke aspekter, som enten fremmede eller begrænsede innovativ adfærd i den nuværende organisation. Der blev afholdt fem af disse samtaler, men deres manglende relevans er selvsagt årsag til deres udeblivelse i dette projekt. Efter de samtaler blev projektets fokus en udvikling af en idebank, og i forbindelse med dens opbygning var det relevant at undersøge, hvorledes de organisatoriske problematikker påvirkede medarbejdernes motivation til at bringe deres ideer i spil. Der blev derfor afholdt syv interviews med medarbejdere omkring deres opfattelse af organisationen og ledelsen. Disse interviews har senere vist sig at være relevante for projektets belysning af organisatorisk praksis og er derfor inkluderet under punktet "Bilag". En beskrivelse af denne interviewrunde vil finde sted i næste afsnit. Efterfølgende blev der oprettet en innovationsafdeling, som jeg blev en fast medarbejder i. Denne proces forløb indtil maj 2013, hvor den daværende direktør for Energi Nord fratrådte, og organisationens innovationstiltag blev

lukket ned i juni 2013. Hertil skal det pointeres, at Energi Nord primært er ejet af Himmerlands Elforsyning (HEF), og direktøren i HEF overtog styringen af Energi Nord, indtil en ny direktør ville blive fundet. For projektet betød det, at grundlaget for projektbeskrivelsen blev ændret. I løbet af min gang på Energi Nord og HEF havde det vist sig tydeligt, at der var organisatoriske og kulturelle problemstillinger, som medarbejdere såvel som ledere havde givet udtryk for¹. I et forsøg på at generere værdi og samtidigt fortsætte samarbejdet med HEF, blev projektet drejet over på en udvikling af lederkompetencer for at løse op for nogle af de oplevede problemstillinger. Dette var i samarbejde med den daværende kontaktperson hos HEF, Jakob, og HEFs direktør Jan (på dette tidspunkt inkluderer HEF også Energi Nord, idet de organisatorisk har opslugt Energi Nord). Der bliver designet et forløb med en række dage, hvorunder tematikker fra medarbejderne og fra lederne skal behandles og nuanceres. Denne udviklingsproces løber frem til august 2013, hvorefter projektet tilsidesættes af HEF, idet de ønsker at fusionere med et andet energiselskab. HEF har tidligere opkøbt Aalborg Kommunes Elforsyning (AKE), og om dette opkøb blev der udtrykt bekymring omkring den kulturelle sammensmeltning af medarbejdere. Det ledte til, at projektet skulle hjælpe til at facilitere en fusionering af de to organisatoriske kulturer, hvorfor dette begyndte at blive designet. Dette projekt blev irrelevant for HEF, idet det andet energiselskab trak sig fra forhandlingerne om en fusion i sidste øjeblik. På dette tidspunkt melder kontaktpersonen for HEF samt direktøren for HEF ud, at der fra projektets side er brugt al den tid, som HEF havde forventet at få, og de synes, af moralske og praktiske årsager, ikke at projektet skulle forsøge at generere mere værdi for HEF. Derimod opfordrede de til, at jeg skulle fokusere på at udarbejde et projekt, som kunne bruge HEF, i det omfang det var relevant, og ellers fokusere på en færdiggørelse af projektet. De erklærede yderligere, at de gerne stod til rådighed, hvis jeg manglede noget eller kunne bruge dem. Denne udmelding kom i november 2013 og har været projektets udgangspunkt lige siden. Projektets fire forskellige forløb havde på dette tidspunkt alle været uden den store akademiske progression, idet fokus overvejende havde været

¹ Dette bliver uddybet og dokumenteret i senere afsnit, da det der vil fungere som grundlag for en empirisk diskussion omkring erkendelse og forståelse.

på den empiriske dimension og arbejdet med HEF. Det blev derfor vurderet, at det endelige projekt skulle bero udelukkende på akademisk interesse og så inkludere HEF, i det omfang det var relevant. På dette tidspunkt var der derfor to år til at starte og færdiggøre et projekt, og det mest realistiske var at finde det tema, hvori motivationen var størst. Der har efterfølgende været et fint forhold til HEF, og projektets historik forstås mest som en seriel udvikling af den organisatoriske praksis, som altid vil have islæt af at være irrationel og kaotisk. Dette er nok ikke unikt for hverken projektet eller HEF.

3.3.3. Case-interviews

Den empiriske dimension fra HEF består af den anden runde af interviews, hvilken omhandlede organisatoriske problemstillinger i forhold til innovation. Det relevante ved interviewene er ikke direkte deres udsagn omkring innovation, men derimod deres perspektiver på organisationen, især når det bliver koblet til en fortælling om ledelsen. Disse interviews vil senere blive inddraget, i det omfang de er relevante, som strukturering og eksemplificering af en organisatorisk og erkendelsesmæssig praksis.

Arrangeringen af interviewene var en proces i sig selv, idet ambitionen var at finde medarbejdere, som var interesserede i innovation, men samtidigt var det i projektets opstart, hvorfor jeg ikke kendte medarbejderne godt nok til at kunne vurdere, hvem der delte interessen. Derfor blev der sendt en mail til afdelingslederne i Energi Nord, hvori de blev bedt om at foretage vurderingen for mig. De skulle hver udpege medarbejdere, som jeg efterfølgende selv inviterede til et interview. Medarbejderne var ikke orienteret om lederens valg, hvilket var besluttet for, at medarbejderne ikke skulle føle sig tvunget til at deltage. Begge mails er at finde under punktet "Bilag", ligesom noterne fra interviewene er at finde der. Samtlige, der blev inviteret, ville gerne deltage, og det blev valgt, at interviewene skulle afholdes på HEF. Det var der både fordele og ulemper ved. Fordelene var, at medarbejderne kunne befinde sig i vante omgivelser, hvilket var vigtigt, idet at de ikke kendte mig så godt. Ulempen var, at de ikke kendte mig så godt og kun vidste, at jeg var ansat af selvsamme ledelse, som de kunne have problemer med. Denne problematik ville altid være til stede, men når de kobles med det faktum, at interviewene blev holdt på arbejdspladsen, om end i et lukket mødelokale, vil det være en forhøjet problematik. Denne

problematik blev italesat igennem tilbydelser af anonymitet, som vil blive forklaret senere. Det blev til syv interviews, og de delte alle samme interviewguide, og er alle indsamlet i januar 2013. De er kun transskriberet i det omfang, det var anvendeligt for projektet. Dog er et af interviewene, det med Hans, blevet komplet transskriberet, således at det håndværksmæssige arbejde er tilgængeligt for gennemlæsning, hvis det ønskes. Denne transskribering er at finde under punktet "Bilag". Interviewene er anonymiseret så godt som muligt i afhandlingen.

Interviewguiden for interviewene er udarbejdet i punktform med en række spørgsmål. Den kan derfor læses som værende meget struktureret, men den var, ligesom ved de neurovidenskabelige interviews, blot en ramme for samtalen. Det var langt fra alle spørgsmålene, som blev stillet, men rettere fungerede interviewguiden som vejledning og tjekliste. Interviewguiden er indirekte opdelt i nogle temaer. Den starter med en introduktion til årsagerne og rammerne for interviewet samt at oplyse om en begrænset form for anonymitet. Grundet lederens udpegelse var det naturligvis umuligt at tilbyde fuldstændigt anonymitet, men det blev tilbudt i det omfang, det var muligt. Det skal forstås således, at ingen af diskussionerne og pointerne blev givet videre med navn eller andre karakteristika, som kunne identificere vedkommende, men at denne sikring naturligvis ikke var garanteret, da mellemlederne formentligt ville kunne genkende enkelte mærkesager eller perspektiver, ligesom de hver især havde udpeget medarbejderne. I praksis blev det ikke et problem, da mellemlederne ikke var involveret i den udgave af projektet. Interviewene er i forhold til anonymitet kun involveret i de tilfælde, hvor det vurderes, at de ikke er afslørende for interviewpersonen. De er ligeledes anonymiseret i brugen af dem i denne afhandling. Den anden fase af interviewguiden omhandlede innovation som begreb og mulighed for HEF fremadrettet. Efterfølgende blev temaet drejet over på ledelsen og herefter virksomhedskulturen, hvori der i begge temaer var et særligt fokus på de associationer, som medarbejderne opererede med. Afslutningsvist var temaet medarbejdernes egen dagsorden for interview. På den måde blev interviewguiden struktureret med en ambition om at berøre nogle af de elementer, der var antagelser om influerede i medarbejdernes dagligdag samt at få bragt andre problemstillinger i spil, som ikke var kendt af projektet. På den måde forsøgte jeg at forholde mig åbent til interviewpersonernes livsverden.

I dette metodiske afsnit er der præsenteret en række pointer, som er relevante for afhandlingens tilblivelse og for den videre læsning. Der er i projektet søgt et litterært overblik uden et direkte litteraturstudie, hvilket er begrundet i projektets videnskabsteoretiske udgangspunkt. Ud fra selvsamme udgangspunkt er afhandlingens teoretiske og metodiske refleksioner beskrevet. Ligesom med resten af afhandlingen er dens fravalg illustreret igennem dens tilvalg. Det perfekte og altomfattende projekt er et uopnåeligt ideal, hvorfor en prioritering altid er nødvendig. Afhandlingens prioritering er derfor illustreret igennem de diskussioner, som er valgt til, rettere end i en beskrivelse af dem, der er valgt fra. Afhandlingen er baseret på en videnskabelig nysgerrighed og som sådan ikke sporet til enten at være teoretisk eller empirisk, men rettere er ambitionen at anvende de forskellige metodiske redskaber, når de passer til det studieobjekt, de skal anvendes på. Spørgsmål såsom validitet og transparens er ikke direkte diskuteret, idet de bedst evalueres igennem projektets anvendelse af metoder rettere end en eksPLICIT argumentation, hvilket er stærkt inspireret af nedenstående citat af Steinar Kvale.

"Forskningsprocedurerne er i sådanne tilfælde åbenlyse, resultaterne evidente og undersøgelseskonklusionerne overbevisende sande, skønne og gode. Derved bliver ydre bekræftelse eller officiel validitetsblåstempling af sekundær betydning. Valid forskning er i denne forstand forskning, der overflødiggør spørgsmålene om validitet" (Kvale 1997: 246)

Indtil nu er afhandlingens problemformulering, metoder og ophav belyst. Den resterende del af afhandlingen er derfor en analyse af erkendelsen ud fra de perspektiver, som er beskrevet i problemformuleringen. Som fundament for afhandlingen er den filosofiske diskussion af erkendelse, hvilket næste kapitel indeholder.

4 Den filosofiske erkendelse

For at diskutere erkendelsen må der benyttes elementer af erkendelsen, som endnu ikke er forklaret i diskussionen. Enhver diskussion må have sit udgangspunkt og sine antagelser. Enten skal diskussionen føres først eller også skal antagelserne gennemgås. I dette kapitel bliver det en vekslende proces, idet kapitlet er struktureret i forhold til menneskets egenskaber og ikke altid i forhold til den logiske rækkefølge af præmisser og konklusioner. Derfor kan der forekomme begreber, som ikke er forklaret inden deres anvendelse, og for at undgå for mange gentagelser er det kun i de tilfælde, hvor det er absolut nødvendigt med en definition inden en diskussion, at denne vil finde sted. Det at kunne erkende betyder, at individet besidder evnen til at behandle input fra omverdenen og fra sig selv. Denne behandling må have en fæstning i menneskets biologi og i den sociale kontekst. Denne afhandling er min afhandling, og den er derfor socialt forankret og skabt i en kontekst. Afhandlingen er baseret på nogle grundlæggende antagelser, hvorfra der forsøges at etableres en fremstilling, som i nogle tilfælde kan hævde et gran af sandhed. For at opnå dette gran bliver der blandt andet brugt den fænomenologiske metode kaldet epoché fra Husserl, den filosofiske tvivl fra Descartes og den transcendentale undersøgelsesmetode fra Kant. Projektet antager en ide om, at konklusioner kan tilknyttes præmisser eller antagelser, som er så grundlæggende, at de er nærmest umulige at forkaste. Iboende formuleringerne omkring mennesket i dette afsnit er der en ambition om, at de bliver idealtypiske, principielle og formelle fremstillinger og derigennem kontekstuaafhængige. Denne diskussion om erkendelsesteori er som alt andet opstået i en kontekst, med de påvirkninger der uundgåeligt vil være. Ambitionen og argumentet for afhandlingen beror på, at præmissernes basale væsen og argumentationslogik kan være garant for et ideale om transcendens.

Dette kapitel er struktureret i forhold til en begyndelse og skitsering af menneskets erkendelse. Herefter beskæftiger diskussionerne sig med menneskets forskellige evner i forhold til at erkende. Bearbejdningen af menneskets erkendelsesmæssige evner skal alle fæstnes til den indledende skitsering, som vil være grundstenen for en forståelse af menneskets erkendelse. Diskussionerne omkring eksempelvis empati, tænkning, logik, sprog osv. kan være enorme projekter enkeltvist, især hvis ambitionen er at

afdække de filosofiske og neurovidenskabelige felter. Men ambitionen for denne afhandling er at afdække erkendelsen og dens betydning i en kontekst. Derfor er de nævnte emner kun inddraget med det formål at bidrage til erkendelsesdiskussionerne, og ikke for generelt at afklare eksempelvis al forskning indenfor sproget eller logikken. Det bagvedliggende arbejde har nødvendigvis inkluderet en forståelse af felterne hver især, inklusiv forskellige positioneringer i felterne, men disse er ikke eksplicit inkluderet i projektet. I stedet skal valget af tænkere og perspektiver ansues som resultat af projektets fravalg, jf. afhandlingens kombinationsmetodik som er beskrevet i kapitel 3.2. I dette filosofiske kapitel er der derfor udvalgt en række tænkere til, så rammende som muligt, at fremføre en stringent forståelse af menneskets erkendelse, og dermed er de ikke behandlet hverken i forhold til at redegøre for deres generelle værker eller deres positioner i de respektive felter. Uanset felt og videnskabelig disciplin så er erkendelsesdiskussionen ikke afsluttet nogen steder. Der er mange ting, som er diskutabelt, hvor hverken den ene, anden eller tredje position virker mere troværdige. Dette filosofiske afsnit skal derfor forstås som et perspektiv, hvis realitet kan være diffus og ubesvaret, men hvis ambition er at transcendere videnskabelige positioner og at etablere en nutidig og relevant forståelse af menneskelig erkendelse.

4.1. Erkendelse og tvivl

Ved at diskutere menneskets erkendelse begiver man sig ind i en meget kringlet og til tider obskur debat. Erkendelsen er dog samtidigt et uundgåeligt grundlag for menneskets eksistens. En diskussion omkring den menneskelige erkendelse kan beskrives som værende lige så snæver, som den er fundamental. Men særligt i den moderne tid, hvor selv fantasien ikke længere sætter grænser for den teknologiske og samfundsmæssige udvikling, bliver erkendelsen central. Den teknologiske udvikling løber efterhånden forud for den moralske og forståelsesmæssige udvikling af selvsamme teknologiske elementer. Et bevidst og kritisk perspektiv til erkendelsen og til verden bliver derfor særligt relevant for fremtidens udvikling. En diskussion omkring den menneskelige erkendelse er ikke kun en diskussion omkring hvordan eksempelvis en lampe erkendes; den forudsætter også en diskussion af, hvorfor den lampe fremtræder, som den gør, samt hvilken rolle mennesket har i tilblivelsen af dens fremtrædelse. Med andre ord; denne diskussion omkring erkendelse tilstræber at søge svar på hvilken rolle, individet har i sin erkendelse og konstruktion af verden.

For at erkende og forstå *noget* må det *noget* gå forud for forståelsen. Det behøver ikke være en ting, det kan være en tanke, men tanken må stadigt gå forud for forståelsen af tanken, da forståelsen tager udgangspunkt i tanken. Med andre ord; hvis jeg ser eller tænker på en lampe, så kræver det, at jeg kan percipere enten tanken eller selve lampen for at kunne udvikle en forståelse af, at det, jeg har perciperet, rent faktisk er en lampe. Den menneskelige erkendelse er derfor en proces, hvilken teoretisk må indeholde en beskrivelse af, hvad der sker med det, som bliver erkendt, fra før det bliver erkendt, til det er erkendt. Med andre ord, menneskets erkendelse må være rettet mod noget, og det noget må være til, for at vi kan rette vores erkendelsesmæssige fokus mod det. Verden som før-erkendelse også udtrykt som *a priori*, må være til. Et særligt relevant spørgsmål rejser herfra; har mennesket evnen til at erkende den *a priori* verden? Mere om dette senere.

I en diskussion af menneskets erkendelse må der tages udgangspunkt i den enkelte, til dels fordi det enkelte individs erkendelse må anses for den mest reducerede tilstand, der kan findes i menneskets erkendelse, men også til

dels fordi jeg som individ ikke har grund til at være sikker på, at min erkendelse resulterer i det samme som andres. Det var også her Descartes startede i hans arbejde i *Discourse of Method* i 1637 (Descartes 2007). Han forsøgte at udvikle en filosofisk metode, som skulle sikre, at ens konklusion altid ville være sand. Denne metode beroede på at stille sig tvivlende overfor alt, der ikke kunne fæstnes i noget med en absolut sikkerhed. Hvis det kunne fæstnes i noget med *absolut* sikkerhed, så ville det, der blev fæstnet, også have en *absolut* sikkerhed. Hans ideal var, at man på den måde ville finde frem til en korrekt metode til at finde ud af, om noget var sandt. *Cogito ergo Sum* (Jeg tænker derfor er jeg) blev derfor hans udgangspunkt (Descartes 2007). Descartes endte, med inkluderingen af gud, ud i rationalismen, da han mente, at den logiske tankegang var givet af gud som parallel til omverdenen, hvorfor menneskets erkendelse udelukkende skulle bero på logikken. Det er generelt accepteret i dag som værende ukorrekt – det er for vanskeligt og upræcist at tilgå verden kun igennem tanken, og stort set alle grene indenfor videnskaben har inkorporeret en empirisk dimension. Descartes filosofiske metode er dog stadig et udemærket udgangspunkt for udviklingen af filosofien, hvilken både Descartes men også Husserl anvendte i deres værker (Husserl 1995, Descartes 2007). De havde desuden begge idealet om at udvikle en metode, som alle videnskaberne kunne anvende og derigennem finde et fælles udgangspunkt i. For dette ideal mente de begge, at filosofien var den eneste anvendelige platform. Hvis dette sammenlignes med ovenstående indledende diskussion omkring erkendelsen, så må filosofiens ideal være at beskrive relationen mellem den erkendende og det erkendte, det *noget* – med andre ord – mellem subjektet og objektet (her forstås objektet som ethvert fænomen, der kan erfares, inklusiv tanker og andre subjekter). Ved at tage udgangspunkt i denne relation kommer enhver beskrivelse også til at inkludere en refleksion omkring de to fænomener. Med andre ord, den verden, som perciperes, må være til, og med mindre der inkluderes muligheden for at flere verdener overlapper hinanden, så må den del af verdenen, som *noget* repræsenterer, være tilgængelig for alle på samme måde. Diskussionen bliver så, hvorvidt mennesker erkender verdenen på samme måde, og om den overhovedet er tilgængelig for os – men mere om det senere.

Når mennesket kan tænke over *noget*, så tænker det noget om det *noget*. Med andre ord, idet tanken om det *noget* bliver til en genstand for tanken om tanken om det *noget*, så indeholder den tidsmæssigt nyeste af de tanker en

dom over menneskets ide i den første tanke. Dommen eksisterer i enhver tanke, både den første og den sidste i dette eksempel, men den forekommer først som objekt for tanken, idet tanken retter sig mod den. Hermed kommer begrebet, tanken, også til at indeholde menneskets perceptionsproces. I denne opdeling er der derfor en indikation på, at måden, mennesker tænker på, påvirker, hvorledes mennesket opfatter verden på. Opdelingen indikerer yderligere, at mennesket kan fælde dom om tanker såvel som om verdenen, og at den dom er en uundgåelig faktor i menneskets erkendelse.

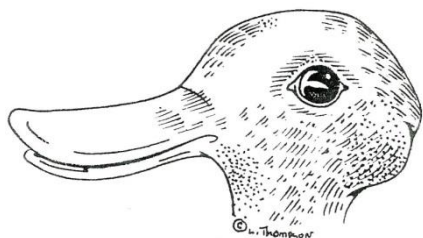
"Judging is meaning – and, as a rule, merely supposing – that such and such exists and has such and such determinations; the judgement (what is judged) is then a merely supposed affair or complex of affairs"
(Husserl 1995:10)

Den filosofiske tvivl indvirker på individets fæstning af meningen eller dommen til det, der bliver dømt. Der kan argumenteres for, at Husserl i hans formulering af ovenstående har inkluderet denne distinktion, idet det at mene eller dømme er en "supposed affair". Det er med andre ord antagelser. De kan vise sig at blive bekræftet eller afvist, men det vil som sådan altid være antagelser. Dommen er antagelser og ikke sandheder, fordi der endnu ikke er blevet etableret en fæstning af dommens validitet til objektets konstitution. Eksempelvist sanserne, som i langt de fleste tilfælde vil være bindeleddet mellem antagelserne og objektet, kan ikke modstå den filosofiske tvivls metodik. Har de eksempelvis aldrig snydt os? Har vi aldrig momentant set noget, som ikke var der? En silhuet i en mørk krog? Har vi aldrig været overbevidst om, at der var en lyd, når ingen andre har kunnet høre den? Sanserne kan snyde os, og som sådan kan de ikke alene fungere som grundlag for en fæstning af dommens antagelser til objektet. Selv en tanke om en tanke er som sådan en tanke om et minde om en tanke, og som sådan kan tvivlen igen sås igennem en kritik af hukommelsen. Har vi aldrig husket forkert? Er det fuldstændigt utænkeligt, at vores hukommelse tager fejl? Med denne tvivl overfor hukommelsen er det vigtigt at pointere, at forholdet, der betvivles, er ved intentionalitetens rettedhed mod hukommelsen, ikke hukommelsens virke i øjeblikket. Sidstnævnte kan også underlægges samme kritik, men dette bliver behandlet senere.

I denne fortløbende diskussion indikeres der, idet mennesket til stadighed tænker om *noget*, at det *noget* ikke kan være komplet formløst. Det *noget* må træde frem for os, og det er denne relation, som skal undersøges. Mennesket erfarer stadig verden, men hvilken verden, og på hvilken måde erfares den? Hvorfor får menneskets erkendelse så tydelige og signifikante begrænsninger ved mødet med tvivlen? For at der kan tilnærmes en forståelse, er det nødvendigt at undersøge, hvorledes verdenen og derefter mennesket er konstitueret for slutteligt at belyse, hvorledes forholdet mellem de to er konstitueret.

4.2. Objektet for sig

Mennesket kan ifølge tvivlens kritik ikke udtale sig med nogen sikkerhed om noget sandt om verdenen. Mennesket kan ikke fravige sig sansernes og hukommelsens fejlbarlighed. I forhold til søgen om *absolut* sandhed så udelukker det umiddelbart sanserne og hukommelsen. Men i søgen efter en mere grundlæggende opstilling af forholdet mellem objektet og subjektet, eller verdenen og mennesket, så er det relevant at belyse endnu et aspekt af erkendelsen. Hertil refereres et gammelt eksempel som Wittgenstein anvendte i hans værk *Filosofiska undersökningar* (Wittgenstein 1992:223)².

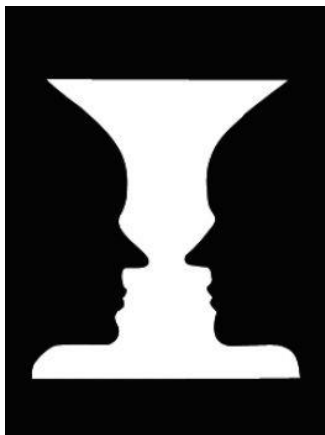

Hvad ser de?

Er det en kanin?

Er det en and?

Princippet for ovenstående billede vil blive uddybet efter det næste billede³.

Er det en vase?

Er det to kvinder som kigger på hinanden?

Menneskets hjerne er i stand til at få samme billede af et dyr til at ligne to forskellige dyr. Det handler om, at for at mennesket kan erkende, så er det

² Kilde: Ontopofthequestion 2014.

³ Kilde: Hubpages 2015.

nødvendigt at tage et perspektiv – i dette tilfælde at anvende hvad vi ved, for at forstå hvad vi ser/erfarer og hvad vi gør. Mennesket forsimples med andre ord verden ud fra de mentale konstruktioner, vi med tiden har dannet os. Dette eksempel illustrerer et grundlæggende aspekt af erkendelsen, som fremadrettet betegnes intentionaliteten. Det beskriver al den viden, som mennesket bruger til at fortolke og forstå det, der sker i den pågældende situation, som det befinder sig i, altså det perspektiv der er lagt i forhold til erkendelsens objekt. Intentionaliteten som fænomen vil blive uddybet senere, men for denne diskussion er det blot relevant at etablere, at menneskets erkendelse ikke fungerer som et direkte link til omverdenen jf. tidligere diskussion omkring sanser, hukommelse og tvivl. Descartes resultat var, at modsat sanserne, afspejlede rationaliteten eller tankerne derimod virkeligheden og kunne derfor give mennesket sand viden. Ved ikke at antage gud, som en nødvendig eksistens, kan tvivlen yderligere udelukke tankerne som kilden til absolut sandhed, da der kan argumenteres for, at det er muligt at forestille sig, at tankerne kan omhandle noget, som ikke eksisterer, fx en enhjørning eller ynglet mellem en kanin og en and. Den rationelle eller logiske tanke vil blive diskuteret senere.

At hverken tankerne eller sanserne kan bidrage til at erkende absolut sand viden, betyder, at enhver diskussion om verden må opdeles i to dimensioner. Den mennesket oplever og befinder sig i, og den som mennesket kan forestille sig, der måske eksisterer. Altså en verden som den forekommer for mennesket og en verden for sig selv. Dette var også, meget kort fortalt, et af resultaterne af Kants arbejde og udmundede i, hvad han betegnede, *Das-ding-an-sich* (tingen for sig selv) og *Das-ding-für-uns* (tingen for os) (Kant 1929). Denne ide om to verdener bryder voldsomt imod enhver form for almen viden, vi ellers antager i vores daglige liv. Denne opdeling udspringer fra Kants opdeling i intuition/sensibility (sensedata) og understanding (forståelsens bearbejdning af sensedata) (Kant 1929).

"Our nature is so constituted that our intuition can never be other than sensible; that is, it contains only the mode in which we are affected by objects. The faculty, on the other hand, which enables us to think the object of sensible intuition is the understanding. To neither of these powers may a preference be given over the other. Without

sensibility no object would be given to us, without understanding no object would be thought. Thoughts without content are empty, intuitions without concepts are blind" (Kant 1929:93).

Forholdet mellem sansningen og forståelsen er dermed at finde i to former. Mennesket modtager sansedata, hvilket er den passive del, men inden de fremtræder for bevidstheden, så bliver de bearbejdet igennem intentionaliteten, som er forklaret tidligere. Det betyder, at verden og mennesket er der, der er dog en forestilling om verden udenfor intentionalitetens bearbejdning af den. Denne verden kan etableres som en formel nødvendighed, men vil altid være et indholdsløst fænomen for mennesket. Med andre ord; de sansedata, vi får, får vi fra verden, men inden enhver form for bevidsthed er gældende, er disse bearbejdet og er ikke længere et passivt, direkte udtryk for verden, men rettere influeret af en dialektisk fortolkende proces som for mennesket er uundgåelig.

Det sande for mennesket om verdenen kan med andre ord ikke bero sig på verdenen selv, men det sande bliver med andre ord det sande bundet i og til menneskets eksistens. Det bliver sandt udelukkende for os. Så er der noget sandt for os om verdenen, må det findes i menneskets tilgang til verdenen rettere end i verdenen selv. Et relevant spørgsmål herfra kunne være; er der noget i mennesket, hvorpå muligheden/grundlaget for en absolut sandhed kan fæstnes? Her er begreberne *sandt* og *absolut* til stede i en modificeret version. Der er ikke længere tale om, at mennesket kan erkende noget om verdenen, som er absolut gældende for alle tænkelige eksistenser. Derimod er aspirationen reduceret og nuanceret til at omhandle, hvorvidt der kan findes noget, som er absolut for alle mennesker. Der er dog et men her, og det er udspringende fra hverdagslivets observationer, for betyder det, at ovenstående diskussion vil hævde, at en bold ikke er rund for alle? At hvis vi ville, så kunne vi synes, en bold var firkantet? Eller lavet af vand? Med andre ord; har objektet eller verdenen slet ikke nogle rammer for vores fortolkning? Hvis ikke, hvordan kan man så skelne mellem raske mennesker og psykisk syge, der lider af hallucinationer? Et af de fænomener, som senere skal diskuteres, er, at hvis sådanne rammer for erkendelsen findes, hvor er de så at finde? Er det i menneskets erkendelse eller er det i verden selv?

Denne forståelse af fænomener virker ikke genkendelig i den verden, der leves. Menneskets erkendelse og bevidsthed, som der her momentant bliver præsenteret som værende udenfor verden, er i realiteten uundgåeligt placeret i selvsamme verden, som den placeres udenfor. Det er tydeligt, idet selv denne refleksion foregår i verden. Bevidstheden eller tanken kan derfor altid kun være i verden, da den ellers skulle bestå af noget, som verden ikke er. Men idet mennesket er i verden, er det uundgåeligt ikke at parallelisere denne diskussion til oplevelserne i verden, og det er her den ubegrænsede fortolkning virker utilstrækkelig. Verden, sådan som mennesket kan tilgå den, må yde nogle begrænsninger eller modstandslinjer for menneskets potentielle erkendelse (Eco 2000:61). Vores oplevelse af verden er ikke tilfældig, vores fortolkningsmuligheder virker ikke uendelige. Iboende denne diskussion er der en social dimension, som er uhyre relevant, hvilken bliver diskuteret senere. Men der må også være noget andet, noget som stopper os fra kollektivt at beslutte, at en elefant er lille og kan løftes – for prøver vi, så må vi hver især erfare, at elefanten ikke kan løftes af den menneskelige krop alene. Disse begrænsninger må være at forefinde i verdenen, som den er for sig (Das-ding-an-sich), for eksisterede de oprindeligt i den menneskelige intentionaltet, så kunne de muligvis ændres. Med inspiration fra Umberto Eco vil denne type af begrænsninger fremadrettet blive betegnet modstandslinjer (Eco 2000:63). Der kan argumenteres for, at disse modstandslinjer må bestå af noget stabilt over tid, for det er over tid, at vores oplevelse af dem bliver til essensen af modstandslinjer. Derfor må modstandslinjerne være iboende verdenen for sig, men ligesom verdenen for sig, så kan vi ikke direkte erfare dem, vi kan blot erfare vores forståelse af dem. Dette gør dem ikke mindre essentielle eller påvirkende på den menneskelige erkendelse. Som eksempel hertil kan nævnes døden. Det at være til, det at diskutere menneskets erkendelse, antager, at et menneske er til. At betegne det som *værende* medfører i samme åndedræt, at det kan være *ikke værende*. Det, at vi kan dø, medfører ikke, at vi kommer til at dø. Der er som sådan intet, der er absolut sandt, som kan verificere vores grundlæggende ide om, at vi skal dø. Vi kan kun konkludere, at alle andre mennesker før os, som vi har hørt om, er døde på et tidspunkt, men det betyder ikke, at du skal dø. Det virker dog ret sikkert, at vi skal dø. Og det er denne sikkerhed, som opstår igennem utallige verificerende erfaringer, som indikerer, at her er noget, som kan fortolkes *forkert* – hvor der er en modstand mod nogle fortolkninger.

Modstandslinjerne kan konkluderes som en tilsyneladende eksistens for mennesket i dets tilgang til den verden, der præsenterer sig for mennesket. Den ikke-eksisterende absolutte sikkerhed for døden virker som en mindre detalje, men den fortæller noget om, hvor rammerne for fortolkning skal findes, og derfor kan den medføre en lang række andre erkendelser. Menneskets erkendelse er derfor i sig selv begrænset overfor en verden, som er der, men som vi samtidigt selv skaber. Derfor vil diskussionen fremadrettet tage udgangspunkt i, hvorledes denne intentionelle konstruktion finder sted, samt hvordan den fremkommer for os med en så grundlæggende (u)sikkerhed.

"Når man siger, at der findes modstandslinjer, betyder det bare, at selv når væren forekommer som en virkning af sproget, er den det ikke i den forstand, at sproget konstruerer den helt frit. Selv hvis man sagde, at væren er rent Kaos og dermed kan gøres til genstand for en hvilken som helst samtale, måtte man i hvert fald udelukke at den var hård Orden" (Eco 2000: 61)

Nedenstående virker grundet dets formulering og pointer som en nærmest nødvendig inddragelse i enhver diskussion om sandhedens tvivl og fortolkningens potentielle kaos:

"I virkeligheden siger de til os, at man må gå væren i møde med glæde og lystighed(...) udspørge den, afprøve dens modstand, finde dens åbninger og gribe dens aldrig alt for udtrykkelige hentydninger. Resten er gisninger" (Eco 2000:63).

4.3. Perception og intentionalitet

Indtil nu er der etableret, at mennesket kan tænke og at disse tanker, idet de retter sig mod noget, danner et principielt grundlag for, hvad der kaldes intentionaliteten. Det næste, som dette kapitel skal indeholde, bliver en diskussion omkring, hvorledes intentionaliteten fungerer samt hvad mennesket trækker på for at forstå objektet, der præsenterer sig for individet. Med andre ord, så søges der her en forståelse af, hvorfor nogle mennesker til at starte med ser en hare, og andre ser en and, når de kigger på det billede, der blev introduceret tidligere.

Med tanken som udgangspunkt for ens erkendelsesmæssige sikkerhed kan der argumenteres for, at refleksionen vedrørende tanken: "Jeg er" forudsætter, at individet ikke længere tænker tanken, men rettere her tænker over et minde om tanken. Som tidligere pointeret så kan hukommelsen fejle – det er ikke umuligt at forestille sig, at der kan huskes forkert. Men her refereres til indholdet i hukommelsen og ikke til hukommelsen som funktion. Det at erkende et *noget* er allerede blevet etableret som en proces og derfor som et fænomen indeholdende en tidsdimension. For at kunne erkende noget, er mennesket derfor nødt til at besidde den funktion, som betegnes for hukommelsen. Med andre ord; vi kan ikke erkende eller forstå en genstand uden at kunne huske, at den genstand er der længe nok til, at vi kan danne os et indtryk af den. Dette betyder, at hukommelsens indhold kan fejle, men dens eksistens er givet for os, idet vi oplever et direkte forhold til vores tanker, og at denne oplevelse ville være umulig uden hukommelsen af selvsamme. Med etableringen af erkendelsen som en proces, med hukommelsen som en af grundstenene, så kan dette nu formuleres med noget så elementært, men ikke desto mindre begrænsende, som at erkendelsen er en proces, som finder sted i tid og rum. Hvis der samtidigt accepteres et princip om kausalitetsforhold, så kan der siges, at der må gå noget forud for erkendelsen af en genstand, og at det er et element, som fungerer som erkendelsens muliggørelse. Dette betyder selvfølgelig, at kroppens kapaciteter skal være til stede, men det betyder også, at læseren har oplevet indtil *nu*, muliggør og begrænser læserens forståelse af denne tekst. Mennesket forstår verden ud fra de ting, som det allerede har oplevet. Det er af denne årsag, at nogle mennesker umiddelbart ser en hare eller en and eller noget helt tredje, når de ser på billedet.

Indholdet af den tidsmæssige dimension og det umiddelbare svar på spørgsmålet: "Hvordan influerer de tidligere erfaringer de kommende?", er vanskeligt hvis ikke umuligt at besvare. Det svarer til at spørge: "Hvor kommer en tanke fra"? I forhold til tankerne vedrørende menneskets erkendelse og forståelse så er der med tidens løb kommet enormt mange filosofiske, psykologiske og sociologiske forklaringer. Der er stor uenighed og mange forskelle mellem de forskellige bud, men grundlæggende vil de netop altid forblive bud, idet de tilstræber at forstå indholdet i erkendelsen, som beror på en unik hukommelse og anvendelse, hvorfor enhver filosofisk redegørelse vil være utilstrækkelig. Det er vigtigt at pointere, at der her er tale om intentionalitetens indhold og ikke dens principielle funktion. Med hensyn til indholdet af intentionaliteten betyder det for filosofien, at man med praktiske erfaringer kan tilnærme sig en forståelse, som ret præcist beskriver erkendelsen i praksis, men at man her må fraskrive samme grad af absolut sandhed, som er forsøgt etableret indtil nu. Derfor kan den filosofiske tvivl ikke være garant for validiteten vedrørende intentionalitetens indhold. Intentionalitetens indhold bygger derimod på den praktiske, hverdagsbaserede udvikling af hukommelsen og må som sådan blive undersøgt. Der kan ud fra dette samt nedenstående citat argumenteres for, at neurovidenskab kan anvendes som en a posteorisk metodik til at undersøge erkendelsens virke.

"If we mean to take seriously the Hegelian possibility that contingent a posteriori things (e.g. windows, doors, walls, stones, and cubes) contribute to our thoughts about them, contribute, that is, to our ways of conceiving of them, then we must leave the philosophical world of the a priori, and search through our posteriori world of things for the contribution we hope to find, a search which will take us to the a posterior fields of psychology and neuroscience" (Hundert 1989:85)

Disse "a posteriori" fænomener bliver uddybet senere i afhandling, så derfor vendes der her tilbage til filosofien. Det skal dog påpeges, at filosofien, ligesom neurovidenskaben uundgåeligt vil tage udgangspunkt i en kontekst. Det er gennem forskellige metoder men med samme ambition at de to traditioner søger at bidrage til en forståelse af mennesket, idet de begge

søger hvad der er muliggørende for det som præsenterer sig for dem, hvilket kan udtrykkes som Kants transcendentale metode.

I kraft af verdens eksistens som Das-ding-an-sich og vores uundgåelige placering i verden kan der argumenteres for, at der må derfor eksistere en beskrivelse af intentionaliteten, som kan siges at være korrekt for os alle. Vi kan blot ikke tilgå dette fænomen med absolut validitet, men som substitut er vi til gengæld efterladt med hinanden og med vores forfædre. Vi er efterladt med en erfaringsmængde og tidsdimension, som er komplet uoverskuelig, men som alligevel har muliggjort, at vi kan være her, både fysisk og filosofisk. Det ville være enormt arrogant og direkte fejlagtigt ikke at mene, at videnskaben, den oplevede verden og mit eget liv ikke kunne føre til en ret præcis beskrivelse af, hvordan mennesker forstår og erkender verden. Vi kan bare ikke hæfte en ide om absolut sikkerhed til denne beskrivelse.

Indtil nu er der blevet udarbejdet en forståelse af den menneskelige erkendelse, som grundet dens antagelser og metode vil forsøge at hævde en absolut sandhed omkring menneskets principielle og formelle erkendelse. Mennesket bruger tid og rum som grundlag for at forstå det præsenterede i verden. Idet menneskets oplevelser altid vil variere og derfor være med til at skabe unikke tidsmæssige forløb, vil menneskets fortolkning af objektet ligeledes altid være unik. Dette er en beskrivelse af forholdet mellem verdenen og individet på et formelt plan, altså uden kontekstuel indhold. Individets intentionalitet, her forstået som processen, hvori der dannes en forståelse af et givent objekt, bliver derfor grunden, hvorpå erkendelsens hus skal bygges. I det resterende del af dette afsnit skal der derfor belyses, hvorledes der kan opstilles nogle formelle principper og metodikker, som kan beskrive, hvorledes intentionaliteten fungerer.

"The unity of consciousness is thus a synthetic unity which 'does not exist because I accompany every representation with consciousness, but because I join one representation to another I ascribe them to the identical self as my representations'" (Kant i Hundert 1989:19)

Self i Kants forstand forstås i denne kontekst som sammensmeltningen af fortolkninger, eller repræsentationer, over en tidsmæssig periode. Samme

synteseprincip for oplevelsen af en kontinuitet som entitet er som pointeret i kapitel 3.2. vedrørende Husserls metode, epoché. Det oprindelige "I think" både for Husserl og Kant er derfor ikke kun betegnende for en tankeaktivitet, men også for det uundgåelige faktum at det er mine tanker og at den oplevelse skyldes selvets syntese af oplevelser. Dette "mine" er yderligere baseret på, at jeg har en oplevelse af, at jeg kunne tænke for fem dage siden og i dag, samt at alle disse tanker kan siges at tilhøre den samme eksistens, altså mig. Det, Hundert argumenterer for i hans brug af Kant, er, at i Kants filosofiske tvivl er der et selv, hvilket som minimum må have den funktion at tilvejebringe en konstant oplevelse af enhed, for at *Jeg* kan tvivle, tænke og eksistere. Kant beskriver endda i det sidste citat, at selvets forenelige proces består i at forholde forskellige fortolkninger til hinanden. Det, at jeg tænker og sammenholder fortolkninger, er yderligere heller ikke betinget af en kontinuerlig involvering af bevidstheden, men rettere at disse fortolkninger bliver sammenholdt ikke blot med hinanden men også med selvet. Enhver fortolkning har dermed potentialet til at ændre selvet, ligesom enhver fortolkning ikke behøver en involvering af bevidstheden – en grundlæggende begrænsning for erkendelsen opstår dermed i bevidsthedens potentielt sporadiske involvering i erkendelsen. Vores oplevelse af, bevidst, at være en enhed, en person, en identitet og dermed også en udvikling har potentialet til at stride imod forholdet mellem bevidsthed og ikke-bevidsthed i erkendelsen, for hvordan kan man være bevidst om sig selv, altså i daglig tale kende sig selv, hvis man ikke har reflekteret over størstedelen af de ting, man gør eller erfarer? Her er det relevant at distingvere mellem identitet og selvet. Selvet er menneskets evne til kontinuerligt at syntesere oplevelser med den konsekvens at vi kan betragte os selv som en entitet. Identiteten derimod betegner en kontekstuel fremstilling og fortælling, som fremføres på baggrund af ens kontinuerlige historik men også kontekstens udformning.

Den identitet, man mener at have, kan grundet de ubevidste fortolkninger og erfaringer ikke udelukkende bero på en bevidsthed, hvorfor det nu bliver problematisk at forsøge at kende sig selv. Den mulige besvarelse af denne problematik er en diskussion af hvilke elementer, der behandles igennem bevidstheden, og hvilke der ikke gør. Det medfører derfor to ting; identiteten som ide kan ikke fæstnes i en søgen efter ens totale mængde af erfaringer, for hvis den gjorde, ville mennesket aldrig kende sig selv, eller også er oplevelsen af at kende sig selv et ideal, hvis retning altid er sløret, for

idealets retning peger mod summationen af en næsten uendelig strøm af ubevidste fortolkninger. I forhold til denne opdeling af fortolkning, identitet og bevidsthed er der også en tredje mulighed. Ubevidstheden forbliver kun problematisk for identiteten, så længe ambitionen er at integrere de ubevidste fortolkninger til den bevidste identitet. Hvis dette ikke søges, er mennesket blot efterladt med en evne til bevidst og ubevidst fortolkning, hvorfor det at kende sig selv kan beskrives som bevidsthedens forsøg på retrospektivt at danne mening til begge typer af fortolkning. Heri består identiteten som resultatet på selvets refleksive og dialektiske interaktion med omverdenen og sig selv.

I forhold til diskussionen omkring bevidsthedens involvering i erkendelsen af verden og mennesket selv så opererer Husserl med to typer af intentionaliteter, som her betegnes aktintentionaliteten og den operative intentionalitet (Zahavi 2011:126). Oplevelsen, eller manglen på samme omkring eksempelvis kompleksiteten bag at gå, viser, hvorledes mennesket opererer med et forhold til omverdenen, som er karakteriseret af vaner og rutiner, og som forvandles komplet i de tilfælde, hvor bevidstheden involveres. Dagligdagsoplevelsen og den sikkerhed, hvormed mennesket går til hverdagen, er grundlæggende for vores færden og baseres på, at bevidstheden ikke involveres. Skulle der tages et bevidst valg bag hver enkel aktivering af musklerne i benet, så ville det at tage nogle skridt forvandles til en helt anden og meget langsommelig oplevelse. Eksemplet her beskriver, hvorledes den operative intentionalitet er til stede i langt de fleste situationer i menneskets liv. Den operative intentionalitet forstås her som Husserls udlægning af processen, hvori en meningsdannelse til omverdenen finder sted uden bevidsthedens involvering. Det betyder ikke, at bevidstheden ikke kan involveres, blot at hvis den bliver involveret, så forvandles processen til noget andet. Meningsdannelsen, som finder sted i en involvering af bevidstheden, betegnes for aktintentionaliteten. I aktintentionaliteten er de samme principper omkring hukommelse, tid og rum gældende som i den operative intentionalitet, forskellen beror udelukkende på intentionaliteternes indhold og bevidsthedens involvering.

Den sammensmeltning mellem fortolkninger af verden og selvet er en dialektisk proces, idet den foregår over tid. Menneskets oplevelse af bevidsthed fungerer med andre ord efter samme principper som intentionaliteten, hvilket stemmer overens med det uundgåelige faktum, at

mennesket ikke kan erfare bevidstheden som andet end en oplevelse. Denne dialektiske proces skal i forhold til intentionaliteten forstås som en formel specificering, hvorfor det centrale stadig må være at forsøge at belyse, hvorledes *sammensmeltningen* rent faktisk foregår.

I forhold til grundideen om *jeg tænker, derfor er jeg*, så er der indtil nu etableret en position, hvor tanker og verden står i relation til hinanden. Der kan ikke etableres noget med sikkerhed om tankernes præcision for verden, men det er vist, at en tanke om et objekt i hvert fald har potentialet til at forsøge at indramme objektet igennem dommen. Dermed er der etableret, at tænkningen foregår i tid og rum, og at det derfor er umuligt at tænke, uden at tankens indhold beskriver noget, som har en dimension af tid og rum. Eksempelvis, en enhjørning, en tydelig kreation af tanken, kan hævdes til dels at være en empirisk sammensmeltning, men selv hvis det ikke er tilfældet, så er enhjørningen nødvendigvis en kreation i tid og rum. I forhold til denne processuelle sammensmeltning formulerede Charles Sanders Peirce begrebet abduktion. Abduktionsbegrebet forklares i det følgende, og derefter relateres dette til sammensmeltningsprocessen i individet.

Abduktion beskriver, hvorledes mennesket igennem en logisk metode forsøger at afdække et givent objekt. I Peirces udlægning kan der argumenteres for, at abduktion beskriver det dialektiske forhold som udspiller sig mellem induktion og deduktion i denne sammensmeltningsproces. Induktion er slutningen fra et *tilfælde* og et *resultat* til en *regel* (Peirce 1994:153). Eksempelvis; den stol, jeg har, er fra kasse A (tilfælde) og denne stol er rød (resultat), så alle stole fra kasse A er røde (regel). Deduktion er derimod en slutning fra en regel og et resultat til et tilfælde. Eksempelvis; hvis alle stole fra kasse A er røde (regel) og denne stol er fra kasse A (resultat), så må denne stol være rød (tilfælde). Samspillet mellem de to logiske fremgangsmåder er, hvad der forstås ved abduktion. Dette bliver illustreret i følgende udsagn:

"Hvis vi accepterer den konklusion, at der er brug for en forklaring, når der viser sig fakta, som er i modstrid med hvad vi ville vente, så følger det, at forklaringen må være et sådant udsagn, at den ville føre til forudsigelse af de iagttagne fakta, enten som en nødvendig

konsekvens eller i det mindste som meget sandsynlig under de givne omstændigheder. Vi må derfor antage en hypotese, som er sandsynlig i sig selv og også gør kendsgerningerne sandsynlige. Dette skridt, at antage en hypotese, som bliver foreslået af fakta, er hvad jeg kalder abduktion" (Pierce 1994:154)

Ud fra ovenstående kan der argumenteres for, at abduktionsprocessen er et forsøg på at forklare, eller danne mening, til det objekt, individet står overfor, i det omfang at objektet ikke passer ind i individets daværende forventninger. De daværende forventninger er regler, som forudsiger noget om det givne tilfældes resultat (deduktion). I det tilfælde, at det ikke stemmer, bliver det relevant at tage udgangspunkt i tilfældet og resultatet for at skabe en passende regel (induktion). Denne regel skal så *bevise* sin validitet eller troværdighed i forhold til hverdagens opfattelse af viden. Denne proces beskriver den sammensmeltning af perceptioner, som finder sted i individet, og som udgør individets selv. Dette betyder ikke, at alle mennesker handler logisk, eller at grundstenen for tænkningen er den matematiske logik. Det betyder, at mennesket iboende sit forhold til verden forholder sig til nogle *mulige forklarings principper*, såsom enhver forklaring vil nødvendigvis foregå i tid og rum⁴. Peirce pointerer selv en række begrænsninger ved denne logiks relation til verden.

"Hvor kommer forestillingerne om deduktiv nødvendighed, om induktiv sandsynlighed, om abduktiv forventelighed fra? Hvor kommer forestillingen om inferens selv fra? Det er den eneste vanskelighed. Men selvkontrol er den egenskab, som adskiller fornuftsslutninger fra de processer, hvorved perceptuelle domme bliver dannet, og selvkontrol af enhver art er rent hæmmende. Den er ikke ophav til noget" (Pierce 1994:174)

Her baserer Peirce selvkontrol som en central egenskab i forhold til at nå til fornuftsslutninger (korrekte abduktionsslutninger) i stedet for perceptuelle domme (domme om objektet, eks. stolen er rød). Iboende denne pointe

⁴ Dette bliver uddybet i det efterfølgende afsnit.

omkring selvkontrol må der eksistere en pointe omkring personen og konteksten, for at noget så empirisk som selvkontrol bliver centralt. I projektets optik er selve begrebet selvkontrol ikke centralt, idet det uden problemer kunne erstattes af andre såsom selvbevidsthed, selvkritik osv., men det relevante er derimod, at denne dimension cementerer enhver abduktionsslutning som en del af en specifik kontekst af et specifikt individ. Abduktionsslutninger er derfor ikke nødvendigvis en præcis og tilsvarende forståelse af verden, som den er. Derimod fremhæver Peirce selv, at en logisk slutnings største karakter er, at dens argumentationsrække bliver lagt frem for kritik.

Denne kontekstuelle placering af logikken leder os fint videre til Peirces tre cotariske udsagn:

"Der findes intet i intellektet, der ikke tidligere var i sansningen (Pierce 1994:163).

"Perceptuelle domme rummer almene elementer, således at universelle udsagn kan udledes af dem på dén måde, som relations logikken viser, at det i reglen, for ikke at sige altid, er tilladt at slutte sig til nødvendige universelle udsagn ud fra partikulære udsagn" (Pierce 1994:164).

"Det tredje cotariske udsagn er, at abduktiv inferens glider over i en perceptuel dom uden nogen skarp markationslinje imellem dem; eller med andre ord skal vores første præmisser, de perceptuelle domme, betragtes som et ekstremt tilfælde af abduktive slutninger som de adskiller sig fra ved at være hævet over enhver kritik" (Pierce 1994:164).

Udsagn nummer et forstås som en placering af individets tænkning i kontekstens uundgåelige vilkårlighed. Individet kan hermed ikke hævde, at tænkningen er garant for viden om verden, som den fremgår i sig selv⁵, men

⁵ Denne kantianske oversættelse anvendes for tingene uden for menneskets erkendelse, og ikke fordi der er en egentlig opdeling af verden i to.

rettere selv tænkningen er baseret på individets kontekst og hukommelse og hermed intentionalitet. Udsagn nummer to beskriver til trods for dette en ambition om, at det er muligt ud fra almene elementer at udlede universelle udsagn. Disse universelle udsagn er ikke universelle for verden, men for menneskets tilgang til den. Hermed er Pierces udsagn overensstemmende med Kants transcendentale metode og Husserls søgen efter objektets essens. Udsagn nummer tre forstås som en udlægning af forskellen mellem abduktive slutninger og perceptuelle domme, idet de førstnævnte kan kritiseres logisk og de sidstnævnte ikke kan⁶. Det logiske aspekt af den abduktive proces forstås i projektet som det uundgåelige grundlag for menneskets tænkning. Det vigtige i denne forståelse af abductionen er logikken, som her forstås i relation til begrebet kategorier, som det næste afsnit vil uddybe.

Kategorier betegner *mulige forklaringsprincipper*, som står i forhold til *umulige forklaringsprincipper*. Indtil nu er der nævnt tid og rum som muliggørende forklaringsprincipper, hvilket også er tilstrækkeligt til at etablere abduktionsprocessen som et aspekt af menneskets tænkning. Den menneskelige tænkning skal som al anden menneskelig aktivitet forstås som en dialektisk udvikling med omverdenen. Dialektikken er den tidsmæssige vekselvirkning mellem forskellige forhold i et samspil, således som det er beskrevet i intentionaliteten og bevidstheden tidligere. Abduktionen skal forstås som en specificering af disse dialektiske forhold. Det er derfor en proces over tid, i en kontekst og under konstant udvikling. Kritikken, som med rette kunne fremføres mod den relative simplicitet i abduktionsbegrebet, når det sammenlignes med kompleksiteten i verden, som den skal modsvare, bliver opløst ved en forståelse af den enorme mængde af abduktive processer, der må finde sted hver time, hvert minut. Uden at hævde at paralleliseringen gælder på andre punkter, så er computeren nok en udmærket metafor i dens opstilling af nuller og et-taller i et rimeligt succesfuldt forsøg på at modsvare verdens kompleksitet i billedet af en solnedgang. Computerens brug af et nul- og et-et-tal er ikke nok til at fremkalde billede af en solnedgang, men brugen af flere millioner nuller og flere millioner et-taller er derimod tilstrækkeligt. En enkelt

6 En uddybning af dette er uden for projektets fokus, og derfor anbefales en læsning af Pierce's værk *Semiotik og Pragmatisme* angivet i litteraturlisten.

abduktionsproces kan ikke danne historik eller oplevelsen af en kontinuerlig udvikling, men det kan den konstante anvendelsen af abduktiveprocesser i individet.

4.4. Dommens kategorier & typificeringer

Ved ethvert møde med et objekt går der noget forud for den umiddelbare dom om objektet. Der ligger en for- eller før-dom om objektet. Denne dom er ikke direkte relateret til objektet, men rettere er den en af mange domme, som bliver anvendt i forståelsen af det umiddelbare objekt. Til dette umiddelbare objekt kan der findes en relevans i mange forskellige fordomme, hvilke bliver smeltet sammen med det umiddelbare objekts karakteristika til en dom om det nuværende objekt, således som det blev beskrevet vedrørende abduktionsprocessen. Enhver dom er fejlbarlig, men der er en særlige type af fejl iboende individets fordomme, som beror på denne sammensmeltningssproces. Det er denne type af fejl, dette afsnit vil beskæftige sig med. Derefter bliver det relevant at åbne op for hvilke kategorier, individets erkendelse uundgåeligt må anvende. Hvis dette lykkes at etablere, kan der derved argumenteres for at have belyst nogle aspekter af erkendelsens begrænsninger i forhold til tænkningens mulige og umulige scenarier.

"All we can 'know' about the rock breaking the window is what we see, namely, a succession of four-dimensional scenes including a scene with the rock just making contact, a scene with the glass shattering, a scene with the rock entering the room. Examine the event as closely as possible and you will never find anything further. So, the argument concludes, whatever added 'necessity' or 'causality' we claim to 'experience' in the event must be apportioned to us, not to the physical objects in question. The naïve response to Hume's argument is that there must be more to it, since the sheer weight of history on this matter is overwhelming. After all, there is no chance occurrence: the rock breaks the window every time. But, wrote Hume, 'that which we learn not from one object, we can never learn from a hundred, which all are of the same kind...'" (Hundert 1989:62).

Ovenstående citat er en fremragende illustration af, hvorledes intentionalitetens bearbejdning af verden indeholder potentialet til at lægge

elementer i verden, som ikke hører til der. Det er et godt eksempel på, hvorledes den menneskelige erkendelse i sin grundform laver fejlslutninger, og hvordan sådanne fejlslutninger til tider er umulige at undgå, idet de kræver en aktiv kritisk bearbejdning af egne tanker og indtryk. Eksemplet med en sten kastet mod en glsrude bruger Hundert også omkring *mulige* tænkte scenarier for, hvad der vil ske; ruden kan smadres, den kan forblive hel eller noget kan komme mellem stenen og ruden. Han bruger også eksemplet til at beskrive *umulige* scenarier; stenen forsvinder i luften eller stenen ryger igennem ruden uden nogen skade til ruden eller stenen. Humes argument postulerer derfor, at kausalitet kun findes inde i hovedet på os.

"Kant thus agrees with Hume that the quality of causation found in experience must be assigned 'to us', but only because we apply the concept of causation to our experience as we synthesize that experience into one which can distinguish objects from processes (derived from experience), causation is a priori: a necessary condition of any experience which includes both external permanent objects and processes involving those objects. Causation is therefore a Category of Understanding, since the existence of some permanence has been shown to be required for experience of external objects, and the concept of causation is required to experience an evolving world containing those objects" (Hundert 1989:66)

Herved kan der konkluderes to ting. 1) Enhver måde at betragte verden på må tilskrives os selv og ikke verden. Vi ser verden, hvilket er en handling og proces. Verden ser ikke sig selv. 2) Ethvert begreb om a priori kategorier for erkendelsen baseres derfor på den menneskelige erkendelse og ikke på verden selv. Det medfører dog ikke, at disse a priori kategorier ikke kan være meget præcise i deres tilgang til verden. Det medfører blot, at dette kan vi mennesker ikke udtale os om, for vi kan ikke forstå ting, som ligger udenfor disse a priori kategorier, og dermed kan vi heller ikke med absolut sikkerhed sige, om de er præcise i deres tilgang til verden eller ej. A priori forstås med inspiration fra Kant som værende et begreb for den type af viden som er nødvendig, universiel og ren (Kant 1929:42). Med nødvendig forstås a priori viden som den viden som nødvendigvis skal være sand for at en oplevelse kan blive præcis som den nu engang har været for os. A priori viden er universiel fordi det udelukkende beskriver de

muliggørende elementer for oplevelsen og dermed ikke oplevelsen eller konteksten selv. At nå frem til sådan viden forstås som tidligere pointeret i forbindelse med Kants transcendentale metode og Husserls epoché som en ambition om frigørelse af fordomme og antagelser, for kun derigennem kan den *rene* viden komme frem. Det skal ikke forstås som viden der er bedre end andet, eller at individet blot kan fralægge sig samtlige tidligere erfaringer som kunne farve analysen af oplevelsen. *Ren* betegner blot ambitionen om at nå frem til universiel og nødvendigvis om oplevelsen, på trods af fordommenens uundgåelige indblanding. En mere specifik beskrivelse af verden fra et teoretisk perspektiv på tænkning kan dermed ikke udarbejdes. Men denne problematik kan også forstås ud fra et perspektiv på verdens indflydelse på menneskets erkendelse. Dette dialektiske forhold beskrives udemærket af Hundert.

"This is indeed the task of reason, which ' does not just apply fixed "a priori" concepts, but examines and refines its concepts, struggling to encompass through them a single, all-encompassing experience of the world in which we live'" (Hundert 1989:69)

Herved er der opstået en forståelse af erkendelsens fundament som værende i en konstant dialektisk proces med omverdenen. Det betyder, at vores evne til at opfatte verden, vores erkendelse, konstant ændrer sig i kraft af, at erkendelsen i sig selv er en udviklende proces, som forholder sig til en verden, vi teoretisk ikke kan udtrykke os med nogen absolut sikkerhed omkring. Herved bliver det interessante vedrørende erkendelsens udviklingspotentiale til, hvorledes udviklingen finder sted, hvorfor den finder sted, og hvilken bevidst indflydelse individet kan udøve på erkendelsens udvikling. Eksempelvist; hvis menneskets hukommelse er styrende for den potentielle udlægning af verden, og erkendelsens udvikling sker på baggrund af det dialektiske forhold med verden, kunne man så fristes til at tro, at vores evne til erkendelse sker som en proces frakoblet vores bevidsthed om den. Jf. den tidligere diskussion omkring identitet og bevidste og ubevidste fortolkninger kan det påpeges, at det dialektiske forhold mellem bevidstheden og ubevidstheden generelt ikke frakobler bevidstheden fra erkendelsen, men rettere suppleres og til tider styres. I det følgende vil det belyses hvilke principper og rammer, som ligger til grund

for begge typer af intentionalitet for derigennem at komme nærmere en forståelse af erkendelse.

De a prioriske kategorier, som fremadrettet betegnes forstandskategorier, antager en regulering i menneskets erkendelse, en begrænsning om man vil. Denne begrænsning kan udledes af en meget grundlæggende og hverdagsagtig observation, nemlig det faktum at vi ikke kan bestemme, om en bold er rund eller ej. Forstandskategorier er derfor en beskrivelse af de elementer der strukturerer erkendelsen og som samtidigt ikke finder sin gyldighed i erfaringen, men derimod er logisk udledte forudsætninger for erfaringen. Forstandskategorierne er de dele af erkendelsen, som muliggør erkendelsen og derfor ikke er skabt af den. Vi kan med andre ord ikke ændre på det perciperede, om end vi tydeligvis er med til at skabe det. Det betyder ikke, at bolden er ens for alle eksistenser, men fortolkningen af boldens form hører, som alt andet mennesket kan udtale sig om, til mennesket erkendelse af bolden. Den dom, som opstår ved mødet med et objekt, relaterer sig for os til objektet med en specifik udformning.

"Since judgment for Kant is the unification of a manifold, the basic concepts refer to the various ways in which manifolds may be unified"
(Caygill 1995:104).

I forhold til den tidligere diskussion omkring dommen kan der med ovenstående pointeres, at dommens fundament er disse forstandskategorier. Forstandskategorierne (basic concepts) er de grundlæggende elementer i vores forenende proces (unification) af de mange elementer (manifold). Ved en kobling af denne proces til det faktum, at vi ikke har direkte adgang til objektet, så det vi opfatter, uanset om det kan ændres eller ej, må betyde, at det *noget* er noget, vi bringer i spil, betyder det, at den dømmende proces nødvendigvis må baseres på forstandskategorierne, altså på egne erkendelsesmæssige begrænsninger. På den måde bliver vores (manglende) evne til at ændre objektet til en evne til at ændre os selv. Men ligesom objektets foranderlighed har begrænsninger, så har vores evne til at ændre os selv det også. Forstandskategorierne betegner i dette tilfælde de ting, som vi ikke kan ændre, og som må være givet qua vores eksistens. Som udledt tidligere er de klassiske forstandskategorier: *tid* (oplevelsen af at tænke over noget man har tænkt på før og derigennem forestillingen om, at man er

varig), *objektet* (at man er et afgrænset fænomen) og udledt af objektet også en kategori om *rum*, at ting, som ikke er en selv, også er afgrænsede fænomener. Til disse tre kategorier må der også beskrives en anden, som indtil nu er eksplicit beskrevet i dens virke; intentionaliteten. Intentionaliteten beskriver at ved enhver fortolkning eller meningsskabelse til et sanseindtryk anvendes hukommelsen som ramme processen. Herved bliver hukommelsens uundgåelighed til et perspektiv, vi ikke kan undslippe. I enhver situation vil subjektet have sin egen hukommelse med i fortolkningen af den pågældende situation eller objekt. Det betyder, at ethvert perspektiv uundgåeligt vil være resultatet af en individuel og unik proces, hvorfor perspektivet i sit udgangspunkt og sin konklusion vedrørende objektet principielt vil være individuelt og unikt. Det skal ikke forstås som om, at konklusionen på erkendelsens virke er, at den er totalt fritstillet, så længe den opererer indenfor de fire kategorier, eller at vi aldrig kan blive enige om, hvorvidt en bold er rund eller ej. Disse kategorier er formelle, uden empirisk indhold, og derfor uden nogen større forklaringskraft overfor rigiditeten, som vi mennesker oplever i mødet med omverdenen. Hvis vi med vores forståelse kunne ændre på en bolds dimensioners karakteristika, så længe de blev i de pågældende dimensioner, så ville vi aldrig kunne blive enige om, hvorvidt en bold var rund, stor, lang eller lille. Rigiditeten, der forestår os vedrørende omverdenen, kommer som tidligere pointeret ikke fra omverdenen, men fra os selv. Derfor må der være nogle principper iboende erkendelsen, som ikke nødvendigvis er a prioriske eller uundgåelige, men som stadig er styrende for erkendelsens praktiske virke.

A prioriske forstandskategorier, som beskrevet ovenfor, er her aspekter af den menneskelige erkendelse, som muliggør erkendelsen og derfor også dens begrænsninger. Den menneskelige erkendelse vil, på grund af dens eksistens muliggørende filosofiske elementer, altid tage udgangspunkt i tid, rum, objektet og intentionaliteten. Idet mennesket og vores hjerner er til på en bestemt måde, har en bestemt genetisk opbygning, så må de virke på en bestemt måde. De kan med andre ord ikke alt, og de mest rigide og principielle elementer er forsøgt skitseret her. Men indenfor de a prioriske forstandskategoriens rammer er der en uoverskuelig og nærmest uendelige mængde af spilleregler for erkendelsens virke og udvikling i praksis. Formålet med den kommende diskussion er at skitsere nogle principielle aspekter vedrørende den del af erkendelsen, som skabes og udvikles

igennem livets virke, fremadrettet betegnet som erkendelsens typificeringer. Opdelingen mellem de a prioriske forstandskategorier og de erkendelsesmæssige typificeringer, som vil blive diskuteret i resten af kapitlet, sker på baggrund af kategoriernes a prioriske og uundgåelige status, som typificeringerne ikke deler.

Schutz's begreb, typificeringer, forstås som en simplificationsproces hvis formål er at kunne forholde sig til det individuelle på et generelt plan. Selv citerer han Husserl vedrørende definitionen på typificeringer:

"Det, der erfares under den aktuelle perception af en genstand, overføres apperceptivt til en hvilken som helst anden lignende genstand, der udelukkende perciperes med hensyn til type. Den aktuelle erfaring vil bekræfte eller ikke bekræfte min forventning om dens typiske konformitet med andre genstande. Hvis den bekræftes, vil indholdet af den forventede type blive udvidet; samtidig vil typen blive opsplittet i undertyper; på den anden side vil den konkrete, virkelige genstand vise sig at have sin individuelle karakteristika, som ikke desto mindre ejer en form for typikalitet." (Husserl i Schutz 2005:28)

En typificering er med andre ord en proces, hvori vi skaber vores egne konstruktioner af, hvornår en hund er en hund og ikke en ål. Et klassisk eksempel er den tegnede figur tændstikmanden. Egentligt består figuren kun af fem lige streger og en cirkel, men alligevel kan vi alle genkalde dens repræsentation. Vi typificerer dermed mennesket og enhver afbildning af et menneske i kraft af det minimum af symboler, som skal være til stede for at opfylde vores typificering af, hvad et menneske er. I dette eksempel simplificeres hele den menneskelige anatomi, handling, udtryk og individualitet ned til en tændstikmand. Denne proces, vil projektet argumentere for, foretages uundgåeligt hele tiden på baggrund af de indtryk, vi får fra verden og den tilhørende fortolkning af samme. Dette betyder, at individet konstruerer billeder eller typificeringer af omverdenen for kunne forholde sig til den uden at undersøge den på ny hver gang. Typificeringsprocessen forstås af projektet som essentiel for enhver menneskelig handling. Grundet den menneskelige bevidste selektionsproces, hvori en tanke kun kan forekomme en af gangen, er vi enormt begrænsede i forhold til at håndtere mange indtryk bevidst på

samme tid. Typificeringsprocessen og typificeringernes virke kan som så meget andet blive et fokus for bevidstheden, men er det som oftest ikke. Det betyder, at vi eksempelvis er i stand til at tolke andre menneskers kommunikation, sprog og kropssprog i en nutidig kontekst. Hvis bevidstheden skulle inddrages ved enhver sætning, ville det aldrig blive til en samtale, hvori der ville opleves en samtidighed og samhørighed – den ville ganske enkelt blive for langsom. En sådan tolkning af kommunikation beror på en enorm mængde af typificeringer, som bedst og næsten udelukkende fungerer uden for bevidsthedens fokus. Antagelsen vedrørende dannelsen af disse typificeringer i en kontekst indikerer, at den oprindelige dannelse af typificeringer vil muliggøre, at et individ med de rette typificeringer hurtigere og mere succesfuldt kunne forholde sig til en bestemt kontekst end et individ uden. Da projektet antager en sammenhæng mellem den oplevede eksistens og den fysiske eksistens, betyder dette også, at enhver ændring i typificeringer potentielt må kunne genfindes i centralnervesystemet fysiske virke. Svaret er uvist, men det vil blive forsøgt besvaret i de senere afsnit om neurovidenskaben.

At typificeringerne er inspireret af Schutz, er ikke et udtryk for, at de er lige så foranderlige som Schutz' typificeringer, som minder mere om de fordomme mennesker deler, men rettere at de ligesom Schutz' typificeringer har et socialt ophav. Det, mennesket kan ændre ved sig selv eller objektet, kan ikke være givet i omverdenen for sig selv, idet det nødvendigvis antager en næsten guddommelig evne til at forandre omverdenens struktur. Men menneskets evne til at forandre og nuancere perceptioner har en begrænsning; denne stammer blot ikke fra omverdenen, men fra mennesket selv. Ligesom menneskelig biologi sætter det i stand til at se og forandre verden, så betyder den også, at mennesket *ikke* kan forandre alt. Forstandskategorierne betragtes her som de elementer af mennesket selv, som det ikke kan forandre. Herved må naturens stabilitet og kontinuitet *nødvendigvis* tilskrives en kontinuitet og stabilitet i mennesket, som ikke lader sig forandre af historien, krige, teknologi eller kærlighed. Men denne del, forstandskategorierne, er lige så centrale, som de er irrelevante forstået på den måde, at alt hvad der opleves, er baseret på dem, og mennesket er ude af stand til at opleve eller forestille sig noget, som ikke beror på dem. Typificeringerne derimod, qua deres sociale ophav, indeholder en dimension og en udvikling, som ikke nødvendigvis er givet for ethvert menneske. Mere præcist så indeholder de forklaringen på menneskets

variation og dermed evnen til at indgå i et dialektisk udviklende forhold med den pågældende kontekst. Erkendelsens begrænsninger, som her er uddybet, er givet i kraft af dens virke, men typificeringernes udvikling er en uafklaret proces. For at eksemplificere hvorledes disse typificeringer udvikles, så vil der fremadrettet blive inddraget en empirisk kontekst for at belyse deres konsekvenser i en organisatorisk praksis. Dette vil finde sted i kapitlet "Livsverdenen". Hertil bliver en række begreber fra Bourdieu, Schutz og Mead inddraget til dels for at illustrere den empiriske kontekst og nogle af de dimensioner, som har udvist relativ stabilitet såsom empati, forestilling, moralitet, osv., men også for at vise behørig respekt overfor projektets inspirationskilder.

"hvis enhver af os, hver for sig, havde sin egen oplevelse, hvis vi selv kunne opleve verden snart som fugle, snart som orme, snart som planter, eller hvis en af os så en bestemt stimulus som rød, mens en anden så den som blå, og en tredje måske hørte den som en lyd, så ville ingen kunne blive ved at tale om en sådan regelmæssighed i naturen" (Nietzsche i Eco 2000:53).

4.5. Forestillingsevnen og tænkning

I de fortløbende afsnit har det været formålet at beskrive de formelle rammer for menneskets erkendelse af omverdenen. Ingen af de diskussioner, som er ført indtil nu, ville være mulige, hvis det ikke var for menneskets evne til at forestille sig ting, som ikke umiddelbart præsenterer sig selv i perceptionen. Forestillingsevnen beskriver et potentiale til at opnå en forståelse af noget, som enten ikke præsenterer sig fuldstændigt eller slet ikke er til stede i perceptionen. Eksempelvist kan observationen af et hus kun ske fra ét perspektiv, hvorfor det kun er muligt at se to af husets sider på samme tid. Det er rimeligt at antage, at huset har fire vægge, men det er ikke sikkert, at det er tilfældet. Det er kun to af dem, som er synlige. Udfyldningen af de sidste to vægge i forståelsen af et hus sker baseret på en forestilling om fire vægge og dermed om to vægge, som måske ikke er der. På den måde er det ikke kun hukommelsen, som bliver anvendt, men også forestillingen om hvad der perciperes; denne proces betegnes af Husserl og Crossley som *apperception* (Crossley 1996:6). For at forestillingen om det hele hus kan finde sted er det nødvendigt at etablere, at objektet, der perciperes, falder under opfattelsen af begrebet *hus*. Hvis dette sker, kan huset tilskrives de manglende karakteristika, som begrebet *hus* besidder. Denne kobling af objekt til begreb og omvendt kaldes for *pairing* (Crossley 1996:7). Disse to begreber, *pairing* og *apperception* er grundlæggende elementer i intentionaliteten, og de er umulige at etablere uden en forestillingsevne. Det er af denne grund og flere andre, at dette afsnit vil forsøge at redegøre for forestillingens principper og roller i erkendelsens dannelse og virke.

En af de primære faktorer, i et forsøg på at besvare den noget individ fokuserede subjektivistiske udlægning af erkendelsen indtil nu, er i samspillet med et andet menneske. *Pairing* og *apperception* spiller her en rolle i forhold til at koble objektet, nu en anden person, til begrebet og til ens oplevelse af selv at være en person.

"Den anden er således den, for hvem jeg selv kan fremtræde som objekt. Snarere end at være givet som et særligt empatisk objekt afsløres den fremmede subjektivitet via min bevidsthed om mig selv som et objekt for den anden. Det er, når jeg erfarer min egen objektivitet (for og over for et fremmed subjekt), at den anden-som-subjekt er givet for mig med evidens" (Sartre i, Zahavi 2007: 74)

Ud fra ovenstående citat kan der argumenteres for, at ens forestilling om sig selv set igennem den andens øjne er med til at etablere både sig selv som objekt, men også den anden som subjekt. Individet lærer dermed om sig selv gennem oplevelsen af denne anden og vedkommendes brug af pairing og apperception. Denne oplevelse af den anden som subjekt og sig selv som objekt er placeret centralt i en række forskere (Mead 1967, Zahavi 2007, Crossley 1996, Husserl 1995). Det er ikke kun eksempelvis for Husserl, der hvor den egentlige transcendens finder sted, men også for Mead, der hvor tænkningen bliver grundlagt. Den anden bliver et centralt argument i forsøget på at bevæge den fænomenologiske erkendelsesteori ud af en solipsisme. Dette vil blive diskuteret yderligere i afsnittet "Livsverdenen". For dette afsnit er det kun vigtigt at pointere, at forestillingen af den anden som et subjekt etablerer individet som objekt for den anden, men også for vedkommende selv. Oplevelsen af den anden etablerer med andre ord muligheden for, at bevidstheden kan rette sig mod individet selv og dermed blive til selvbevidsthed. I den forstand er det endeligt blevet på sin plads at definere bevidstheden. Dette kunne gøres før, men i projektets udlægning af bevidstheden forstås den som en rettethed mod noget. At være bevidst om noget involverer en behandling af det noget i bevidstheden. At have en bevidsthed betyder derfor blot at have potentialet til at være bevidst. At være ved bevidsthed er i denne forstand en beskrivelse af, at ens bevidsthed er aktiveret, og derfor at man er vågen. Den operationelle intentionalitet forstås af projektet som uddybningen på den proces, som finder sted, idet man er bevidst om noget. Aktintentionaliteten beskriver en behandling af fænomener, som man forholder sig til, men ikke er bevidst omkring. Springet mellem intentionaliteter eller bevidsthedsstadier omkring objekter skal forstås som et dialektisk samspil. Det er derfor meget svært at gå nærmere i detaljer omkring, hvornår man er bevidst om noget, og hvornår man ikke er. Dette er rammerne opstillet på baggrund af projektets hidtidige

filosofiske betragtninger, men de beskriver som sådan ikke helt, hvad det vil sige at være bevidst om et objekt udover intentionalitetens virke, idet tænkningen som aktivitet endnu ikke er defineret.

I et forsøg på at belyse tænkningen som en menneskelig aktivitet skal der igen tages udgangspunkt i oplevelsen af den anden. Det er i mødet med den anden, at individet bliver et objekt og et subjekt. Men det er også i mødet med den anden, at individet får etableret en af de mest basale evner for mennesket; sproget.

"But only by taking the attitude of the generalized other toward himself, in one or another of these ways, can he think at all; for only thus can thinking – or the internalized conversation of gestures which constitutes thinking – occur" (Mead 1967: 156)

Mead pointerer to fundamentale aspekter af tænkningen i ovenstående citat. Den ene er begrebet den generaliserede anden, og det andet er den internaliserede samtale af gestikuleringer som konstituerer tænkningen. Den generaliserede anden som præsenteret af Mead forstås som den summation af oplevelser, individet danner sig om andre subjekters forventninger til individet selv. Denne oplevelse af forventninger og adfærd, som opstår i individets forholdende sig til den kontinuerlige udvikling af den generaliserede anden, er for Mead ikke kun regulerende for adfærden, men også muliggørende for selve evnen til at tænke. I forsøget på at etablere en beskrivelse af tænkningen stemmer Meads udlægning af tænkning som en samtale overens med den tidligere præsentation af selvbevidstheden. Enhver tanke, som uundgåeligt vil indeholde en kombination af gestikuleringer, vil være bydende for bevidstheden at rette sig mod efterfølgende. Med andre ord, hver gang vi tænker, selvom tanken ikke omhandler os selv, vil der præsentere sig en mulighed for at forholde sig til det, der netop er tænkt, hvilket betyder, at vores sproglige formuleringer byder sig for vores selvbevidsthed, også selvom den ikke bliver vakt. Dette stemmer overens med intentionalitetens opdeling baseret på en aktivering af bevidsthed i akt og operationel intentionalitet, og der kan herved argumenteres for, at det teoretiske billede udledt indtil nu er internt stringent i forhold forståelsen af det at tænke. Det kan yderligere pointeres, at Mead selv opererer med to former for gestikuleringer, de signifikante og

insignifikante, som tilsammen beskriver enhver form for afsendt symbolik (Mead 1967). Forskellen mellem de to opdelinger er ligeledes et skel mellem bevidsthedens involvering i afsendelsen af gestikuleringer, hvorfor de ligeledes stemmer overens med Husserls todeling af intentionaliteten (de signifikante gestikuleringer forstås som de bevidste). Idet sproget funderes som muliggørende for menneskets evne til at tænke, og idet at tænkningen og bevidstheden har vist sig lige så grundlæggende for erkendelsen, vil en diskussion af sprogets principper og rolle i erkendelsen være relevant, hvorfor det kort vil diskuteres nedenfor.

En af de mest fundamentale kontekstuelle begrænsninger for menneskets erkendelse må grundet den (u)muliggørende funktion for tanken være sproget. Indtil nu er det vist, hvorledes tanken er uløseligt forbundet med sproget. Sproget betoner ikke kun den verbale interaktion mellem mennesker men også den verbale interaktion internt i mennesket. Skulle der derfor findes nogle erkendelsesmæssige begrænsninger i sproget, så ville disse placeres centralt for menneskelig erkendelse. Ved koblingen af menneskets unikke intentionalitet til et så kontekstuel, fleksibelt og varierende et system som sproget, så bliver det tydeligt, at man i hvert fald ikke med nogen form for sikkerhed kan snakke om, at mennesker taler nøjagtigt det samme sprog. Det er uundgåeligt, at et enkelt ords betydning vil variere fra menneske til menneske. Den interaktion og forhandling, der derfor må være for at ensrette menneskers sproglige forståelser, må være enorm – den generaliserede anden må derfor have en enorm betydning for menneskets forståelse af ord og gestikuleringer. Denne konstante forhandling og indflydelse fra andre mennesker betegnes intersubjektivitet og vil blive behandlet i en empirisk form i afsnittet "Livsverdenen", idet dets konsekvenser vil være tydeligst der. Intersubjektivitet som teoretisk begreb defineres i forhold til ovenstående anvendelse af begrebet (Husserl 1995:130). Heri betegner Husserl intersubjektivitetens muliggørelse som stammende fra oplevelsen af at min krop i mødet et andet individ bliver en repræsentation af mit selv, ligesom den andens krop bliver en repræsentation af den andens selv. Igennem Husserls begreb om pairing muliggøres der derfor en forestilling om at den anden har et selv, med tilhørende forestillinger og forhold til verden. Hvad den anden gør, kan derfor forstås som udtryk for vedkommendes selv på samme måde som mine handlinger kan for mit selv. I den forbindelse bliver intersubjektivitet til de forståelser og fortolkninger jeg gør mig af den anden om mig og

verden, for derigennem at få af- eller bekræftet min forståelse af verden og derigennem skabe hvad der for mig forekommer som en transcendental udlægning af verden (Husserl 1995:131). Intersubjektivitet forstås derfor som de forestillinger som florerer i de forskellige fællesskaber som individet indgår i. Intersubjektivitet beskriver i de fællesskaber den oplevelse individet har af de forestillinger og forståelser som individet oplever at have til fælles med de andre individer i fællesskaberne. Det betyder ikke, at oplevelserne er ens blandt individerne, men blot at de bliver opfattet som ens og delte og derigennem får indflydelse hos individet qua medlemmernes interaktioner og forhandlinger om forståelser.

Sproget som system forstås af afhandlingen som værende underlagt den intersubjektive forhandling, hvilket gør sproget til et foranderligt og konstant udviklende system af referencer. Ethvert ord refererer til noget, det skal beskrive, men det refererer også til en masse, som det ikke skal beskrive. Eksempelvist vil beskrivelsen af en postkasse som rød fortælle modtageren, at postkassen er rød, hvis vedkommende har set den, men selv hvis vedkommende ikke har set farven rød, vil det i hvert fald fortælle modtageren, at postkassen ikke er grøn eller gul. Udsagn som "Jeg er til" står i en nødvendig kontrast til udsagn som "Jeg er ikke til" eller "Jeg er død". Sidstnævnte er selvfølgelig en umulighed, hvis det skal være sandt, men sandhedskriteriet virker ikke relevant i en beskrivelse af ordets reference. For at noget kan beskrives som levende, så skal noget kunne beskrives som dødt. Det betyder ikke, at en kylling først kan være levende, når den har været død, men blot at den skal have muligheden for begge dele. På den måde bliver ordene primært defineret ud fra, hvad de ikke er. Sproget indeholder med andre ord en intern logik og rigiditet som, på trods af at den intersubjektive forhandling der har grundlagt sproget, ikke umiddelbart lader sig bøje overfor intentionalitetens kaos.

"Sproget konstruerer ikke væren fra bunden: det udspørger den og finder altid og på en eller anden måde noget på forhånd givet (selv om det at være på forhånd givet ikke er ensbetydende med at være afsluttet og fuldkommen)" (Eco 2000: 61)

Sproget er dermed ikke kun konstitueret af menneskets forhandling omkring ordenes betydning. Det er samtidigt et system af referencer i

forsøget på at begrebsliggøre og kategorisere omverdenen – det minder i virkeligheden meget om opbygningen af en undersøgelse i erkendelse. Det er vigtigt at pointere, at den interne logik og det på forhånd givet i ovenstående citat ikke skal forstås som transcenderende elementer fra verden i sig selv, men derimod som nogle stabile elementer som er iboende mennesket selv. Sproget vil uundgåeligt få en rolle som guide i verden, hvilken rolle bedst kan beskrives som vejledende men ikke kontrollerende eller kausal. Det kan ikke undlades, at sproget i kraft af at være grundlæggende for tanker og bevidsthed vil danne ramme for, hvorledes menneskets sociale udvikling af erkendelsen vil folde sig ud. Det er hæftet til den generaliserede anden og dermed intersubjektiviteten, hvorfor sproget altid vil indeholde en dimension af forhandling, vilkårlighed og kontekstuel påvirkning. Samtidigt er sproget menneskets vindue til verden, idet de mest grundlæggende karakteristika for erkendelse og menneskets virke er muliggjort af sproget. Med sproget skal der forstås ethvert system af symboler eller gestikulationer, som kan finde sted mellem mennesket. Det er således ikke kun det verbale system, der diskuteres her. Kroppen og det kropslige forhold til andre vil blive diskuteret i det efterfølgende afsnit.

Der kan argumenteres for, at sproget kan fungere som en udemærket eksemplificering af balancen mellem erkendelsens potentielle frie, kaotiske fortolkning og erkendelsens overleverede historiske udvikling som vejleder og til tider styrer individet i dets adfærd. Sidstnævnte forstås i lighed med Umberto Ecos begreb "modstandslinjer".

"Når man siger, at der findes modstandslinjer, betyder det bare, at selv når væren forekommer som en virkning af sproget, er den det ikke i den forstand, at sproget konstruerer den helt frit. Selv hvis man sagde, at væren er rent Kaos og dermed kan gøres til genstand for en hvilken som helst samtale, måtte man i hvert fald udelukke at den var hård Orden.(Eco 2000: 61)

Denne konstruktion af væren koblet med sprogets kontekstuelle afhængighed medfører, at ethvert udsagn skal valideres i forhold til den relevante kontekst. Der skal med andre ord eksistere en metode, hvortil det er muligt igennem en sproglig undersøgelse af sit eget udsagn at validere, hvorvidt det udsagn, der er fremsat, er sandt i den pågældende kontekst.

Det relevante her er desuden at identificere, hvilken kontekst udsagnet er sandt i. Som eksempel kan denne afhandlings forsøg på at etablere en erkendelsesdiskussion diskuteres. Som afsender og kreatør af diskussioner forsøger jeg at skabe en argumentationsrække, som er overbevisende hos modtageren. Det betyder, at jeg må gøre mig nogle antagelser om min modtager, eksempelvis at vedkommende er akademiker og interesseret i og accepterende overfor logik. I mit projekt antager jeg ligeledes, at læseren anerkender, at validiteten af en konklusion eller et udsagn kan fæstnes til dens antagelser. Jeg antager, at efterstræbelsen efter noget sandt er vigtigere for læseren end noget anvendeligt (forhåbentligt bliver noget af det sande i dette projekt også anvendeligt). Dette er blot nogle få af mange antagelser, jeg gør mig i mit projekt, at lave en ph.d. afhandling, ligesom der ved enhver anden handling er en række antagelser, som hovedsagligt er ubevidste for den handlende. Denne undersøgelse af ens antagelser omkring handlinger og objekter er muliggjort af den sproglige og tankemæssige udvikling i individet. En sådan bevidst undersøgelse tager alt for lang tid til at være fortløbende for al handling mennesket foretager sig, men den er en mulighed i de situationer, hvor individet ønsker det. Dette betegnes også af Husserl som epoché og er ambitionen om at percipere på trods af ens antagelser om det, hvilket er muligt ved at være bevidst om de antagelser, man bringer ind i samspillet med det perciperede objekt.

"Naturally everything depends on strictly preserving the absolute "unprejudicedness" of the description and thereby satisfying the principle of pure evidence, which we laid down in advance. That signifies restriction to the pure data of transcendental reflection, which therefore must be taken precisely as they are given in simple evidence, purely "intuitively", and always kept free from all interpretations that read into them more than is genuinely seen" (Husserl 1995:35-36).

I dette citat beskriver Husserl sit bud på et samlet grundlag for al videnskab samt ambitionen i epoché som fænomenologisk metode. En søgen efter sandhed må derfor inkludere en bevidst søgen i ens fortolkninger og fordomme. Herved illustreres det, både hvorledes sproget men også tænkning bliver særlig interessant for individet.

"The search for truth is a search within our experience: it is through our own consciousness that we seek the truth" (Hundert 1989:51)

I forhold til denne sproglige diskussion af bevidstheden vil projektet forsøge at argumentere for sproget som fundament for logikken. Ved at betragte ordets definition som bestående af en ostensiv dimension og en dimension hvori ordet defineres i forhold til, hvad det ikke er, så kunne dette indikere, at forstandskategorierne for tid og rum gør sit indtog. Tid og rum ligger til grund for individets forsøg på en ostensive definition af et ord, for var det muligt, at flere ting kunne være på samme sted på samme tid, så kunne den ostensive definition slet ikke være mulig (hvordan vælger man, hvad den anden referer til, hvis vedkommende siger, "Se der!", og der, i det "der", er fem løver, ti giraffer og halvtreds myrer). I forhold til det andet aspekt af ordets definition så gør det samme sig gældende. Det er ikke muligt at definere ordet ved hjælp af disse principper, hvis der er flere ting på samme sted (hvordan vil man overhovedet tale om flere ting? Kan man være sikker på, at man ikke ser en ting? Den ting kan bare være ny og meget anderledes, især hvis man skulle kombinere dyrene fra den ostensive definition). Forstandskategorierne vedrørende tid og rum ligger til hermed til grund for sprogets principielle opbygning. Iboende disse kategorier er der, som belyst i eksemplerne af ordets definition, en række antagelser, som medfører, at logik og modstandslinjer for fortolkningen kan etableres til sprogets anvendelse af kategorierne. Det er ud fra ovenstående belyst, at sprogets opbygning baseres på en logik og rigiditet i enhver situation. Sproget i denne forstand ansues som et delvist intersubjektivt konstrueret fænomen. I forhold til Meads pointering omkring sproget som grundlæggelse for tænkningen kan det hævdes, at ethvert tænkende menneske vil besidde et system af gestikuleringer eller tegn. Hermed kan sproget rettere betragtes som kontekstuel ligesom typificeringerne, hvorimod muligheden for sproget og dets struktur ansues ligesom forstandskategorierne. Det menneskelige sprog, her forstået som et system af interne og eksterne referencer, kan hermed kobles til bevidstheden for at belyse, hvordan sproget faciliterer ikke kun de ting, der kan erkendes, men også de ting der ikke kan erkendes. I forhold til typificeringerne så virker det rimeligt at antage, at deres sproglige kategorisering af verden antager ordets definitionsprincipper. Hvis denne diskussion accepteres, så kan sproget som

system beskrives som grundlæggende for al erkendelse. Sproget bliver derfor en intersubjektiv etablering af individets personlige begrænsninger for erkendelsen. Hermed kan der siges, at hvad vi ikke har tegn for eller kan kombineres os til af tegn, som kan modsvare vores opfattelse af objektet, kan vi derfor ikke erkende. Erkendelsens begrænsninger består derfor ikke kun af typificeringer og a prioriske kategorier, men også af en sproglig begrænsning, som er iboende sproget og ordets opbygning og er dermed et element, som teoretisk kan ændres.

Dette afsnit har forsøgt kortfattet at introducere en begrebslig fremstilling af forestillingsevnen, tænkningen og sprogets indflydelse i relation til de to begreber. På grund af begge fænomeners radikale frihed og kontekstuelle udfoldelse er konsekvenserne af deres principielle rammer vanskelige at konkretisere. De vil begge blive inddraget yderligere i afsnittet, "Livsverdenen", idet deres konsekvenser og udfoldelse tydeligst bliver fremstillet igennem en analyse af hverdagen. Sproget og dets grundlag for bevidstheden og aktintentionaliteten er essentiel for menneskelig erkendelse. Det er bevidstheden, som indeholder potentialet til at vejlede intentionaliteten og erkendelsens udvikling.

Der er i dette afsnit lagt stor vægt på den bevidste del af mennesket både igennem sproget og igennem bevidsthedens mulighed for at anvende metoder såsom epoché. Den operative intentionalitet og hermed den ubevidste behandling af indtryk er ligeledes enormt influerende på erkendelsen, idet bevidstheden kun kan rettes mod én ting af gangen. Verden er kaotisk, konstant udviklende og mangfoldig, hvilket betyder, at mennesket sjældent er i situationer, hvor bevidsthedens snævre rettedhed kan dække samtlige fænomener eller handlinger. Det er derfor mere end sandsynligt, at mennesket på daglig basis lærer ting som både overrasker men også potentielt strider imod et eventuelt personligt ønske om udvikling. Derfor bliver denne sproglige udlægning af erkendelsen særligt essentiel i forhold til en selvbevidst stillingstagen overfor omverdenen. Dette er en af grundene til, at en erkendelsesmæssig diskussion kan være anvendelig både i erhvervsøkonomisk forskning men også i samfundsmæssig udvikling. I det kommende afsnit vil problematikken omkring kroppen, ubevidstheden og den operationelle intentionalitet blive diskuteret for at belyse, hvordan erkendelsen mere ofte end ej er udsat for et

bombardement af ukontrollerbart stimuli, som bevidsthedens begrænsede rettetthed ikke kan være garant imod.

4.6. Kroppen og cykling

Indtil nu har de filosofiske diskussioner primært belyst de bevidste aspekter af erkendelsen. I dette afsnit er ambitionen derfor at undersøge, hvorledes erkendelsen fungerer, når den ikke er underlagt bevidstheden. Det er et problematisk emne at diskutere, for det kan ikke udelukkes, at erkendelsen kunne fungere efter andre principper, når bevidstheden ikke er rettet mod den, end når bevidstheden er involveret. Idet bevidstheden bruges til at undersøge erkendelsens ubevidsthed, kan det ikke udelukkes, at bevidsthedens rettelse mod ubevidstheden er med til at påvirke de ubevidste processer, inden de bliver bevidste, hvilket er præcist det samme som i fortolkningen af et objekt. De ubevidste processer, der ønskes at belyse, vil altid være nogle, der har fundet sted, ellers kan de ikke omtales. Det betyder, at enhver introspektion i erkendelsens ubevidsthed, ligesom enhver oplevelse af en selv, altid vil være en retrospektiv undersøgelse. Det er ligeså med talen. Individet kan forberede sig på et udsagn, men denne bevidste proces er en sjældenhed og beskriver ikke, hvordan individer som regel udtrykker sig inden selvbevidsthedens aktivering.

Mennesket er derfor mere end sin bevidsthed. Det virker selvfølgelig, men det vil vise sig at have vidtrækkende konsekvenser. Aktiviteter som at gå, at trække vejret, at ytre sig umiddelbart og at føle er alle elementer, som finder sted nærmest konstant og som, set i forhold til hyppigheden, relativt sjældent bliver underlagt en selvbevidst behandling. Det er dog stadig ting, som ethvert individ konstant gør. Der må derfor være noget, som beskæftiger sig med disse aspekter, og som ikke er bevidstheden. Det er som regel her, der foretages en lang række antagelser om verden, for at almindelig menneskelig adfærd kan fungere. Det er eksempelvis sjældent, vi overvejer om det rum, vi er på vej ind i, er et vakuum og derfor uden ilt, eller hvorvidt grenene i træet over os knækker og falder ned på os, eller, mere jordnært, om den bevægelse, vi laver med foden, får foden til at ende i en sådan position, at vi kan fortsætte med at gå.

For at illustrere den operationelle intentionalitet inddrages et begreb af Alfred Schütz kaldet *common sense* (Schütz 2005:22). Dette beskriver de forestillinger og antagelser, mennesker foretager sig for at kunne færdes i verden. Det er sociale konstruktioner, primært baseret på typificeringer og

fortolkninger. Disse common sense betragtninger er tæt knyttet til kroppen og dens funktioner, som det viser sig i et eksempel om cykling. Det er muligt at forklare samtlige elementer af det at cykle, alle vektorer af kraftpåvirkninger, samtlige nødvendige muskelsammentrækninger og balancestabiliseringer, men alligevel kan langt de fleste ikke cykle første gang, de sætter sig op på en cykel. Den bevidste indlæring er dermed ikke den samme som dannelsen af common sense betragtningerne. Eksemplet indikerer desuden, at den kropslige læring, som her er koblet til common sense begrebet, er i stand til at håndtere langt større kompleksitet i adfærden, end var den underlagt bevidsthedens virke. I forhold til samspillet med andre individer bliver Meads gestikuleringer relevante, idet de insignifikante gestikuleringer beskriver den mængde af symbolske gestikuleringer, der afsendes af kroppen og adfærden uden aktintentionalitetens involvering. Elementer som kropssprog, hormoner, feromoner osv. er alle ting, individet signalerer og ligeså forsøger at erkende ved andre. I mødet med andre er det derfor meget sandsynligt, at den operationelle intentionalitet er mere central for meningsdannelse og erkendelsen af det andet individ end aktintentionaliteten.

"(...) for hvis det er sandt, at jeg er mig min krop bevidst gennem verden, at den midt i verden udgør det ikke-perciperede mål, som alle genstande er vendt imod, er det netop derfor sandt, at min krop er verdens akse: jeg er klar over, at genstandene har flere sider, fordi jeg kan gå rundt om dem, og I denne forstand er jeg mig verden bevidst gennem min krop" (Merleau-Ponty 2009: 20)

Den principielle strukturering af den operationelle intentionalitet er vanskelig at beskrive, idet bevidsthedens rettelse potentielt vil ændre den operationelle intentionalitets indhold. Individet er dog ikke blindt for ubevidsthedens virke. Det bliver tydeligt i situationer, hvor der sker noget for individet radikalt nyt. Bevidsthedens rettethed kan vækkes, hvis der sker for store spring mellem de forventninger, individet har til en given situation og situationens egentlige indhold. Differencen i forventninger og indhold kan hermed indlejres via abduktionen, apperception og pairing og på den måde ændre forventningerne til lignende situationer i fremtiden. På den måde kan det påpeges, at den operationelle intentionalitet og

aktintentionaliteten er koblet sammen i en dialektisk proces og derfor ikke skal beskues som separate entiteter, men rettere to forskellige aspekter af samme fænomen. Intentionaliteten, bevidst eller ej, forstås ligesom de andre kategorier som værende konstante for individet. Den principielle forskel mellem det kropslige, her betegnet den operationelle intentionalitet og aktintentionaliteten, er derfor blot bevidsthedens involvering.

4.7. Den filosofiske erkendelses konklusion

Igennem hele den filosofiske diskussion har ambitionen været at opstille principper for erkendelsens virke. Ligeledes har det været hensigten at belyse nogle af de muliggørende elementer for erkendelsen såsom forstandskategorierne, tid og rum, men også typificeringerne som den socialt konstruerede stødpude mellem verden og mennesket i et konstant udviklende dialektisk forhold. Det er blevet belyst, at som fundament for menneskets erkendelse ligger der en nødvendighed for tvivlen og skepticisme i kraft af det fortolkende forhold mellem mennesket og verden. Metoder som epoché, logik og transcendentale undersøgelser kan anvendes til at frigøre individet fra dets egne antagelser, således at objektet kan erkendes så nuanceret som muligt. Bevidsthedens rettethed er derfor ikke kun en nødvendig proces, men også en evne som skal vedligeholdes og trænes.

I forhold til en søgen efter hvilke principper som kunne beskrives omkring erkendelsen så kan de a prioriiske forstandskategorier og selvets syntesering etableres som muliggørende for resten af erkendelsen. Hermed er begreberne tid, rum, objekt og intentionalitet essentielle for erkendelsen i kraft af, at de beskriver rammerne for resten af erkendelsens principper. Herefter kan der argumenteres for, at de a posterioriske principper i forhold til intentionalitetens virke kan beskrives som apperception, pairing, og abduktion, idet alle tre begreber beskriver processer som individet anvender i enhver fortolkning. I forhold til Kants opdeling af *Das ding un sich* og *das ding für uns*, så kan der her argumenteres for, at modstandslinjer som begreb beskriver individets indtryk af at møde noget, som er begrænsende for individets fortolkning og samtidigt stabilt over tid og tilsyneladende ens for alle individer. Der kan derfor argumenteres for, at der her er tale om noget som beskriver *Das ding an sich*, men dette vil være fejlagtigt, idet det netop er *oplevelsen* af modstandslinjer som muliggøre spekulatjonen og som sådan bliver de uundgåeligt placeret i *das ding für uns*. Individets erkendelse og intentionalitet bliver opdelt i en bevidst og en ubevidst dimension for at illustrere hvorledes det taget for givet og det kropsligt

indlejrere influerer kraftigt i erkendelsen. Herved medfører bevidsthedens eksistens en todeling i intentionaliteten og i erkendelsen. Tænkning, den generaliserede anden og individets typificeringer er begreber som alle illustrerer hvorledes andre individer influerer i individets erkendelse. Det er igennem en interaktion med sig selv eller omverdenen at erkendelsen bliver dialektisk og som sådan placeres intersubjektivitet sig som udtryk for individets forståelse af omverdenen.

5 Neurologien

At betragte menneskets erkendelse udelukkende fra et filosofisk perspektiv er bestemt muligt. Der er ydermere en række gavnlige elementer i en filosofisk tilgang. Men selv en filosofisk udlægning af erkendelsen involverer en diskussion af den kropslige dimension. Som ret ofte er denne diskussion udelukkende et forsøg på at belyse, hvordan kroppen influerer i bevidsthedens domæne af erkendelsen. Dette forsøg på at inkludere neurovidenskaben finder sted for at nuancere forholdet mellem kroppen og bevidstheden og for at belyse, at det ikke er hensigtsmæssigt at betegne det som et forhold mellem kroppen og bevidstheden, som om kroppen og bevidstheden ikke er det samme. Vores oplevelse af at være bevidste, ligesom vores oplevelse af alt andet, må bero på noget i den fysiske verden, i hvert fald qua menneskets forstandskategorier. Hermed vil der i en sproglig og logisk undersøgelse af erkendelsen foreligge en ambition om at forstå fænomenet erkendelse uden indflydelse fra ens fordomme, hvorfor det ikke er meningsfuldt hverken at afgrænse bevidstheden fra kroppen eller at udelukke et kognitivt neurovidenskabeligt perspektiv. Overordnet set må menneskets erkendelse anerkendes at finde sted i kroppen, og efter videnskabens udvikling kan det påpeges, at erkendelsen finder sted i centralnervesystemet. Det er vigtigt at påpege, at den moderne kognitive neurovidenskab er en relativt "ny" disciplin, forstået sådan, at resultaterne er omfattende, men disciplinens resultater er stadig i et stadie, hvor konklusionerne åbner flere spørgsmål end svar. Der vil derfor forekomme en lang række fænomener i filosofien som neurovidenskaben ikke kan forklare, ligesom der er en lang række neurovidenskabelige spørgsmål, som er rejst, men endnu ikke afsluttede. Især i forhold til studiet af bevidstheden og dens indflydelse i forhold til en lang række emner, så er det, som det bliver diskuteret senere, særlig vanskeligt med de traditionelle forskningsmetodikker at undersøge et fænomen med bevidsthedens karakteristika. Formålet med inddragelsen af den kognitive neurovidenskab er at belyse, hvorledes funktionerne i erkendelsen kan beskrive fra et biologisk sprogsystem. Det betyder, at der er en lang række af elementer, som ikke er inkluderet i dette afsnit, da de i de fleste tilfælde vil forstyrre mere, end de vil gavne - det primære eksempel her er en voldsom fordybning i centralnervesystems kemiske sammensætning. Hvis en større kemisk diskussion blev inkluderet, ville det kræve en lang gennemgang,

men også et større arbejde i at øge den kemiske viden i afhandlingen. De anvendte tekster og interviewpersoners perspektiver diskuterer heller ikke direkte den kemiske sammensætnings konsekvenser for funktionerne i centralnervesystemet, hvorfor der ikke er fundet en overvejende grund til at inkludere en redegørelse af den kemiske sammensætning. Den viden, der er søgt for at skabe diskussionerne i dette afsnit, er enten i interviews eller i tekster, som diskuterer grænsefeltet mellem bevidsthed og biologi, hvorfor der ligeledes er valgt et fokus på funktioner rettere end kemi og lignende. Med ambitionen om at nå en forståelse af hjernens⁷ virke i forhold til at diskutere erkendelse og organisationer er abstraktionsniveauet for de eksterne diskussioner og for projektets egne udlægninger mest hensigtsmæssigt at lægge på et funktionelt niveau. På grund af den kognitive neurovidenskabs afhængighed af den teknologiske udvikling og disciplinens mange uafklarede felter, er det ikke realistisk at forvente en fuld forståelse af hjernens erkendelsesmæssige virke, men rettere at nuancere filosofiens forståelse igennem en kritisk dialog. Ydermere, så virker det rimeligt at antage at neurovidenskabens undersøgelsesmetodik i forhold til eksempelvis bevidstheden kan suppleres og beriges af filosofiens begrebsapparat. Det er nemmere at lede, når man har en ide om, hvad man leder efter.

"With regard to its potential in a scientific context, the phenomenological conception of consciousness would thus seem to make available a detailed general description of the very explanandum that any scientific study of consciousness would have to take advantage of" (Marbach 2007:387)

⁷ "hjernen" skal her blot forstås som en naturlig, men også forenklet forkortelse for centralnervesystemet, også betegnet CNS senere.

5.0.1. Mennesket og evolutionen

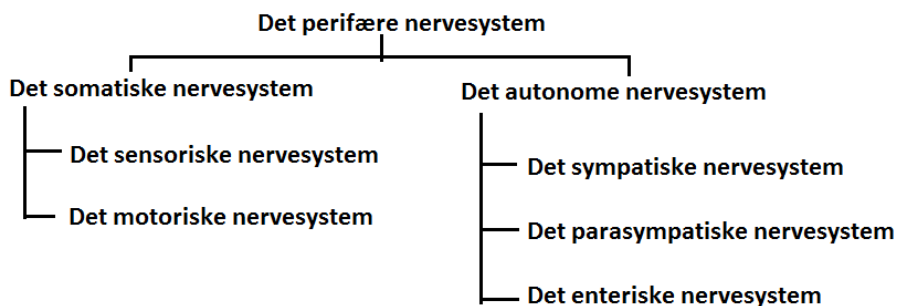
Inden begyndelsen af en undersøgelse er det hensigtsmæssigt at lægge de styrende antagelser for undersøgelsen frem. Ved en filosofisk undersøgelse er det eksempelvis forfatterens personlige oplevelse af det studerede fænomen, men også mere generelle antagelser, såsom fri vilje, empati, meningsdannelse osv. Ved en neurovidenskabelig undersøgelse, ligesom med så mange andre biologiske undersøgelser, er det, grundet det videnskabelige paradigme, som regel ikke forfatterens personlige oplevelse, som bliver essentiel, men derimod accepterede teoretiske pointer omkring studieobjektet, såsom evolution, kausalitet og personlige neutralitet igennem forskningsmetoder – altså andre generelle antagelser. I det foregående afsnit omkring filosofien og erkendelse blev der vist et potentielt fælles grundlag for videnskaberne, hvilket (u)heldigvis ikke er trådt i kraft endnu. Dette betyder, at ambitionen om at opnå en neurovidenskabelig forståelse må involvere en indlevelse i neurovidenskabens præmisser. Det betyder, at dette afsnit vil forsøge at beskrive hjernen på de præmisser udstukket af det neurovidenskabelige paradigme. Disse præmisser bliver uddybet i senere diskussioner, men fra projektets perspektiv deler de et ontologisk og epistemologisk udgangspunkt med positivismen. De uundgåelige fortolkninger, paralleller og gensidige udviklingsområder mellem neurovidenskab og filosofien bliver derfor udskudt til det efterfølgende afsnit, "Kombination".

I forsøget på at opbygge en forståelse af neurovidenskab har det været relevant at opbygge en differentiering af forskellen mellem data og fortolkning. Eksempelvis scanninger; hvis evnen til at opfange og aflæse elektrisk aktivitet i hjernen betvivles, så er langt de fleste neurovidenskabelige resultater baseret på et falskt grundlag. En sådan betragtning er ikke kun ødelæggende, men er desuden uden grundlag. Teorierne lagt oven på data betragtes i dette projekt som fortolkninger. Disse har det vist sig, er der god grund til at gå til med en vis skepsis. På den måde accepteres de indsamlingsmetodikker, som paradigmet har udviklet, hvorimod fortolkninger og teoretiseringerne af dem betragtes, som i alle andre paradigmer, som værende af mere diskutabel karakter. Det er ikke alle teorier, som kan diskuteres i dette projekt, hvilket heller ikke er formålet. Hertil styrer empirien en del af udformningen, idet nogle af de relevante emner, som er kommet op igennem deltagelse, samtaler og

interviews, lægger et grundlag for projektets diskussioner. I forhold til kapitlets struktur er der søgt en indledende forståelse af menneskets nervesystem, derefter snævret ind til centralnervesystemet og til sidst nervecellen og dens støttende celler. Denne viden er nødvendig for at forstå de efterfølgende neurovidenskabelige diskussioner for bevidsthedens udfoldelse og grundlag.

5.1. Det menneskelige nervesystem

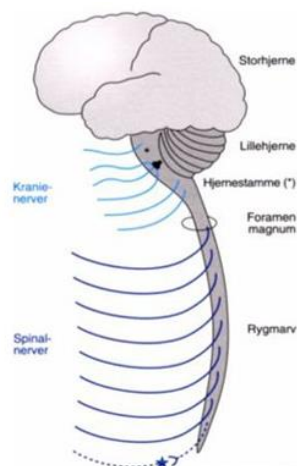
Menneskekroppen består af et utal af forskellige typer af celler. Nogle af de celler betegnes neuroner, også kaldet nerveceller. Neuroner udgør grundstenen i de systemer, som kaldes for nervesystemer, hvis primære formål er at overføre og bearbejde information. Overordnet er der to inddelinger; det perifere nervesystem og det centrale nervesystem (CNS) (Bjarkam 2011:15). Det centrale nervesystem er en beskrivelse af hjernen og rygmarven. Det perifere nervesystem (PNS) består af længere nerveceller, hvis primære funktion er at forbinde centralnervesystemet med resten af kroppen. PNS har mange andre funktioner end blot at agere som ledninger. Det er derfor inddelt i to underkategorier; det autonome nervesystem og det somatiske nervesystem. Denne inddeling er lavet for at skelne mellem den selvstyrende del (det autonome) og den viljestyrede del (det somatiske) af PNS. Det autonome nervesystem består af det sympatiske, det parasympatiske og det enteriske nervesystem, hvor sidstnævnte står for fordøjelsen. De to andre er langt mere udbredte i hele kroppen, og deres primære funktion er at udskille en række stoffer (når et stof er udskilt af neuroner, kaldes det for en neurotransmitter), således at kroppens indre miljø kan modsvare de krav, som der opleves, at omverdenen kræver.

Det sympatiske nervesystem udskiller en række stoffer, hvoraf den primære neurotransmitter hedder noradrenalin, som er et stresshormon, hvis funktion er at få organerne til at fungere optimalt i forhold til en ekstern udfordring, fx ens reaktion på at se en tiger i det fri. Det parasympatiske nervesystem udskiller blandt andet neurotransmitteren acetylcholin, hvis primære funktion er at få kroppens ressourcer genopbygget af organerne (Bjarkam 2011:220). Det somatiske nervesystem er yderligere inddelt i det

sensoriske nervesystem, som håndterer transporten af information fra følesansen til CNS og det motoriske system, som håndterer transporten af information fra CNS til muskulaturer og kirtler (Bjarkam 2011:18). På den måde faciliterer det somatiske nervesystem en del af de informationer, vi får ind og en del af de informationer, vi giver ud, dog ikke bearbejdningen af dem – denne foregår i centralnervesystemet. Vedrørende en forståelse af den menneskelige erkendelse, kan der argumenteres for, at det somatiske nervesystem er centralt for registreringen af verdenen og os selv. Men i kraft af erkendelsesbegrebet kan det snævres mere ind, til det sensoriske nervesystem, idet der søges en forståelse af, hvordan mennesket forstår omverdenen, ikke hvordan det begår sig i omverdenen. Denne inddeling er tydeligvis kun af teoretisk karakter, eftersom enhver praksis allerede antager en handling – for at blive en del af en situation kræver det som minimum, at man befinder sig i situationen. Desuden dækker det sensoriske nervesystem kun transporteringen af information fra følesansen, ikke fra de fire andre overordnede sanser; se, høre, lugte og smage⁸. En ting er optagelse af stimuli i sanserne og videresendelsen til centralnervesystemet, noget helt andet er den bearbejdning, der finder sted deri. Det sensoriske nervesystem er ikke i stand til at bearbejde den sensoriske information, kun videregive den. Derfor argumenteres der for, at den filosofiske forståelse af erkendelse primært må forefindes i centralnervesystemet.

Menneskets centralnervesystem består, som tidligere pointeret, af hjernen (encephalon) og rygmarven (medulla spinalis). Hjernen inddeles yderligere i storhjernen (cerebrum), lillehjernen (cerebellum) og hjernestammen (truncus encephali). De nerver, der ses på

⁸ Sanser fungerer på grund af sansereceptorer – de er mange steder i kroppen og med mange funktioner, så inddelingen i de fem større sanser er en forsimpning (Kringelbach 2006:26). Da der er tale om erkendelse generelt og ikke for hver enkel type af sanserecepter, er inddelingen indtil videre ikke relevant.

billedet, er nerver fra det autonome nervesystem, som overfører information til CNS⁹. Den ring, som betegnes foramen magnum, er hullet i kraniet hvor nerverne fra hjernestammen løber ned og bliver til rygmarven. I rygmarven løber informationerne fra størstedelen af det somatiske nervesystem, både for det sensoriske og det motoriske nervesystem, hvilket betyder, at al information mellem hjernen og kroppen, fra halsen og ned, løber igennem rygmarven. På den måde er CNS en form for omstillingscentral for kroppens telefonnet.

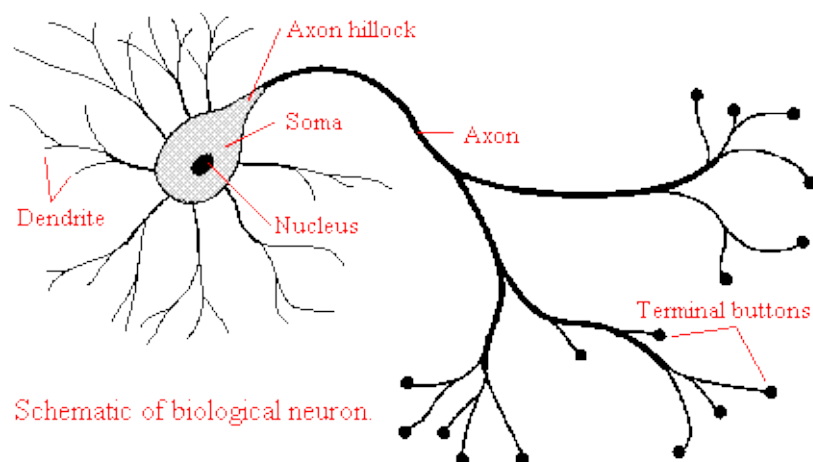
Inden beskrivelsen af de forskellige afdelinger i hjernen inddrages, er det vist på sin plads at beskrive, hvad en nerve består af, hvordan den ser ud og hvordan den fungerer. Dette sker, da CNS ligesom PNS hovedsagligt består af neuroner, så for at forstå det store hele, kan det være relevant med en forståelse af de mindre grundsten først.

Et nervesystem består ikke kun af nervecellerne, kaldet neuroner. Det består også af deres støtteceller, neuroglia og bindevæv. Sidstnævnte fungerer som en slags emballage for neuroner og neuroglia (Bjarkam 2011:16). Der er grundlæggende forskellige versioner af de tre elementer i en nerve afhængigt af, om det er en nerve i CNS eller en nerve i PNS. Det følgende vil kun indeholde beskrivelsen af nervecellerne, neuroglia og bindevæv i CNS. Neuroglia i CNS er yderligere inddelt i en række forskellige celler; oligodendrocytter, astrocytter, ependym og mikrogli. De har forskellige funktioner, men grundlæggende kan de beskrives som værende isolerende (så andre stoffer ikke påvirker neuronerne), myelinerende (skaber en hinde rundt om neuronen, der i de fleste tilfælde faciliterer en hurtigere transmission af information) og lappende (tabet af neuroner kan normalt ikke genoprettes, men eksempelvis astrocytterne fungerer som arvævsdannende ved skader og lignende) (Bjarkam 2011:37).

Det var kort fortalt om det rundt om neuronen. Neuronen selv fungerer som transmitter og behandler af information. Den behandler informationen på den måde at den kan enten sende et signal videre, når den selv modtager et

⁹ Kilde: Netdoktor 2015b.

signal, eller den kan undlade at sende det videre. En neuron modtager sit signal fra andre neuroner i sine dendritter. Det er små "arme" på neuronerne, som modtager signaler fra andre neuroners Axon. En neuron ser således ud:

10

Når en tilstødende neuron bliver aktiveret og derfor sender et signal, så modtager den pågældende neuron det igennem den synaptiske kløft, som er rummet mellem modtagerens dendritte og afsenderens terminaler. En neuron kan sagtens have op mod tusind tilstødende neuroner i sine dendritter. Når en eller flere af de neuroners signaler overstiger den pågældende neurons grænse værdi for dens axonhals (eller axon hillock), som er en form for mur mellem axonet og soma (cellelegemet), så udløses neuronens aktionspotentiale, idet axonhalsen (muren) tillader, at neuronen udskiller nogle vesikler med neurotransmittorer i, ud i dens axon og efterfølgende terminaler og videre til en anden neuron¹¹. Samtidigt med vesiklernes udskillelse åbnes der ligeledes for en ionkanal, hvor en strøm af de pågældende ioner strømmer ud. Disse ioner sørger for, at der udskilles yderligere neurotransmittorer i terminalen. Det særlige ved denne mur og

¹⁰ Kilde: Carleton 2015.

¹¹ Tidligere blev der nævnt begrebet myelinering – det er en dannelse som kan forefindes eksempelvis på axonet, hvis primære funktioner er at beskytte neuronen og få dens neurotransmittorer til at passere fra axon hillock til terminalerne hurtigere.

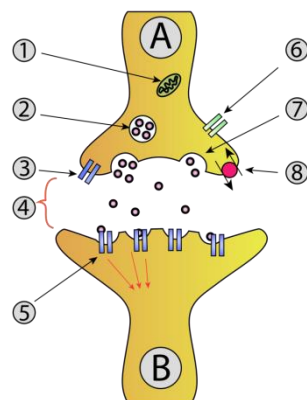
aktionspotentialer, at hvis neuron modtager signaler, som ikke er stærke nok, så kommer ingen neurotransmittere forbi muren, og ingen ion strømmer mod terminalen, men modtager neuron signal, som er over axonhalsens grænseværdi, så fjernes muren og neurotransmitterne passerer, hvilket vil sige, at dens aktionspotentialer udløses (Bjarkam 2011:28). Denne respons, aktionspotentialer, er den samme, uanset om neuron modtager et signal, som kun lige overstiger grænseværdien, eller om signalet er tusinde gange større end grænseværdien. Det er de samme neurotransmittere og samme mængde, som passerer igennem axonhalsen. Det betyder, at man kan forstå neuroners funktionalitet i en binær korrelation. Enten er den aktiv, eller også er den passiv. Der er ingen gradsforskel internt i disse begreber. Neuronens signal bliver heller ikke svækket af dens antal af terminaler, signalstyrken er den samme i hver enkelt terminal, som den er ved axonhalsen. En neuron er normalt uhyre lille (ofte målt i mikro metre), men nogle neuroner i menneskekroppen kan indeholde axoner, som er op mod en meter lange (de længste neuroner befinder sig dog typisk ikke i CNS).

Cellekernen i en neuron (Nucleus) indeholder DNA informationen og store dele af produktionen af protein, som indgår i cellens andre dele. Udover dette har den ikke den store påvirkning på selve aktionspotentialer. Cellelegemet (soma) rundt om cellekernen indeholder blandet andet axonhalsen men udover det, så har soma ligesom nucleus primært en opretholdende funktion i neuron og er derfor ikke særligt involveret i aktionspotentialer. Den sidste del af neuron, som skal nævnes her, er måske også den mest centrale for forståelsen af menneskets erkendelse og særligt menneskets hukommelse. Det er synapsen, eller kløften mellem en dendrit, og den tilstødende axons terminal. Der er flere typer af synapser, idet der altid er en axon, som er afsender, men hertil kan modtageren variere. Det kan være en axo-dendritisk synapse (med en dendrit som modtager), en axo-somatisk (hvor axonet sender direkte til cellemembranen ved soma) eller en axo-axonisk synapse (hvor modtageren også er et axon). Derudover er der tilfælde, hvor et axon blot sender neurotransmittere ud i den ekstra cellulærvæske, som er den væske mellem nervecellerne, hvortil neurotransmitterne kan "svømme" rundt og påvirke mange forskellige neuroner (Bjarkam 2011:32). Dette er forskellige typer af synapser baseret på deres anatomiske udseende. Synapser kan yderligere have forskellige funktioner i kraft af de neurotransmittere som bliver sendt igennem dem.

Neurotransmittere er grundlæggende opdelt i to kategorier, inhibitoriske og excitatoriske. De inhibitoriske, ligesom den engelske sprogstamme antyder, er begrænsende for den postsynaptiske neuron (den neuron som modtager neurotransmitterne). Det vil sige, at nogle neurotransmittere bliver udskilt af den presynaptiske neuron (den som afgiver neurotransmitterne) for at begrænse den postsynaptiske neurons aktionspotentiale. Excitatoriske neurotransmitteres funktion er, igen som den engelske sprogstamme antyder, at forøge muligheden for, at den postsynaptiske neuron bliver aktiveret (Bjarkam 2011:32). Der er en tredje og sidste effekt, som neurotransmittere kan have som virker særligt interessant i en erkendelsesdiskussion. Den betegnes for modulatorisk og har ikke direkte at gøre med aktionspotentialet, men betyder, at nogle neurotransmittere kan have en modulatorisk effekt på den postsynaptiske neurons receptorer. Det betyder, at neurotransmittoren påvirker den postsynaptiske neurons fremtidige reaktioner på selvsamme neurotransmitter. Neuroners reaktioner kan derfor udvikle sig mere eller mindre følsomt over tid. Denne samme neurotransmitter kan godt have forskellige effekter på forskellige neuroner, afhængigt af hvilke receptorer de neuroner har. Der er generelle regler, eksempelvis er majoriteten af hjernens neurotransmittere udgjort af glutamin og GABA. Glutamin har generelt en påvirkning på receptorer, som er af excitatorisk og nogle gange modulatorisk art, hvorimod GABA generelt kun har en påvirkning, som er af inhibitorisk art. Neuroner kan derfor primært ændre, aktivere eller passivere andre neuroner.

Dette bliver relevant, blandt andet når man betragter synapsens funktioner mere indgående. For et overblik skyld så ser en synapse typisk således ud¹²:

A er den presynaptiske neuron og B er den postsynaptiske neuron. Det, der er betegnet med tallet 2, er en vesikel, som er en slags container for neurotransmitterne (de små røde pletter). 3 og 5 er neuronernes receptorer. Enhver neuron producerer normalt kun en type af neurotransmitter, som

¹² Kilde: Wikipedia 2015.

den også selv er i stand til at optage igennem dens autoreceptor (3). De kan så indgå i neuronens vesikel cyklus¹³. Nr. 4 er den passage, som kaldes den synaptiske kløft. Der, hvor vesiklerne møder cellemembranen, passerer neurotransmitteren fra vesiklerne og ud igennem membranen – her betegnet som nr. 7.

Der er mange typer af neurotransmittere, og grunden til at de generelt kan opdeles i excitatoriske og inhibitoriske, skyldes deres evne til at binde sig til en ionkanal, som så kan udskille ioner med en elektrisk ladning. Idet neurotransmitterne bliver optaget i den postsynaptiske neurons receptorer, medfører det blandt andet en ændring i neuronens elektriske spænding. En neuron er i hvile ved -70Mv, men ved optaget af neurotransmittere kan der åbnes eller lukkes for ionkanaler, der tillader eller forhindrer ionstrømme fra at komme ind i cellen. Ved hævelsen af spændingen til ca. -30Mv så vil cellemembranen åbne for andre nærliggende kanaler, og spændingen vil stige til 40mv, hvorefter axonhalsen åbnes. Herved er neuronens aktionspotentiale blevet udløst, idet åbningen af axonhalsen tillader de vesikler i soma at passere og nå axonterminalerne og derved andre neuroner. De neurotransmittere, som forårsager denne proces, betegnes som sagt for excitatoriske neurotransmittere. Inhibitoriske neurotransmittere sænker derimod spændingen til ca. -90Mv, hvilket gør, at der skal en større mængde af excitatoriske neurotransmittere til at øge spændingen til de -30Mv – derfor kaldes de excitatoriske (Bjarkam 2011:33). Det er med andre ord neurotransmitternes kemiske sammensætning, som tillader dem at blive optaget af receptorerne, men deres elektroniske ladning som forårsager aktionspotentiallet.

Ud fra ovenstående kan det påpeges, at menneskets neuroner i CNS grundlæggende er i stand til at ændre sig, aktivere sig og deaktivere sig i forhold til deres binære kommunikation. Neuronerne er grundstenen i hjernen, hvorfor de er relevante for at kunne forstå, hvad der sker, når de forskellige inddelinger behandles. Støttecellerne faciliterer en strukturel ændring omkring neuronene, således at den opretholdes, men også at dens forbindelse til andre neuroner forstærkes og går hurtigere. Grundlæggende

¹³ Dette er ikke direkte relevant at dykke mere ned i for at forstå neuronernes funktioner, hvorfor det udelades.

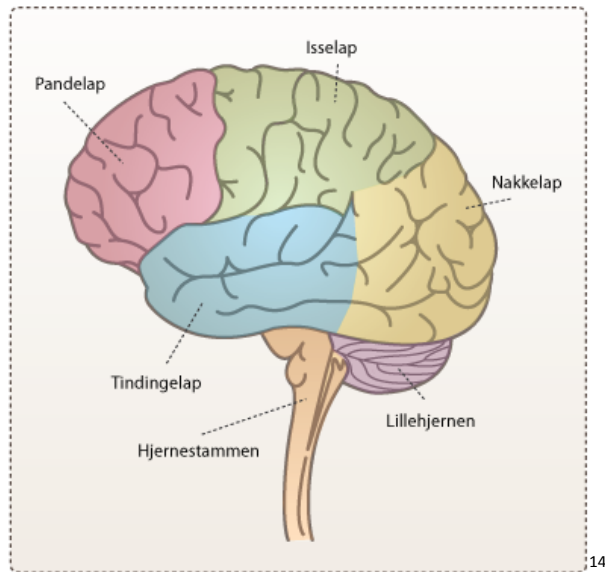
er neuronerne meget lig en binær konstellation på grund af aktionspotentiallets enten eller funktion. Dette har stærke paralleller til forskningsideen omkring kunstig intelligens, men for dette projekt er det relevante ved den binære struktur rettere aktiveringen i forhold til større netværk af neuroner. Den binære struktur i neuroner er relativt simpel, og den kan virke utilstrækkelig i forhold til at skulle danne den kompleksitet, vi oplever i bevidstheden og i verden omkring os. Denne problematik bliver blødt op med det faktum, at der er, afhængigt af studiet, mellem 84 og 100 milliarder neuroner i den menneskelige hjerne (Herculano-Houzel 2009:1) Det er derfor ikke én neuron, som skal beskrive noget i verden, men formentlig millioner af dem. Det centrale bliver med andre ord netværker af neuroner, som aktiveres ved behandlingen af stimuli. Denne anerkendelse gør sig gældende i alle de efterfølgende diskussioner om hjernen.

Inden diskussionerne vedrørende erkendelse, bevidsthed, sansning osv., er det nødvendigt at gennemgå nogle af de forskningsmetodikker, hvis resultater vil blive antaget i de pågældende diskussioner. Hermed kan det give et indblik i nogle af de problemstillinger, som foreligger i neurovidenskaben. Derefter vil temaer, såsom sansning, hukommelse, bevidsthed og læring blive diskuteret for at belyse, hvorledes de kan bidrage til beskrivelsen af menneskets karakteristika. Inden disse emner introduceres, er det relevant at danne en kontekst for forståelsen af emnerne, hvilket betyder, at de næste par afsnit forsøger at beskrive hjernens anatomiske opbygning og efterfølgende de neurovidenskabelige undersøgelsesmetoder. Disse afsnit er inkluderet for at give en kontekst for diskussionerne om hjernens virke, i form af hjernens anatomi og for at belyse, hvordan de diskuterede data er opsamlet, i form af neurovidenskabens forskningsmetoder.

5.2. Hjernens anatomi

Dette afsnit har til formål at beskrive, hvorledes hjernen er inddelt baseret på dens anatomiske struktur, men ligeledes på baggrund af den traditionelle videnskabelige forståelse. Formålet med denne præsentation er at tilbyde en ramme for diskussionerne vedrørende hjernens virke. Pointerne i dette afsnit er af strukturel anatomisk karakter og indeholder ikke en eksplicit diskussion af inddelingernes funktioner. Det er derfor ikke pointer, som er kritisk belyst og vil derfor ikke bruges i de resterende diskussioner af neurovidenskabelig karakter. De er inkluderet, da et overordnet indblik som sagt kan tilbyde en forståelsesramme, men også, fordi at studiet i neurovidenskab er forsøgt foretaget på neurovidenskabens præmisser, hvilke Nanna og den medicinske undervisning begge flere gange har illustreret i deres argumentation for dette afsnits relevans. Dette afsnit er derfor udarbejdet i tæt samarbejde med Nanna Møller. Det er vigtigt at pointere at informationerne i dette afsnit repræsenterer en meget lille selektion af det, som kunne med rimelighed inddrages, men dette er inddraget med henblik på at skabe et relevant overblik i dette projekt. Selv inden for de parametre er der meget andet, som kunne medtages. Denne selektion eller række af valg skal, som i resten af projektet, forstås i kraft af det fravalg, men det er vigtigt at pointere selektionens lille fokus sammenlignet med den enorme informationsmængde, som kunne medtages.

Hjernen kan som nævnt inddeles i tre hovedafsnit: storhjernen (cerebrum), lillehjernen (cerebellum) og hjernestammen (truncus encephali). Storhjernen er vist i nedenstående illustration de fire hjerne lapper.

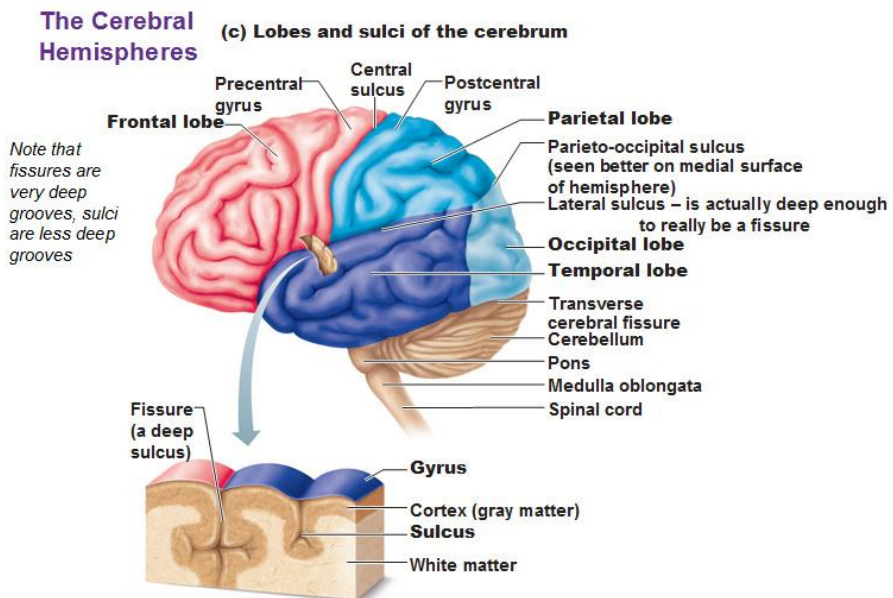
Storhjernen består af to symmetriske halvdele, eller hemisfærer, der er adskilt af en dyb midtliggende spalte, hvis vinkel er svarende til en sti fra ansigt til baghoved. De to hjernehalvdele er forbundet gennem hjernebjælken, corpus callosum, der sørger for at forbinde og sende signaler på tværs af de to hjernehalvdele. Hver hemisfære har en central kavitet (hulrum), der indeholder ventriklerne, der producerer hjernevæsken (cerebrospinalvæsken), der omgiver hjernen og under normale forhold flyder frit ned omkring medulla spinalis som en beskyttende væske. Hver hemisfære er opdelt i fire lapper: pandelappen (lobus frontalis), isselappen (lobus parietalis), nakkelappen (lobus occipitalis) og tindingelappen (lobus temporalis). Når man kigger makroskopisk på storhjernen, fremtræder der en hvid og grå substans. Den hvide substans består overvejende af myeliniserede neuroner, og da myelin fremstår hvidt, ser de indre dele af hjernen hvidligt ud. Overfladen af storhjernen er dækket af et lag af grå substans på cirka 3-5mm. Dette kaldes for cortex.

Associationsområder af cortex er en betegnelse for områder, der ikke modtager direkte sensorisk information og ej heller sender direkte fibre til motorisk baner. Disse dele af cortex er vigtige for det, vi kalder "højere

¹⁴ Kilde: The news room 2015.

kognitive funktioner”. Hvis man sammenligner menneskehjerner med abehjerner, er størstedelen af den ekstra hjernemasse netop udgjort af associationsområder. Områderne er ikke deciderede centre for en bestemt funktion, men fungerer i høj grad i kraft af deres enorme mængde af forbindelser til andre dele af hjernen.

Overfladen af hjernen ligner nærmest en valnød af udseende. Der er adskillige furer (sulci og fissurer, hvor fissurer er dybere end de mere overfladiske sulci). Disse er med til at give hjernen dens opdeling i forskellige lapper. En metafor for hjernens anatomiske opbygning kunne være sammenfoldningen af et tæppe. Ved en sammenkrølning af et enormt fint tæppe får man en meget stor mængde af overfladeareal, hvilket sulci, fissurer og gyrus er udtryk for (de er betegnelser for den øvre og nedre del af tæppets foldninger).

15

¹⁵ Kilde: Antranik 2015.

Mellem to sulci ligger en afrundet top af cortex, kaldet en gyrus. Den gyrus, der ligger foran sulcus centralis, kaldes for gyrus præcentralis og i dette område finder man motor cortex, som har stor betydning for at kunne lave voluntære bevægelser. Hvis man får en skade i den ene hemisfære netop her, vil man være lam i den modsatte side af kroppen.

For nysgerrighedens skyld er nedenstående en punktvis beskrivelse af placeringen af de klassiske fem sanser (velvidende, at der videnskabeligt skelnes mellem flere sanser).

- Somatosensorisk cortex (følesansen) sidder i gyrus postcentralis og modtager impulser fra hud, muskler og skelet.
- Visuel cortex (synssansen) sidder i occipitallappen omkring sulcus calcarinus.
- Auditorisk cortex (Hørelsen) sidder i superior temporal gyrus i temporallappen
- Nervus olfactorius (Lugtesansen) videregiver signaler til resten af hjernen fra en lille region forrest og nederst i storhjernens (lige over næsen).
- Den gustatoriske sans (Smagssansen) sidder i nucleus solitarius i hjernestammen.

De indre dele af hjernens hemisfærene indeholder store dele af grå substans og en af de største samlinger af nerver, kaldes for basalganglierne. De er særlig vigtige i forhold til kontrol af bevægelser. I nærheden af disse sidder amygdala, som er en samling af cellekerner, der er placeret i temporallappen. Amygdala menes at have stor betydning for hvilken emotionel værdi, vi tillægger sensorisk information. Hippocampus, gyrus dentatum og subiculum er samlinger af cellekerner, der sidder i temporallappen. Disse strukturer tilsammen menes at udgøre en vigtig del af vores hukommelse.

En anden del af tredelingen af hjernen er lillehjernen, som ligger under den bagerste del af storhjernens. Lillehjernen er ligeledes inddelt i to hemisfærer og er forbundet med storhjernens ved hjælp af neuronernes aksoner, hvilket i bundter kaldes for pedunkler. Lillehjernen er i særlig grad vigtig for vores kontrol af bevægelser, ligesom basalganglierne.

Den sidste del af hjernen er hjernestammen, som forbinder rygmærven (medulla spinalis) med hjernen og er inddelt i tre dele (nævnt nedefra og op efter): medulla oblongata (den forlængede marv), pons (hjernebroen) og mesencephalon (midthjernen). I toppen af mesencephalon ligger thalamus, der ligger ud til en ventrikel (væskefyldt hulrum) på begge sider af hjernen. Thalamus består af mange samlinger af nervecellekerner og fungerer som relæstation for næsten al information fra de lavere dele af CNS til cortex. Anterior og inferior for thalamus ligger hypothalamus, der fungerer som den centrale styring af det autonome nervesystem

5.3. Neurovidenskabelige forskningsmetodikker

For at give de kommende kapitler en retmæssig forståelsesramme er det nødvendigt at belyse, hvorledes de primære data indsamlingsteknikker i neurovidenskaben fungerer. De forskningsmetoder, som bliver anvendt, skal efterfølgende forholdes til deres studieobjekt for at vise, hvorledes de indeholder yderligere svagheder og styrker i denne relation.

Al indsamling af datamateriale omkring mennesket er omgivet af en enorm mængde af etiske betragtninger. Det er eksempelvis ikke muligt at ændre eller fjerne dele af den levende hjerne, medmindre noget andet end forskningen er årsagsgivende til forandringen. Det er som oftest heller ikke troværdigt udelukkende at bero den videnskabelige analyse på subjekternes udsagn, da det er erfaret, at der her kan forekomme en enorm mængde af fejlkilder – denne regel bliver dog brudt afhængigt af situationen, som i H.M.'s tilfælde senere. Disse og mange andre hensyn betyder, at indsamling af data om hjernen som oftest er enormt begrænset. Der er derfor primært to kilder af empirisk materiale om hjernen. Den første er scanninger af hjernen i form af magnetisk, radioaktiv eller elektrisk aktivitet, som maskiner kan detektere. Den anden empiri indsamlingsmetode er uheldstilfælde. Med dette menes der folk som af en ene eller anden grund har fået en skade, mutation eller noget tredje, som kun påvirker en meget begrænset del af hjernen, hvorfor argumentet er, at ved at den del ikke virker mere, så kan man se dens påvirkning i de tilfælde, hvor personens evner er reduceret eller ændret. Formålet med dette afsnit er at diskutere disse to typer af empiri indsamling med henblik på at uddybe dem og forstå, hvordan de kan danne baggrund for en neurovidenskabelig fortolkning af hjernen.

Den første type af empiri er som sagt scanninger af hjernen. Her er det primært Computer Tomografi (CT), Positron Emissions Tomografi (PET), Magnetisk Resonans (MR), Elektrisk Encefalografi (EEG) og Magnetisk Encefalografi (MEG) scanninger, som bliver anvendt (Kringelbach 2006:232-234). De vil kortfattet blive gennemgået, da deres potentiale til at skabe viden om hjernens funktioner baseres på deres virke. En CT scanning er en eksponering af røntgenstråling, som absorberes forskelligt afhængigt af vævets densitet. På den måde fremkommer forskellige vævstyper i hjernen

ved, at absorberingen måles (Kringelbach 2006:232). En CT scanning giver derfor et statisk billede af hjernens strukturelle opbygning i form af densitetsforskelle. Den siger derfor intet om hjernens aktivitet eller funktioner, men tilbyder rettere et indblik i, hvor forskellige vævstyper befinder sig. I forhold til etiske aspekter, så har CT scanning en tendens til at give kræft ved hyppig brug, så selv ved longitudinale undersøgelser er metoden begrænset. En PET scanning involverer en injektion med et radioaktivt stof, kaldet en isotop. Den tillader ligesom CT scanningen et indblik i den strukturelle opbygning i hjernen. Ikke overraskende kan det radioaktive stof give kræft ved hyppig brug. En MR scanning er en eksponering af hjernen eller en anden del af kroppen for magnetisme og radiobølger, som tillader maskinen at opbygge et billede af kroppens indre. Formålet er igen at opnå en strukturel beskrivelse af hjernen. Der er modsat CT og PET ingen påviste bivirkninger endnu, så denne metode er anvendelig i længere testperioder. De sidste to scanningstyper EEG og MEG måler den elektriske aktivitet i hjernen. De giver derfor ikke et strukturelt billede, men derimod et specifikt og momentant indblik i den elektriske aktivitet bestemte steder i hjernen (Kringelbach 2006:233). MEG betragtes som mere præcis, hvorfor fremtiden og store dele af nutidig hjerneforskning bygges på en kombination af MEG og MR scanninger (Kringelbach 2006:234). Disse scanninger kan give et indblik i hjernens struktur eller elektriske aktivitet. Neurovidenskabelige forsøg kobler oftest den elektriske aktivitet til forsøg, hvori forsøgspersonen skal forestille sig, eller reagere på, noget. Hermed vil det vise sig, hvor i hjernen den elektriske aktivitet finder sted for eksempelvis at kunne forestille sig et æble, eller lugte en våd hund. På den måde kunne man friste sig til at koble den elektriske aktivitet direkte til de oplevede tanker, og en sådan kobling virker endda plausibel. Men uanset plausibilitet så er der ingen forklaring på, hvilken sammenhæng den elektriske aktivitet har med de oplevede tanker om en våd hund. Det kan konstateres, at den elektriske aktivitet spiller en rolle, det virker endda rimeligt at sige, at den må konstituere tankerne på en eller anden måde, men hvordan eller hvad der konstitueres, fortæller maskinerne eller forsøgene intet om. Det er her den filosofiske virke i neurovidenskabelige tolkninger finder sted, for spørgsmålet om hvordan den elektriske aktivitet hænger sammen med tankerne, er et spørgsmål, som der ikke findes et svar på,

endnu, hvorfor forskellige definitioner bliver opstillet og efterprøvet¹⁶ (Overgaard 2015).

Den anden type af empiri indsamling om hjernen forekommer i unikke tilfælde. Disse tilfælde består af en levende person, hvor en del af hjernen enten mangler, ikke virker, er muteret eller noget helt tredje. Det er som regel sådan, at denne ændring i vedkommendes hjerne er lille nok til ikke at hindre generel hjerneaktivitet, men blot hindrer et enkelt aspekt. På den måde er forskere i stand til at se, hvad udelukkelsen af en specifik hjerne del medfører for det pågældende menneske. Et klassisk eksempel er H.M. som han blev kaldt, indtil han døde i 2008. Henry Molaison eller H.M. var en mand, som led af en form for epilepsi, som medicin ikke virker på. Den eneste måde at stoppe anfaldene på var at fjerne den del af H.M.'s hjerne, som var årsag til anfaldene. I dette tilfælde betød det, at et område i hans hjerne kaldet hippocampus blev fjernet (Byrne 1997). Før operationen havde H.M. en almindeligt fungerende hukommelse, men efter operationen kunne han ikke forme nogle nye minder. Mere specifikt så kunne han ikke forme nye faktuelle minder, men han kunne stadig lære nye ting, også selvom det betød, at han ikke vidste, at han havde lært dem (Byrne 1997). H.M. viste videnskaben mange ting, blandt andet, at skabelsen af minder ikke foregår samme sted, som når de er skabt. Han illustrerede også, at evnen til at foretage og gentage handlinger ikke er den samme som evnen til at genkalde minder, hvilket man ellers kunne fristes til at tro, da gentagelsen af en handling også må involvere en genkaldelse af en type af minder. Med andre ord, H.M. indikerer, at hukommelsen ikke er et enkelt fænomen, og at det ikke eksisterer et enkelt sted i hjernen. Det er eksempler som H.M., som i dette projekt betegnes som unikke tilfælde. I tilfældet med H.M. ligesom i alle andre unikke tilfælde, er der en række almindelige videnskabelige problematikker. Ingen af dem virker særligt relevante i H.M.'s tilfælde men de er alligevel til stede, som de er i alt videnskabeligt arbejde. Eksempelvist

¹⁶ En bemærkning til disse scanninger er, at i forsøget på at opnå viden om hjernen foretages der en lang række scanninger af dyr da undersøgelser har vist, at den menneskelige hjerne formentligt stammer fra samme type af hjerne, som en lang række dyrs hjerner også stammer fra. På den måde minder hjernernes opbygning om hinanden, men de er samtidigt meget forskellige. Denne gren er ikke medtaget her, da intet i de kommende afsnit beror på disse undersøgelser, hvorfor en inddragelse af undersøgelserne på dyr er irrelevant.

kan det diskutere hvorledes en fortolkning af H.M.'s manglende evner uundgåeligt vil føre en til samme konklusion som er fremlagt i her, da vi ikke har adgang til hans bevidsthed. Flere neurovidenskabelige elementer, såsom neural plasticitet, som vil blive diskuteret senere, kan vise sig at influere i tolkningen og konsekvenserne af H.M.'s operation. I H.M.'s tilfælde virker fortolkningerne dog ikke urimelige, og de har kunnet gentages mange gange og af mange forskere, så mange af de traditionelle positivistiske krav for fortolkningens validitet, transparens og gentagelighed er opfyldt.

De to forskningsmetodikker indeholder, ligesom alle andre forskningsmetodikker, deres egne styrker og svagheder. Grundlæggende kan det konkluderes, at disse metoder kan bidrage med valid og specifik viden om hjernens opbygning, funktioner og aktivitet. De metoder beskrevet her er alle langt fra ideelle til at beskrive, hvordan funktionerne i hjernen virker og deres samspil, men også hvorfor de fremkommer for individet, sådan som de gør. Hvorvidt neurovidenskabens metoder er succesfulde i frembringelsen af nye forståelser ser ud til at afhænge primært af, hvorvidt fortolkningerne af data forekommer på et stringent og sammenhængende grundlag. Som det vil vises senere, så er det nogle gange problematisk, da tendensen til at koble hverdagslivets ustrukturerede oplevelser og logik til forskningsmetodikkernes resultater kan hindre validiteten af konklusionerne. Grundlæggende så er den kognitive neurovidenskab meget afhængig af den teknologiske udvikling, hvilket er en overvejende faktor i at forklare videnskabens udviklingstrin, og derigennem begrundelsen for en filosofisk supplerings. Med denne supplerings forstås der, at neurovidenskabens grundet dens stadigt begrænsede indblik i hjernens funktioner kan drage fordel af filosofien i forhold til begrebsligt at afklare nogle af de oplevede fænomener mennesket har. Dette filosofiske inddragelse virker særligt relevant i forhold til at opstille og fortolke eksperimenter. Som eksempel herved kan der argumenteres for, at fænomenologien bliver særligt relevant hvis ambitionen er at undersøge den grænseflade som eksisterer mellem de oplevede fænomener og den biologiske aktivitet, da en sådan undersøgelse vil skulle anvende en forståelse af de oplevede fænomener.

For at illustrere hvorledes neurovidenskabens forskningsmetoder fungerer i relation til studieobjektet, vil der her inddrages en diskussion af

bevidstheden. Den betragtes på grund af sin illusoriske natur, sit potentiale til valg og til selvrefleksion som værende væsentligt sværere at opnå en forståelse af end eksempelvis sansernes virke. Allerede her er der tilsyneladende gjort en antagelse om bevidstheden, hvilken er, at den kan frarives sansningen. Det er ikke tilfældet, tværtimod betragtes bevidstheden på grund af den filosofiske redegørelse som et fænomen, der *kan være*, men ikke nødvendigvis er, en del af sansningen. Dette gælder for sansningen såvel som for hukommelsen, læring og så videre. Denne antagelse skal forstås i relation til den kommende debat, da antagelserne om bevidstheden ikke umiddelbart stemmer overens med nogle af de antagelser, som foreligger i forskningsmetodikkerne. En stor del af den kommende diskussion vil tage udgangspunkt i dele af Morten Overgaards bog "Behavioral methods in consciousness research", da den er en nuanceret og indsigtsfuld diskussion i en neurovidenskabelig tilgang til at forske i bevidstheden. Den kommende diskussion skal derfor forstås i lyset af dens samtidige anerkendelse.

I kraft af neurovidenskabens ontologiske og epistemologiske antagelser, søges der en viden om bevidstheden og den menneskelige hjerne som baseret på gentagelige forsøg og objektive konklusioner. Lidt karikeret kan den positivistiske logik forefindes i de stringent efterspurgte evalueringskrav for neurovidenskabelig forskning. Dette kommer også til udtryk i Overgaards diskussion af bevidstheden som problem for neurovidenskabens i nedenstående citat.

"Such conceptions include the ideas that objects for scientific study always must be generally accessible through a "third person perspective" (if only one person is able to observe a particular object, it cannot be accepted as a scientific object), or that scientific results must always be replicable so that when the same (relevant) causal conditions are present at time A and B, the same effects must be observed" (Overgaard 2015A:9).

Selve antagelsen for denne diskussion beror på, at det er nødvendigt at sammenholde forskningsmetodikkerne med sit studieobjekt. Bevidstheden som studieobjekt er enormt problematisk for enhver forskningsstradition som har givet sig i kast med at studere den. Den filosofiske diskussion indtil

videre har indikeret og beskrevet flere karakteristika ved bevidstheden. Centralt for Kant var selvets evne til at samle erfaringer til en oplevelse af kontinuitet. For Mead var bevidstheden evnen til at tænke, hvori forestillinger om den generaliserede anden blev central. Fra projektets perspektiv må der ligeledes inkluderes elementer som det relativt frie valg, eller rettere evnen til at vælge. Fra Husserl belyste diskussionen om operationel intentionalitet og aktintentionalitet bevidsthedens flygtige involvering i intentionalitetens konstante arbejde. Der er islet fra alle fire diskussioner, som indikerer en beskrivelse af bevidstheden som subjektiviteten i sig selv, som et fænomen, som udelukkende er tilgængeligt for individet selv. Det er denne tilgængelighed og subjektivitet, som Overgaard selv beskriver i nedenstående citat.

"As we have no method to transform subjective experiences to third-person-accessible information without losing the subjectiveness, our measures inevitably have to be indirect. This is, however, not very different from the case in many other scientific disciplines, where one has no "direct" knowledge of molecules, genes, or radio waves, yet is fully able to conduct experiments, create generally accepted and understood scientific explanations, and predict future events. The problem may not be that a science of consciousness is, at least in these regards, "special," but rather that the scientific field is still a long way from having standardized methods" (Overgaard 2015A:10).

De antagelser begge citater af Overgaard beror sig på antager, at individet eller forskeren har en evne til generelt at skabe objektiv viden. Denne viden bliver beskrevet som fremkaldt af et "third person perspective". I forhold til den filosofiske diskussion tidligere i projektet, kan det konkluderes, at dette er en umulighed. Ved introduktionen af intentionalitet forbliver den efterstræbte objektivitet i dette tredje persons perspektiv ikke muligt, idet ethvert forestillet perspektiv forskeren arbejder sig hen imod både vil være forestillet af vedkommende, men ved ankommelsen til perspektivet vil det uundgåeligt blive fortolket af forskeren, og det er derfor ikke forskeren, som er ankommet til perspektivet, men i stedet forskeren, der har skabt sin udlægning af den ide om et tredje persons perspektiv vedkommende oprindeligt søgte. Den korte udlægning; så længe vi skaber viden om verden på baggrund af vores intentionalitet og dermed historik, meningsdannelse

osv., så vil al viden, selv den vi tror er objektiv, være af en grundlæggende subjektiv karakter. Denne pointe eroderer ikke forskningsmetodikkerne i sig selv, men rettere belyser den, hvorledes bevidstheden ikke kan betragtes som et fænomen, der kan indfanges af en objektiv beskrivelse. Der kan derfor argumenteres for, at en af de primære problemstillinger for neurovidenskaben er den definitoriske problemstilling med hensyn til bevidstheden. Denne problemstilling har diskussionen forsøgt at vise nok ikke kan løses med de nuværende antagelser for neurovidenskabens paradigme, hvilket Overgaard af anden vej selv er inde på (Overgaard 2015A:9).

"Given the great interest in consciousness, methodological obstacles may be among the primary challenges to achieve solutions to the mind-body problem. Some may even say they constitute the primary challenge, in that a scientific approach to subjective experience would appear much simpler if one had the perfect measure of consciousness. In the lack of an external, objective method to measure consciousness, how are we to know if we actually do find an optimal measure of consciousness? Even with no straightforward answer, an interdisciplinary cooperation seems necessary in order to ensure that operationalization of subjective experience in experiments captures the essence of what we mean by the concept, and in order to identify all possible confounding factors" (Overgaard 2015A:17)

En videre udvikling af bevidstheden som neurovidenskabeligt koncept er uden for projektets optik og ville formentligt sagtens kunne danne grundlag for et selvstændigt projekt. Derfor bliver denne tråd ikke udviklet videre heri, men pointerne omkring den neurovidenskabelige forsknings problemstillinger gør sig gældende for forskning i hjernen generelt, hvis antagelsen om bevidsthedens sporadiske og kontinuerlige involvering i al aktivitet accepteres. Derfor bliver problemstillingerne ved bevidstheden til problemstillinger for studier i principperne af aspekter som sansning, hukommelse og lignende, som vil blive diskuteret i de følgende afsnit. Det er med andre ord centralt for alle diskussionerne, at de underlægges paradigmatiske antagelser, der tilsvarende deres studieobjekt. Der er ganske enkelt fundamentale forskelle mellem at studere radiobølger og at studere bevidsthed. Gentagelighed og uafhængigheden fra forskeren kan derfor ikke

nødvendigvis være kriterier for studiet af bevidstheden. Subjektiviteten og valget problematiserer i hvert fald disse paradigmatiske krav. Derfor er standardiserede metoder ikke det første eller største problem for neurovidenskaben, men rettere kan der søges en udvikling af antagelserne om studieobjektet, samt hvad disse betyder for forskerne selv. Bevidstheden er central for alle de kommende afsnits diskussioner, men den vil for overskuelighedens skyld blive holdt udenfor, især fordi det endnu ikke vides præcist, hvordan den influerer resten af hjernens funktioner og adfærd. Et af de primære karakteristika ved hjernen og bevidstheden er sanseapparatet. Ethvert input stammer på en eller anden måde fra eksterne stimuli, hvorfor det følgende afsnit vil forsøge at behandle denne del af menneskets erkendelse.

5.4. Sansningen

Ethvert eksternt input i menneskets erkendelse bliver opfattet af menneskets sanser. Disse input er en enormt central del af enhver forestilling eller intern dialog, hvorfor det er simpelt at pointere, at sansning er centralt for menneskelig erkendelse. I dette afsnit er ambitionen, så godt som muligt, at præsentere de principper, som indtil nu er videnskabeligt tilgængelige for menneskets sansning.

I forhold til beskrivelsen af sanserne vil de blive beskrevet ud fra de fællestræk, som kan påvises. Dette sker, da en længere forklaring af hvert enkelt sanseapparat vil være enormt omfangsrig og ikke bidrage med den helt store nuancering i forhold til en generel beskrivelse. Denne beskrivelse vil indeholde en eksemplificering af synssansen for at tydeliggøre forholdet mellem hverdagsoplevelsen af sanserne og den viden videnskaben besidder om deres faktiske virke. Et andet argument for en eksemplificering af synssansen er, at den er den mest omfangsrige sans, mennesket besidder i kraft af dens overvældende forbrug af aksoner i hjernen – synssansen består af 40 % af de totale aksoner i hjernen (Brodal 2010:215). Det kan derfor hævdes, at synssansen er den vigtigste eller i hvert fald mest ressourcekrævende sans. Formålet med involveringen af sanserne er at belyse de aspekter, som er relevante for en beskrivelse af menneskets erkendelse, hvorfor store dele af sansernes omfangsrige beskrivelser ikke involveres, da de ikke bidrager yderligere til dette formål. Her er særligt deres kemiske og anatomiske opbygning in mente.

I forhold til synssansen og sanserne generelt så består de i deres kontakt med omverdenen af receptorer, som har det ene formål at registrere nogle bestemte aspekter af omverdenen. Øjnene registrerer lys med bølgelængder mellem 400 og 700nm. Der er derfor flere typer lys, mennesket ikke kan opfange, ligesom der er flere typer af lyde, som falder uden for ørets evne til at registrere lyd mellem 20 og 20.000 Hz (Brodal 2010:240). Grundlæggende for menneskets sanser er dermed, at de er indrettet til at opfange bestemte stimuli, og herved er de ikke i stand til at opfange anden stimuli. En del af verden er med andre ord ikke tilgængelig for menneskets sanser. I forhold til principper så bliver det relevante ved sanserne primært, hvorledes deres videregivelse af input fra omverdenen foregår som et direkte link, eller der,

længe inden bevidstheden om input, sker en forandring af inputtet. Med andre ord, hvordan forholder den kognitive neurovidenskab sig til den grundlæggende ide om unik kreation af al viden af mennesket, kaldet intentionalteten. Da neurovidenskaben forsøger at efterprøve teorierne mod empirien og derfor er afhængig af teknologien og ikke, ligesom filosofien, kan bero sig udelukkende på en logisk stringent argumentation, er det ikke nødvendigt, at der foreligger et svar. Der er indtil nu ikke fundet et uundgåeligt, entydigt bevis, selvom der foreligger stærke argumenter og indikationer på sansernes behandling af information. Nedenstående illustrerer, hvorledes input fra receptorerne i øjnene gennemgår forskellige regioner i hjernen, inden det når bevidstheden, og hvorledes der finder en selektion sted:

"Nevertheless, what is taking place in the striate area appears to be mainly a first analysis and sorting of raw data, which must be further processed elsewhere to form the basis for our conscious visual experiences" (Brodal 2010:235)

Det "striate area" er et bestemt område i hjernen, som Brodal pointerer bearbejder og selekterer i informationerne, inden de forekommer i bevidstheden. Enhver selektion og bearbejdning må ske på baggrund af principper, og eftersom hjernens udvikling er et mix af genetik, social tilpasning og læring, virker det ikke urimeligt at antage, at den selektion og bearbejdning må finde sted på baggrund af nogle af de udviklinger. Denne selektion kan eksemplificeres ved mødet med en løve. Idet mennesket står overfor en løve og samtidigt må registrere alle mulige andre input fra savannen, såsom lys, horisont, træer, græs, så er det primært løven, som bliver præsenteret for bevidstheden. Konteksten har naturligvis en signifikant indflydelse, da en løve i zoo eksempelvis ikke nødvendigvis er skræmmende. Men oplevelsen af løven på savannen bliver fremhævet fremfor enormt mange andre mulige oplevelser. Der kan derfor med rimelighed føres et argument for, at evolutionen har indflydelse på hvilke aspekter, som kunne ligge til grund for selektionen. Ligeledes indikerer mange andre ting, at den sociale læring ligeledes må være et kriterie for selektionen, idet individet lynhurtigt lærer at prioritere biler, pistoler og lignende over eksempelvis vindens rusken i træerne eller græssets farve.

Hvilke principper, der finder sted, vides ikke med fuldstændig sikkerhed, men der er flere eksempler, som kan illustrere, hvorledes synssansen ikke kun registrerer det, vi oplever at se.

Et interessant aspekt ved synssansen er, at den ikke producerer et billede af verden, men derimod to. Øjnene sidder forskellige steder og producerer ligesom to kameraer placeret forskellige steder to forskellige billeder af det samme. Det er hjernen, som fusionerer billederne, hvilket også sker i dette "striate cortex," som også er kaldet det primære visuelle cortex. På den måde kan det påvises, at en selektion allerede må finde sted, idet noget af et af billederne ikke kan præsenteres for bevidstheden i kraft af, at noget andet overlapper det. Et underholdende eksperiment, der kan prøves, er at kigge intenst på en rød overflade og derefter kortvarigt kigge på en hvid flade og så tilbage til den røde flade, hvilken for et øjeblik derefter vil forekomme grøn (Brodal 2010:237). Det kaldes afterimaging og gør sig også gældende, hvis man længe kigger på et bevægende objekt og derefter med det samme kigger på et stationært objekt, så vil det stationære objekt se ud som om, at det bevæger sig.

Et andet klassisk eksempel er illusionen om farve.

"Et eksempel på samspillet mellem kultur og natur på tværs af videnskabelige discipliner er farvesynet. Farve som sådan eksisterer ikke i naturen. I det mindste ikke i den form, vi tror, vi ser. Synligt lys består af kontinuerlige bølgelængder, som først via øjets tappe og stave bliver til farve i menneskets hjerne i specifikke hjerneområder" (Kringelbach 2006:216).

Ethvert aspekt af menneskets oplevelse af farve er med andre ord udelukkende til for mennesket selv. Det er blandt andet en af grundene til, at det kan være svært at opdage, hvorvidt man er farveblind, for farver kan kun defineres igennem ostensive definitioner, altså ved at vise at en rød kasse er rød. Men hvis rød altid er grøn, så vil man blot lære to navne for to næsten ens oplevelser, hvilket forklarer, hvorfor farveblindhed kan være svært at opdage, når man er alene.

Et andet aspekt af synssansen er øjnenes sakkader.

"Når vi ser os omkring, har vi en fornemmelse af, at alle detaljer i synsfeltet står helt skarpe på samme tid. Men det er en illusion, da vi har en blind plet i hvert øje og kun ser skarpt i fire grader af synsfeltet. Det er et godt eksempel på, hvor lidt indsigt vi har i, hvordan vores egen hjerne fungerer. De fleste er også uvidende om, hvordan vores øjne foretager små, umærkelige øjenbevægelser fire gange i sekundet. Disse bevægelser kaldes sakkader og hjælper med til at fastholde illusionen af et skarpt billede i hele synsfeltet" (Kringelbach 2006:39)

Menneskets øjne flimrer med andre ord konstant rundt i forsøget på at skabe illusionen om et skarpt synsfelt – vi opdager det bare ikke. Disse eksempler illustrerer ikke, hvorvidt intentionaliteten er en realitet, men er inddraget for at illustrere, at den sikkerhed, som hverdagslivet kræver af vores ageren, ikke er udtryk for verden, som den er, men rettere for effektive og nødvendige illusioner. Det er af samme årsag, at en række neurovidenskabelige forskere argumenterer for, at menneskets sanseapparat ikke evolutionært er udviklet til at være så præcist som muligt, men derimod til at være så effektivt som muligt i et forsøg på at sikre vores overlevelse (Iacoboni 2009).

Et af de fænomener, som er særligt gældende for øjnene, er udviklingen af deres evne til at registrere verden. Dette emne introducerer Brodal selv i nedenstående citat.

*"In humans, the first 2 to 3 years (in particular the first year) are especially important in this respect; lack of **meaningful use** of the eye even for a short period may then give permanently reduced visual acuity" (Brodal 2010:239 – fed formatering fra oprindelig)*

Med andre ord, det er ikke nok at se, øjnene skal anvendes i en meningsfuld sammenhæng for at de kan udvikle sig korrekt. Begrebet meningsfuld involverer antagelsen om at være socialt betinget. Hvad der er meningsfuldt i en situation er ikke altid meningsfuldt i en anden. Med andre ord, så indikerer Brodal selv i ovenstående at det sociale har en central rolle i udviklingen af menneskets sanser.

En af de egentlige indikationer på intentionalitetens virke forefindes ved at belyse den generelle struktur for sanserne. Alle menneskelige sansers input bliver behandlet igennem et primært, sekundært og et associationscortex. Det primære og sekundære cortex bidrager til at bearbejde input fra sansernes receptorer. Det arbejde er associationscortexet også en del af, men associationscortexet bliver betragtet som genstand for de højere hjernefunktioner (Kringelbach 2006:45). Når dette kobles til, at hjernens og sansernes neurale forbindelser ikke er envejs mellem receptorerne og associationscortexet, bliver det særlige relevant (Kringelbach 2006:52). Det betyder, at de højere hjernefunktioner har muligheden for at influere de elementer, som registrerer og bearbejder sanseindtryk. Dette er der ikke et direkte bevis for, at de højere hjernefunktioner influerer, men det faktum, at de har muligheden for det, eksempelvis kombineret med kravet om meningsfuld brug for synet, indikerer kraftigt, at forholdet mellem omverdenen og erkendelsen ikke skal betragtes som en direkte repræsentation, og at det sociale spiller en vigtig rolle. Det skal påpeges, at de gensidige forbindelser, der her er tale om, ikke er udtryk for det somatosensoriske nervesystem, hvilket igangsætter adfærd og derfor kunne have forklaret de gensidige nerveforbindelser. De gensidige nerveforbindelser åbner op for muligheden for, at bevidstheden, hukommelsen og andre højere hjernefunktioner kan påvirke den før-bevidste bearbejdning af sensorisk input, hvorfor den unikke perception bliver central for mennesket. Det er ligeledes pointeret af Brodal nedenfor.

"Nevertheless, the considerations discussed here might serve to emphasize that there is no absolute correlation between a visual stimulus and the perception it evokes. Of course, this is not specific to seeing but pertains to the other senses as well. Fortunately, relationships between certain patterns of stimuli and external events are reasonably constant. Therefore, we usually take the right decisions by relying on our brain's interpretation (our percept) of the stimuli (the color of a traffic light, the movements of a snake, the contours of a horse, and so forth)" (Brodal 2010:237).

Denne, lidt korte, diskussion omkring menneskets sanseapparat opfordrer til en konklusion omkring menneskets sansebaserede erkendelse som værende et produkt af relativt faste rammer (ting vi kan se eller høre) og

evolutionære udviklinger (sakkader, fusion af billeder) og de sociale tilpasninger og erfaringer, vi gør os igennem livet (meningsfuld brug, gensidige forbindelser i hjernen, selektion på baggrund af relevans, f.eks. med løver og pistoler).

Mange af de elementer, som er inddraget i diskussionen om sanserne, beror på antagelser om indlejringen og genkaldelsen af minder, også kendt som hukommelsen. Denne evne er ligeledes central i den filosofiske redegørelse, hvorfor en uddybning af hukommelsens samspil med erkendelsen er relevant for en beskrivelse af menneskets karakteristika og uundgåeligt central for enhver forståelse af organisationer. Et grundlag af principper for menneskelig erkendelse kan være meget centralt for organisationer, især hvis det er muligt at belyse, hvordan og hvornår minder genkaldes. Derfor vil det kommende afsnit forsøge at skitsere, hvorledes hukommelsen fungerer, samt hvilket forhold den har til erkendelsen og sanserne.

5.5. Hukommelse

Den tidligere beskrivelse af H.M. belyste, at genkaldelsen og indlejringen af erfaringer ikke er det samme fænomen, og lige så vigtigt viste H.M. casen, at det at indlejre erfaringer eller oplevelser i hvert fald er to forskellige funktioner. H.M. kunne lære nye evner, hans krop kunne gentage og bygge videre på erfaringer, hvorimod han bevidst ikke kunne genkalde disse erfaringer, da det ikke var muligt for ham at genkalde nogle nye minder og være bevidst om dem. Det betyder, at hukommelsen som fænomen skal deles op i en bevidst og en ubevidst struktur, ligesom intentionaliteten. Det betyder ikke, at mennesket har to hukommelser, men rettere at bevidstheden besidder evnen til at anvende hukommelsen, men også at hukommelsen fungerer uden bevidstheden.

I forhold til sansningen og den før-bevidste selektion var antagelsen, at mennesket kunne lære og dermed forme særlige associationer til fænomener, som gjorde, at det, der havde tilknyttede associationer, fremstod klarere og mere centralt for vores oplevelse af synsregistreringen. Dette antager brugen af en hukommelse, som kan tilskrive associationer til objekter og bruge denne tilskrivning til at forstå nye objekter, som minder om de tidligere. Det er eksempelvis umuligt at evaluere, at en løve er farlig, hvis kombinationen af størrelse, tænder, udseende og hurtighed ikke associeres med fare. Med andre ord, mennesket skal have oplevet noget, der minder om en løve eller hvert enkelt associationsobjekt, for at løven kan fremtræde særligt centralt for bevidstheden. Denne klassificering af omverdenen på baggrund af associationer viser sig at være central for hukommelsen og erkendelsen. Denne klassificering betegner Kringelbach som repræsentation og pointerer, at der findes to typer af repræsentation, invariant og variant (Kringelbach 2006:200). Den invariante er hjernens grundlæggende skabelon, som kan forklare og indeholde den varians, som bliver observeret. Den variante form er de konkrete fænomener, som bliver observeret. Kringelbach pointerer selv, at bogstaverne q, b, d og p har samme invariante skabelon i starten for børn, idet de for hjernen er rotationer af samme invariante form (Kringelbach 2006:200). Med tiden stiger detaljegraden for denne invariante form, og q, b, d og p bliver nemmere at distingvere fra hinanden. Det betyder, at læring og perception sker i invariante skabeloner, som er socialt og kulturelt modificerbare. Disse

skabeloner passer fint overens med de tidligere pointer omkring mødet med en løve. Personen, der møder løven, ved noget om løven uden nogensinde at have mødt netop den løve før. Den invariante skabelon indeholder associationer og fortolkninger, som vejleder personen til at kategorisere den specifikke og variante, løve som farlig. Det stemmer ligeledes fint overens med indikationen vedrørende de gensidige neurale forbindelser mellem de højere hjernefunktioner og den før-bevidste selektion og bearbejdning af sensoriske input.

I forhold til den oprindelige diskussion omkring hukommelsen kan det indtil nu påvises, at den er stærkt influerende i samspillet mellem erkendelsen og omverdenen. Hukommelsens egentlige funktion bliver beskrevet nedenfor.

"Erindringer bliver robuste ved at blive distribueret i hjernen. For eksempel er erindringer om appelsin således gemt med dens respektive sansekvaliteter i hjernen. Sansekvaliteterne for en appelsin er blandt andet orange farve, rund form, nupret overflade og en syrlig smag. Når vi husker en appelsin, sker det ved at genskabe alle disse sansekvaliteter til erindringen om appelsin. Man kan derfor sammenligne genkaldelsesprocessen med at samle et kæmpe puslespil som reaktion på blot en enkelt lille brik" (Kringelbach 2006:90).

Der er med andre ord ikke et bestemt minde om en appelsin, men rettere, fristes man til at sige, et netværk af neuroner, som kan blive aktiveret for at genkalde en appelsin. Hukommelsen bliver derfor fordelt baseret på dens involvering i hver enkelt menneskelig sans, som bruges til at registrere det pågældende objekt. Men selve genkaldelsen, især når det kommer til historier og mere komplekse fænomener end en appelsin, fungerer ikke direkte som et link til fortiden.

"Vi genfortæller sjældent præcist en historie, der oprindeligt er blevet indkodet ved hjælp af vores 'fordomme', som er personlige antagelser om verdens beskaffenhed. Indkodningsakten kan ændre information, (...) da vi benytter forudgående viden til konsolidering af erindringer.

Forvrængning af erindringer er derfor en naturlig egenskab ved vores hukommelse" (Kringelbach 2006:90).

Dette betyder, at en erindring ikke er en præcis genkaldelse af fortiden. Ud fra et perspektiv vedrørende de invariante og variante skabeloner så vil der her spekuleres i, hvorvidt disse ikke er influerende på genkaldelsen af et minde, idet Kringelbach selv anerkender, at forudgående viden er benyttet for konsolideringen af erindringer. Dette betyder, at genkaldelser af minder sker på baggrund af de relevante skabeloner og tilhørende associationer, hvilket betyder, at en forståelse af organisationer og ledelse i stor udstrækning må bero sig på en anerkendelse af associationers centrale placering i den menneskelige virke og erkendelse.

Denne diskussion omkring hukommelsen fortæller noget om, hvordan hukommelsen fungerer, men den fortæller ikke noget om, hvad der neuralt muliggør menneskets evne til at huske og lære. Dette betegnes i neurovidenskaben som neural plasticitet eller synaptisk plasticitet (Brodal 2010:49). Denne plasticitet betegner en forandring i den postsynaptiske neuron på baggrund af enten en forøget eller formindsket signalering fra den presynaptiske neuron, eller fordi den postsynaptiske neuron har forøget eller formindsket sin respons til neurotransmitteren fra den presynaptiske neuron (Brodal 2010:50). Det betyder, at de samme neuroner kan over tiden reagere anderledes på den samme stimulus, hvilket minder meget om hukommelsens virke. Et andet element i neural plasticitet er hjernens evne til at danne nye synapser eller eliminere eksisterende, hvorfor fleksibiliteten og læringen ikke kun består i ændring af eksisterende neuroner. I forhold til neural plasticitet for eksisterende neuroner skelnes der mellem korttids- og langtidsændringer i neuronerne. Korttidsændringer varer fra et sekund til flere minutter, hvorimod langtidsændringerne kan vare op til flere uger (Brodal 2010:50). Det har været vanskeligt at studere ændringerne over længere tid (her er der tale om dyre eksperimenter), hvorfor det ikke kan konkluderes, om langtidsvarende neural plasticitet kan være permanent, men som Brodal pointerer: *"Nevertheless, if synaptic plasticity underlies memories, we know from our own experience that some synaptic changes must last for a lifetime"* (Brodal 2010:50). Med 100 milliarder neuroner i hjernen er der mange forskellige muligheder neuronerne har for adfærd i forhold til neural plasticitet, men grundlæggende så kan resultatet om neuroners evne til at

ændre sig opstilles som en stigning eller et fald i aktivitet hos den postsynaptiske neuron. Denne opdeling skyldes neuronernes binære struktur og deres inhibitoriske eller excitatoriske neurotransmittorer, hvis formål er enten at opfordre eller hæmme aktivitet hos den postsynaptiske neuron. Der er forskellige kriterier for de forskellige situationer, hvori der kan opstå neural plasticitet, men fælles for dem er, at den postsynaptiske neurons respons på den presynaptiske neuron ændres. Det er denne ændring samt evnen til at danne nye neuroner, som neurovidenskabelige forskere betegner som hjernens potentiale for læring og dermed hukommelse (Brodal 2010:51).

Neural plasticitet ligestilles hermed med hukommelsens lagring af input. Det bekræfter ligeledes projektets grundlæggende antagelse omkring, at det filosofiske beskriver noget fysisk, idet enhver læring kommer til udtryk i en ændring af hjernens struktur. I det kommende og afsluttende afsnit for denne neurovidenskabelige undersøgelse, vil der blive diskuteret, hvorvidt der kan påpeges noget neurovidenskabeligt omkring menneskets praktisering af empati, da det er igennem denne evne, at den filosofiske redegørelse etablerer den intersubjektive dimension af erkendelsen. Empatien er for filosofien nøglen til at forstå andre og dermed sig selv, men også for i det hele taget at percipere et objekt. Som det blev vist i apperception og pairing, er det forestillingen om det perciperede, som giver individet oplevelsen af et komplet objekt, rettere end selve observationen. Empatien, også kaldet forestillingsevnen, må derfor være en fundamental byggesten i menneskets erkendelse. Derfor vil der i det kommende afsnit undersøges hvorledes empatien fungerer for at relatere dette til den filosofiske redegørelse.

5.6. Empati og evolution

I langt de fleste neurovidenskabelige perspektiver betragtes mennesket som en organisme underlagt en evolutionær udvikling. Antagelsen har været, at mennesket startede med først og fremmest at sikre sin egen overlevelse, hvorfor de fysiske kompetencer blev udviklet. Evolutionen som teori antager en ubegribeligt lang tidshorisont i forhold til enhver organismes udvikling. Derfor forekommer det overraskende for neurovidenskabelige forskere, at mennesket fra starten udviklede evnen til at være empatisk fra noget så simpelt som at observere og gentage handlinger (Iacoboni 2009, Gallese 2013). Denne lektion om evolution kommer fra fundet af nogle neuroner, navndøbt spejlneuroner, i studiet af aber (Iacoboni 2009:659, Gallese 2013:34). Det er et netværk af neuroner i abernes ventrale premotor cortex, som aktiveres ved udførelse af handlinger. Det er der ikke noget usædvanligt ved, hvis det ikke var fordi, at de selv samme neuroner bliver aktiveret ved observeringen af de samme handlinger. Det betyder derfor ikke noget, om det er aben selv eller en anden abe, som udfører handlingerne, de samme neuroner aktiveres alligevel. Disse neuroner er mulige at finde i aber, men ikke i mennesker på grund af tekniske og etiske aspekter, da de kræver mere invasive metoder, hvorfor de ikke kan foretages på levende mennesker (Iacoboni 2009). Gallese konkluderer fra forsøg følgende om spejlneuronerne:

"This latter class of mirror neurons is particularly interesting, because they appear to generalize across different ways of achieving the same goal, thus perhaps enabling a more abstract type of action coding" (Gallese 2013:36)

Formålet med en handling bliver med andre ord central i forhold til aktiveringen af spejlneuronerne hos aber, da de på trods af forskellige handlinger er i stand til at genkende det samme mål. Fortolkningen af spejlneuronerne funktion og udvikling ligger i en kobling af individets egen sindstilstand og den pågældende handling og så en antagelse om, at det observerede individ har samme sindstilstand ved udførelsen af den samme handling eller i forsøget på at nå det samme mål (Gallese 2013:39). Efter fundet af spejlneuroner i aberne er der blevet udført en lang række

forsøg for at kunne påpege, at mennesket ligeledes må være i besiddelse af denne type af neuroner. Om disse studier konkluderer Gallese følgende:

*"All these studies suggested that humans have a 'mirror matching system' similar to that originally discovered in monkeys. Whenever we are looking at someone performing an action, beside the activation of various visual areas, there is a concurrent activation of the motor circuits that are recruited when we ourselves perform that action. Although we do not overtly reproduce the observed action, nevertheless our motor system becomes active **as if** we were executing that very same action that we are observing. To spell it out in different words, action observation implies **action simulation**" (Gallese 2013:37 – formatering af fed er kursiv i original).*

Mennesket er med andre ord i stand til ved hjælp af en deduktiv og induktiv tilgang, også tidligere betegnet som abduktion, at nå frem til en empatisk forståelse af den anden. Dette er muligt, idet konklusionen på spejlneuronerne er deres udvikling af denne kobling mellem individets egne oplevelser og generaliseringen af disse oplevelser til den handlende i samme situation (Gallese 2013:36). Dette kræver en identifikation af den observerede situation (induktivt) samt en kobling til en erindring om egen oplevelse i samme situation (deduktivt). Denne relation og fremgangsmåde konkluderes som værende prerefleksiv (Iacoboni 2009:664). Ud fra disse pointer kan der argumenteres for, at den neurovidenskabelige forståelse af spejlneuroner bidrager til en empirisk forklaring af den filosofiske udlægning af empati, men også at abduktion som grundlæggende element i menneskets erkendelse kan etableres.

5.6.1. Neurovidenskabelig udvikling

Der er mange elementer af den menneskelige erkendelse, som havde været ideelle at inkludere i den neurovidenskabelige diskussion. De, der her er udeladt, er formentligt på grund af mit kendskabs begrænsninger, men der er også nogle oplagte elementer, som er udeladt på grund af deres ufærdige videnskabelige udvikling. Eksempelvist er studiet i følelser et område, der er under stor udvikling, men det er grundet dets studieobjekts enorme

kompleksitet stadig et område, som det blev vurderet ikke ville bidrage voldsomt til menneskets erkendelse, da det endnu ikke er nået så langt. Om følelser kan Kringelbachs egen konklusion i diskussionen om valget inddrages som eksemplificering. Han konkluderer selv, at beslutningsprocesser er influeret af emotionelle og ikke-bevidste processer. Med andre ord så de er baseret på elektrisk aktivitet i neuroner i centre af hjernen typisk forbundet med emotioner. Det fortæller derfor ikke, hvordan, eller hvilke følelser, der influerer.

De muliggørende elementer for begrænsningen af menneskets erkendelse er i dette afsnit belyst som værende de rammer for menneskets fysiske opbygning i eksempelvis synet og hørelsen, men også de udviklede fysiske rammer, ved eksempelvis selektionen, den invariante og variante repræsentation af hukommelsen i perceptionen og kategoriseringen af omverdenen. Mennesket fremstår som en organisme, der indeholder en platform for udvikling og tilpasning til omverdenen. Heri antages det, at bevidstheden må spille en central rolle for lagringen af minder, bearbejdningen af synsindtryk og mange andre lignende principper i erkendelsen, om end dette er baseret udelukkende på indikationer. Som forskningstradition er der stadig mange spørgsmål, som ikke er besvaret, men intentionen forekommer på sin vis mere ambitiøs end filosofien, idet teorierne altid sammenholdes med empiriske undersøgelser af en karakter, som tydeligere stræber efter at bryde den subjektive fortolkning. Samtidigt er forskningstraditionen og dermed dele af metodologien og resultaterne gennemsyret af forældede pointer og antagelser om deres videnskabsteoretiske position, hvilken ikke bliver sammenholdt med de spændende og nuancerede forskningsresultater, som ellers fortæller om selvsamme antagelser og pointer. Filosofien og neurovidenskaben er begge studier i mennesket, og at forske i et af felterne er som at forske i sig selv, hvilket er en betragtning begge discipliner vil gavne af. De resultater og begrænsninger, der konkluderes omkring mennesket, gælder derfor selvfølgelig også for mennesket, der forsker.

6 Kombination

Dette afsnit har til formål at forsøge at sammenholde de tidligere filosofiske og neurovidenskabelige perspektiver og resultater i forhold til menneskets erkendelsesmæssige begrænsninger. Det er i forholdet mellem filosofien og neurovidenskaben i dette afsnit, at svaret på problemformuleringens første spørgsmål søges.

Hvad muliggør, biologisk og filosofisk, en begrænsning af individets fortolkningsmuligheder i mødet med objektet?

Konklusionen på dette spørgsmål beror på de forskningsmæssige traditioner og metodikker indenfor filosofien og neurovidenskaben, hvorfor det næste afsnit vil sammenholde de to i forhold til at præsentere en fælles platform, som blev udviklet i det filosofiske afsnit vedrørende sproget. Efterfølgende vil de konkrete forskningsmæssige resultater fra de to perspektiver sammenholdes og opsummeres i forhold til at opnå en, for dette projekt, endelig konklusion vedrørende menneskets erkendelsesmæssige begrænsninger. Afslutningsvist og på grund af disse begrænsningers natur, vil den sammenholdende viden blive appliceret i en eksemplificering af dets potentielle konsekvenser i et eksempel omkring farveblindhed.

6.1. Perspektiv og logik

I forsøget på at diskutere de to traditioners ontologiske og epistemologiske tilgange vil der nedenfor tages udgangspunkt i en eksemplificering af det potentielt frie valg som menneskelig evne.

Denne diskussion tager udgangspunkt i en interessant pointe fra Kringelbachs forskning, som også figurerer flere andre steder, hvilken er diskussionen omkring evnen til at vælge og det rationelle valg. Dette er enormt centralt for enhver organisatorisk adfærd. I dette tilfælde er diskussionen ligeledes relevant for at belyse konsekvenserne af forskningstraditionernes perspektiver.

"På baggrund af denne hjerneforskning er der som tidligere nævnt meget, der tyder på, at valg kun sjældent er rationelt drevet, og at rationalitet dermed (trods rygterne om det modsatte) langt fra er menneskets adelsmærke, og snart sagt alle valg bliver taget på baggrund af emotionelle og ikke-bevidste processer" (Kringelbach 2006:59)

Dette er ikke en pointe, som direkte strider imod projektets filosofiske konklusioner, men den er inkluderet, idet den er en nuancering af den rationelle struktur og fremgangsmåde fra den filosofiske diskussion. Valg i denne forstand er også valget om at skrive og om at tænke på noget bestemt. Valget i sig selv figurerer som centralt for enhver handling, idet valg ikke blot i samfundsnormer, men også i samfundets love implicerer et ansvar for de trufne valg. Har individet haft et valg om, hvorvidt en anden person skulle skydes og valgte at skyde vedkommende, så er det mord, men er selvsamme resultat forekommet ved et uheld, så er det uagtsomt manddrab og straffes betydeligt anderledes. Valg er centralt for organisations- og ledelsesteori såvel som for al menneskelig ageren, idet det er valgene, som gør, at mennesker holdes moralsk ansvarlige ligesom lovligt ansvarlige for deres handlinger. Grundlaget fra valgets ansvar er friheden og dermed muligheden for at undlade at gøre noget eller gøre noget andet end det gjorde. I neurovidenskab er valget også forsøgt undersøgt, og et af de mest kendte forsøg er beskrevet af Kringelbach nedenfor:

"Den amerikanske neurofysiolog Benjamin Libet kendte til disse forsøg, men forsøgte at bygge videre på dem ved at bede forsøgspersoner om at bevæge deres finger, når de har lyst. Forsøgspersonerne bliver dernæst bedt om at fortælle, hvor viseren stod på et meget hurtigt roterende ur, da de følte trangten til at bevæge fingeren. Det viste sig ikke overraskende, at denne trang optræder før bevægelsen (cirka et halvt sekund før), men efter den neurale aktivitet forbundet med beredskabspotentialet. Det betyder med andre ord, at der er hjerneaktivitet relateret til finger bevægelsen mindst et halvt sekund til et helt sekund, før vi bliver bevidste herom, og at denne hjerneaktivitet derfor i sagens natur må være ikke-bevidst" (Kringelbach 2006:177)

Ud fra ovenstående kan der argumenteres for, at der er noget, der går forud for valget om at løfte fingeren. Det noget er målt som elektrisk aktivitet, hvorfor det ikke er til afgøre, om det er valget, som bliver truffet, eller det er de forudsætninger, som skal til, for at valget efterfølgende kan træffes. Den grundlæggende antagelse for dette projekts inddragelse af filosofien og neurovidenskabens var, at enhver oplevelse i bevidstheden og som subjekt må have sin plads i det fysiske. Derfor må et valg, ligesom tanker, også forefindes i det fysiske, i dette tilfælde målt som elektrisk aktivitet kort før bevidsthedens involvering. Der er mange fejlkilder i et sådant eksperiment, såsom usikkerhed i oplevelsestidspunktet, og om hvorvidt det er muligt at sætte sig ned og få en naturlig trang til at løfte fingeren. Det sker i hvert fald ikke regelmæssigt, at min finger bare bevæger sig op og ned uden formål, eller fordi jeg har lyst til det.

Fra et filosofisk standpunkt passer tidsforskellen mellem det oplevede valg og den elektriske aktivitet fint. Menneskets bevidsthed er altid uundgåeligt bagefter. Selv tankerne oplever vi først, idet de er tænkt. At valget om at løfte fingeren derfor sker, før testpersonerne er bevidste om det, passer fuldstændigt ind i en filosofisk beskrivelse af bevidsthed, men eroderer ikke, som forskere ellers har antydnet, individets frie vilje (Ladel & Sinnott-Armstrong 2010). Den frie vilje vil vi altid opleve, efter vi har haft den. Det er umuligt for os at opleve noget, der ikke er sket endnu. Dette eksempel er inddraget, fordi det illustrerer nogle forskere indenfor neurovidenskab og deres antagelser omkring mennesket. Indtil nu har resultaterne af begge

forskningstraditioner stemt nogenlunde overens, men dette er fremstillet således, da målet er at belyse de af menneskets karakteristika, som er relevante i en organisatorisk sammenhæng. Det er derfor ikke nødvendigt at dække irrelevante uenigheder internt eller på tværs af forskningstraditioner, men det er nødvendigt at være bevidst om dem. Overgaard beskrev ligeledes, hvordan bevidstheden delte den neurovidenskabelige forskning op i to lejre, den ene som mente, at bevidstheden måtte knyttes til en bestemt kognitiv funktion og den anden lejr, som mente, at bevidstheden måtte figurere på tværs af de kognitive funktioner (Overgaard 2015A:11). Dette projekt er tydeligvis i den sidstnævnte lejr, hvorfor den første lejr ikke er involveret i projektet, da den derfor er irrelevant for projektets organisatoriske og ledelsesmæssige perspektiv. Det er dermed ikke lige til, som det formentligt også er tydeligt i projektet, at forene to så forskellige videnskabelige tilgange. Det er samtidigt overhovedet ikke umuligt, og en sådan ambition kan måske føre til at nedbryde de skel, som efterhånden forsnævrer videnskaben mere end de gavner den. I forhold til dette projekt er der i det filosofiske forsøgt at åbne op for en tilgang til det neurovidenskabelige og delvist positivistiske, således at de to grene kan inkorporeres under samme videnskabsteoretiske paraply. Det betyder i forhold til menneskets karakteristika og de muliggørende aspekter af erkendelsen, at disse kan blive belyst fra to forskellige perspektiver, og denne diskussion om det frie valg tjener derfor også til en eksemplificering af, hvor signifikant perspektivet er i produktionen af en videnskabelig konklusion.

I forhold til den filosofiske diskussion af sproget og matematikkens grundlæggende definitioner som værende ens, er det i forhold til ovenstående diskussion omkring valget slet ikke umuligt, at antagelserne for videnskaberne kan stemme overens. De positivistiske antagelser, som neurovidenskaben gør sig i forhold til validitet, neutralitet og gentagelighed, stemmer naturligvis ikke overens med de fænomenologiske videnskabelige krav. Ligeledes er antagelserne omkring skabelsen af viden og menneskets erkendelse heller ikke ens mellem fænomenologien og neurovidenskaben, men idet de neurovidenskabelige resultater hentyder til en revurdering af det positivistiske perspektiv, er konklusionen rettere, at de videnskabelige perspektiver indenfor fænomenologi og neurovidenskab kan komme til at stemme overens. Med etableringen af en ostensiv definitionsform og et objekts uundgåelige eksterne referencer, perciperet af mennesker, som blev

gennemgået i afsnittet om sproget, er der her et fælles grundlag som de epistemologiske og ontologiske antagelser, som alle videnskaber kan fæstnes i. Det betyder, at enhver videnskab bliver et kontekstuel og socialt produkt, men ikke i højere grad end sprogets muliggørende elementer. Det muliggørende for sproget er mennesket, og det muliggørende for mennesket og dets sproglige udfoldelse er menneskets biologiske sammensætning. Neuronernes plasticitet, samt hvad der ellers må være af karakteristika, kan med andre ord fungere som den mest grundlæggende essens, hvortil antagelserne og dermed konklusionerne for videnskabeligt arbejde kan fæstnes. Dette resultat skal dermed ikke forstås som en endelig konklusion, men rettere ligesom hjernen, er det et udtryk for en kontinuerlig udvikling, som kan forekomme kaotisk, og nogle gange også er det, men samtidigt er underlagt principper for, hvorledes udviklingen kan finde sted – i hvert fald så længe dette menneske skal forsøge at begribe det.

Videnskabelige kriterier og perspektiver skal derfor tage udgangspunkt i den mangfoldige udvikling, som finder sted samtidigt med at det anerkendes, at enhver udvikling er unik, hvorfor enhver forståelse af verden er unik. Det relevante i generaliserbare videnskabelige krav må derfor rettere bero på en logisk og stringent fremstilling rettere end antagelser om mennesket som en ensartet erkendelsesmæssig maskine, hvilket ikke længere virker overbevisende. Hermed åbnes der op for et ideal for videnskabeligt arbejde, som ikke skal forstås generelt, men derimod tilpasset en kontekst og et studieobjekt. Hvis målet er tilnærmelsesvist sand viden om verden, så må forskningen konstant forsøge at være selvkritisk, ydmyg og udleverende overfor sig selv, men også sit studieobjekt. Selv dette projekt er underlagt en kontekst og dermed en omverden, som det ikke er bedre end eller mere refleksiv omkring, men rettere muliggjort af og uundgåeligt underlagt. Denne fremstilling betoner umiddelbart fænomenologiens virke til fordel for neurovidenskaben, hvilket ikke er intentionen. Det er derfor vigtigt at pointere, at det fremstillede ideal har det eksplicite formål at opnå den viden om verden, som vi nu ved eksisterer, om end den er viden for os. Men det, at den viden er viden for os, er ikke en svækkelse af den viden, tværtimod, det er en præcisering og nuancering af dens tilblivelse. Modsætningen viser dens uundgåelighed og absurditet, for hvordan vil vi nogensinde opnå viden, som ikke kun er viden for os? Hvem er det så ellers viden for? Og hvordan ved vi, det er viden for noget, som ikke fungerer som os? For fungerede det fuldstændigt som os, så var vi og det det samme.

I det kommende afsnit er det derfor ambitionen at forsøge at belyse, hvorledes erkendelsen fungerer og dermed indikere nogle af dens begrænsninger. At anvende erkendelsen og tænkningen som forsker, til at vise deres begrænsninger, vil i dens mest stringente forstand være umuligt, men det er projektets forståelse af forestillingsevnen, der muliggør, hentydninger af disse begrænsninger. Derfor vil det næste afsnit forsøge at illustrere erkendelsens virke, hvortil det efterfølgende afsnit vil forsøge at eksemplificere erkendelsens begrænsninger som inspiration for læseren.

6.2. Erkendelsens principielle virke

I forsøget på at besvare erkendelsens virke ud fra en sammenkobling af de to videnskabelige perspektiver er det derfor relevant at sammenholde perspektivernes pointer omkring de samme aspekter af fænomenet erkendelse. Derfor opdeles denne sammenholdelse og opsummering i en tematisk inddeling, således at de primære neurovidenskabelige pointer inddrages i en diskussion med de primære filosofiske aspekter. Det videnskabelige grundlag og den tilsvarende forklaring for de inddragede elementer er allerede gennemgået, hvorfor dette afsnit har til formål udelukkende at diskutere konsekvenserne og indholdet af perspektivernes forståelse af erkendelsen. Bevidstheden diskuteres først i kraft af dens unikke evne til at influere alle andre aspekter af erkendelsen. Herefter vil forskellige aspekter af erkendelsen uddybes og sammenholdes på tværs af perspektiverne. Denne opdeling er primært idealistisk, idet ethvert aspekt fungerer i sin relation til andre aspekter, hvorfor opdelingen i praksis er umulig.

Bevidstheden er fra et filosofisk perspektiv et fundamentalt aspekt af erkendelsen og er med til at udvikle og styre samtlige aspekter af erkendelsen, såsom sansning, hukommelsen, forestillingsevnen, empati og læring. Samtidigt er den en et produkt af alle disse aspekters interaktioner uden at være afhængigt af et enkelt af aspekterne bortset fra hukommelsen. Det er muligt, som i H.M.'s tilfælde, at forestille sig en person uden en hukommelse, men det er ikke muligt at forestille sig en selvbevidsthed uden en hukommelse, idet selvbevidstheden kræver mindet om bevidstheden for at rette sig selv mod den. Det er qua hukommelsens spredte placering i hjernen næsten mere realistisk at være død uden at være fuldstændigt uden hukommelse, selv H.M. bibeholdt en del af sin hukommelse. Bevidstheden som fænomen antages at have samme overflade som hukommelsen i forhold til sin begrebslige og filosofiske rolle i resten af erkendelsen. Som det blev vist med Husserls to intentionalitetstyper, så er den sædvanlige erkendelsesmæssige virke central for menneskets evne til at indgå i relationer med omverdenen, men samtidigt er det abstraktionen og refleksionen som er central for erkendelsens videre virke. Ethvert aspekt af erkendelsen opererer derfor både uden og uundgåeligt sammen med bevidstheden. Dialektikken i forhold til erkendelse bliver derfor en

grundsten i al erkendelsesmæssig virke. Det er evnen til at erfare og opfatte, som muliggør refleksionen, ligesom det er refleksionen, som er vejledende for den efterfølgende erfaring og opfattelse. Det bliver ligeledes glimrende udtrykt i Pierce's abduktionsbegreb, hvor selv samme dialektiske proces finder sted.

Intentionaliteten og meningsdannelsen er for bevidstheden et udtryk for den proces, som finder sted inden de oplevede tanker. Individets erkendelse er ikke kun i forhold til eksterne objekter, men ligeledes ved oplevelsen af egne tanker. Intentionalitetens forsinkelse i forhold til omverdenen er distancerende fra det ellers totale kaos af indtryk. Det er vanskeligt at forestille sig at kunne forstå noget, idet det bliver sagt, da udførelsen af handlingen "at sige noget" på en eller anden måde skal foregå simultant i den påhørende. Ligeledes er selv samme forsinkelse gældende i den interne dialog. Tankerne er først forstået, idet de er formet. Intentionaliteten er derfor, uanset bevidsthedens involvering, et udtryk for en abduktiv og dialektisk proces, hvortil mennesket kun kan blive bevidst om dets resultat og ikke dets proces. I forhold til den neurovidenskabelige forklaring af ovenstående begreber, bevidsthed og intentionalitet, er det mest relevante formentlig diskussionen omkring sansningens selektion.

Intentionalitetsbegrebet forstås som en redegørelse for anvendelsen af eksisterende viden i forståelsen af omverdenen. Der er i dette forhold to selektioner, som bliver centrale. Den første er selektionen af input fra omverdenen, og den anden er vurderingen af den eksisterende videns relevans for pågældende input. Disse selektioner foregår a priori i individet og er derfor præsenteret for bevidstheden udelukkende i form af deres konklusion. Selektionen af omverdenen og erfaringerne sker ud fra en dialektisk abduktionsproces, som foregår i forhold til de filosofisk udledte kategorier og typificeringer. I forhold til neurovidenskaben så er det udtryk som modsvarer den filosofiske forståelse af individets sansning og den før-bevidste selektion og udelukkelse af informationer. Neurovidenskaben åbner op for, at selektionen ikke kun sker i forhold til logisk udledte kategorier, men derimod evolutionært udviklede erfaringer. Fokus for selektionen er ikke præcision eller sandhed om verden, men derimod effektivitet og overlevelse. Sandhed er heller ikke det eksplicitte fokus for den filosofiske selektion, men rettere er den styret af en ubekendt summation af tidligere erfaringer. I forhold til projektets forståelse er den

evolutionære og overlevelsesfokuserede forståelse bestemt gældende, i nogle situationer, men i etablerede samfund, virker det usandsynligt, at det altid er den gældende selektionsparameter. Der er simpelthen for få tilfælde hvor overlevelse er et relevant kriterium for selektion, hvilket bliver særlig tydeligt, idet erkendelsens udviklende karakteristika kobles til udviklingen af selektionsprincipper. Menneskets erkendelse tilpasser sig uundgåeligt konteksten. Hermed er selektionen rettere udledt igennem tidligere erfaringer, men disse erfaringer kan bestemt indeholde de evolutionært indlejrede erfaringer ligesom alle andre mulige erfaringer. Menneskets selektionsprincipper er derfor på sin vis filosofisk a prioriske og på sin vis evolutionært udviklede og teoretisk udledt. Neurovidenskaben påpegede i forhold til de filosofiske kategorier og typificeringer ligeledes begreber som modsvarer de filosofiske, i form af invariante og variante skabeloner. Det, at menneskets selektionsprincip er vejledt af *noget*, er begge traditioner enige om, ligesom de er enige om, at erkendelsen foregår grundlæggende som en simplifikationsproces af omverdenen. Denne simplifikationsproces kan, grundet aktintentionaliteten, influeres af bevidstheden, hvilket påvirker kategorierne eller skabelonerne i deres fremtidige virke. Fælles for forståelsen af både neurovidenskaben og filosofien er derfor, at erkendelsen simplificerer og udelukker dele af verden fra den bevidste oplevelse, men heldigvis er bevidstheden i stand til at ændre selektionen og simplificeringen. At individets opmærksomhed altid er rettet mod *noget*, som påpeget i begyndelsen af den filosofiske diskussion, er derfor ikke det samme som, at det *noget* kun er et fænomen, hvilket i sig selv er indlysende, da et fænomen altid består af flere karakteristika. Men ud fra denne diskussion må det ved en kobling af læring ligeledes konkluderes, at opmærksomhedens rettetethed mod *noget* er socialt betinget og derfor kan indeholde mere af det *noget* for nogen, end det gør for andre. Den bevidste oplevelse af verden er derfor hverken statisk eller et spejlbillede af verden, og det er samtidigt heller ikke den samme konstruktion for alle. Forståelsen af verden er ikke kun et resultat af flere spørgsmål og mere nysgerrighed, men også om mere træning og mere viden. Indførelsen af begrebet "træning" i dette sker på baggrund af menneskets evne til at lære selvsamme kategorier eller skabeloner, som dets erkendelse styres af. Hvis skabelonerne eller typificeringerne er i stand til at ændres igennem læring, så må den læring ligeledes betyde en mulighed for at erkendelsens typificeringer og skabeloner er i stand til at udvides, i form af en mere

præcis beskrivelse af verden. Selv hvis erkendelsens selektioner som udgangspunkt er evolutionært styret, så argumenteres der her for, at bevidstheden indeholder potentialet til igennem læring at udvikle typificeringerne og selektionerne til et formål om præcision og sandhed i stedet for evolution og overlevelse. Denne pointe er tydeligst symboliseret igennem forestillingsevnen i pairing og apperception, hvori forestillingen af den del af det perciperede objekt, som ikke direkte erfares indføres som en essentiel nødvendighed. Elementer såsom spejlneuroner (forestillingsevnen) og den neurale plasticitet (læring og udvikling) kan derfor forstås som muliggørende elementer for ovenstående diskussion omkring erkendelsen. Det er grundlæggende for hjernen at udvikling, tilpasning og forestilling er centralt for dens interne virke, men også dens praktiske virke med omverdenen. Dette belyses også i eksemplet vedrørende synet omkring dets udvikling som værende betinget af *meningsfuld* brug. Mennesket udvikler ikke synet, hvis det ikke præsenterer sig selv som meningsfuldt i dets brug. Mennesket tilpasser sig med andre ord fundamentalt i forhold til dets kontekst. Hvis evolution fortolkes som mere end forsøget på at overleve i en moderne kontekst, så åbnes der her op for en meget sammenlignelig forståelse af erkendelsen fra et filosofisk og neurovidenskabeligt perspektiv. Samtidigt åbnes der op for en relevant diskussion af moralitet og af menneskers uundgåelige sameksistens, hvilken vil blive ført i afsnittet "Livsverdenen", da det er uundgåeligt placeret i en kontekst og derfor i en praksis. Nedenstående citat illustrerer udmærket ovenstående diskussion:

"For example, when the occipital lobe is activated by incoming visual data, there is no perceptual consciousness of the object until the parietal and frontal lobes are active, as shown by Martha Farah (1989), and Posner (1990). Yet Carl Aurell (1989), Sverker Runeson (1985), and McHugh and Bahill (1985) show that the activation of the parietal and frontal lobes is not caused by the activity of the occipital lobe. Instead, what happens is that, prior to occipital processing of the visual stimulus, the very act of paying attention in order to see what is there has already been activated by the midbrain and limbic system, which subserve emotional-motivational activity. Panksepp's (1990) and Damasio's (1999) neuropsychological studies strongly suggest that this activity is self-generated and self-energizing, and can be

triggered by the stimulus only if the stimulus is already felt as possibly emotionally important for the organism's purpose" (Ellis 2006:40)

Ud fra dette citat kan der argumenteres for, at bevidstheden (Frontal=pande og parietal=isse lapperne) først aktiveres, idet der har været en emotionel vurdering af den visuelle stimuli (fra midthjernen og det limbiske system). Det betyder, at det er den emotionelle forståelse af et fænomen, der afgør, hvorvidt det præsenteres for bevidstheden. Dette system, som Ellis kalder det, forstås som "self-generated" og "self-energizing". Det er med andre ord et system, som kan aktivere sig selv og aktiveres uden brug af andre elementer. Det er selvopretholdende, selvfølgeligt bortset fra energitilførslen og kroppens eksistens. Dette kan bedst sammenlignes med intentionalitetens selektion og samtidigt drager det paralleller til bevidsthedens evne til at vælge og dermed initiere en bestemt række af handlinger. Et af de mest unikke elementer ved bevidstheden er dens evne til at modificere sig selv til selv at ændre kurs. Ovenstående fremstilling af Ellis indikerer, at der her er tale om selvsamme evnes rolle i intentionalitetens selektion. Citatet påpeger yderligere, at typificeringerne eller skabelonerne ikke er skabt på baggrund af et rationelt og logisk grundlag, men derimod i deres sociale skabelse er underlagt den emotionelle oplevelse. Emotioner bliver hermed indikeret som et centralt emne for erkendelsen, og som et princip for erkendelsens virke er de interessante for projektets perspektiv. Der er valgt en begrænset afgrænsning af emotioner, idet deres relevans først har vist sig central i projektets senere faser. Derfor uddybes og inddrages de ikke i en form tilsvarende deres indikerede relevans. Som umiddelbart grundlag forstås emotioner af projektet som underliggende intentionalitetens virke, hermed som en a priori proces som er tilgængelig for bevidstheden i det omfang, deres konklusion præsenterer sig for den. De er samtidigt væsensforskellige fra logikken, men som det er påpeget flere gange tidligere, må emotioner indgå i et centralt interaktionsforhold med logikken i den kontekstuelle kreation af tanker og adfærd. Der er mange uafklarede spørgsmål vedrørende emotioner, som projektet formentligt ikke er alene med, såsom:

- Er emotioner af samme form som tanker?
- Hvad muliggør emotioner?

- Hvordan influerer emotioner oplevelsen af selvet?

- Er emotioner underlagt bevidsthedens akt og operationelle intentionalitet, og betyder det, at der er emotioner, vi ikke oplever bevidst?

Der er her tale om omfangsrige og ambitiøse spørgsmål som desværre er uden for projektets omfang i forhold til at inkludere en besvarelse af dem. Som en ringe og samtidigt fantastisk trøst henvises der til egen oplevelse af følelser som en kilde til en definition. Denne kilde kan være ringe i dens strukturelle præsentation, men samtidigt fantastisk i sin rigdom og uundgåelige indflydelse.

Menneskets erkendelse kan, som det er tydeligt i projektet indtil nu beskrives ud fra en enorm mængde af perspektiver og med en enorm mængde af begreber. Ambitionen med dette afsnit er at opsummere og uddybe nogle af de primære pointer omkring den menneskelige erkendelses virke. Fælles for alle de implicerede begreber er stadig deres utilstrækkelighed i forhold til oplevelsen af livet. Det blev forbløffende tydeligt for mig under mit interview med (X), hvilket udmærket kan runde denne diskussion om erkendelse af:

"X's response to my questions regarding consciousness was that X was unable to answer them as X preferred not to speculate on the answer. X gave that impression through the use of a metaphor regarding falling in love. Imagine (or recall) the experience of falling in love with someone. Would that experience of love still feel the same and would it even remain in a state where one could call it love if we knew absolutely everything about the electrical and chemical activities in the brain corresponding with love. One would then know that all the emotions experienced were nothing magical or extraordinary, simply chemical and electrical processes in the brain. What is the point of asking a question to which the answer would reduce one's own ability to be happy. That answer stomped me" (interviewnoter med X)

6.3. Farveblindhed og det vi ikke ved

I forhold til at illustrere erkendelsens begrænsninger som fænomen, skal dette afsnits struktur og argumentation ikke betragtes med samme rigiditet som resten af projektet. Formålet er ikke at præsentere videnskabelig viden, men derimod at vække fantasien vedrørende det centrale i at udvide erkendelsen, og derfor er erkendelsens begrænsninger hovedfokus. Idet begrænsningerne er nogen, vi alle deler og nogle vi per definition har svært ved at nærme os, er formålet i dette afsnit at danne grobund for en forestilling om erkendelsens begrænsninger. Af denne årsag tager eksemplet udgangspunkt i en begrænsning, som vi ikke alle deler, men som er rimelig tilgængelig at sætte sig ind i.

At være farveblind betyder for langt de fleste, der får denne diagnose, at de ikke kan skelne mellem rød eller grøn, og at de to derfor forekommer som den samme farve (Netdoktor 2015a). Farveblindhed er som oftest arvelig, og derfor er det en tilstand, som kontinuerligt er en begrænsning for individets erkendelse. Lad os i dette tilfælde antage, at den fiktive person, Jørgen, er født rød-grøn farveblind og i dette tilfælde forekommer røde og grønne farver udelukkende som grønne. En farveblindhed som Jørgens er nem at opdage, så længe man ikke antager, at Jørgen er det eneste menneske nogensinde født i verden. Jørgen kan lære, hvordan lyskryds skal se ud, finde ud af, at der er to grønne lamper og derefter spørge nogen, om det dog kan være rigtigt. Så er den farveblindhed opdaget. Men er han alene, er det umuligt for ham at opdage med sikkerhed. Og hvorfor skulle Jørgen tro, at der findes andre farver, end dem han ser? Jørgens farveblindhed og erkendelsesmæssige begrænsning er ikke en, vi alle deler, men satte vi nu Jørgen på jorden sammen med andre mennesker, der led af samme farveblindhed som Jørgen, så ville de kollektivt have lige så svært ved at opdage farveblindheden, som Jørgen har alene. De kunne spekulere i, hvorfor tyre blev aggressive ved nogle grønne klæder og ikke andre grønne klæder, men med sikkerhed kunne de ikke vide det. Deres forestillingsevne ville give dem muligheden for at spekulere i, at det kunne være tilfældet, at klædet ikke var grønt, men derimod rødt. En sådan hypotese vil være uhyre vanskelig, hvis overhovedet mulig at afprøve, da alle deler den samme

erkendelsesmæssige begrænsning som Jørgen¹⁷. Det virker derimod langt mere sandsynligt, at man havde forsøgt at forklare det ved hjælp af lugte, bevægelserne i tæppet, tyrens temperament eller noget helt tredje, end at man havde betvivlet den fælles oplevelse af klædets farve.

Så længe vi alle deler bestemte erkendelsesmæssige begrænsninger, hvilket afhandlingen har forsøgt at vise, så er det med andre ord ikke kollektivet, men derimod forestillingsevnen, som kan fungere som våben mod fejlagtige erfaringer. Som vi kan se med Jørgens farveblindhed og tyrefægterkarriere påvirker den manglende evne til at se farven rød meget mere end den umiddelbare begrænsning. Konsekvenserne, selv ved så enkel en begrænsning kan være vidtrækkende i forhold til, hvordan Jørgens forståelse af verden, tyre og klæder udformes. Det er evnen til at forholde sig til egne erfaringer og egne tankemønstre, som gør individet i stand til at udfordre og udvide erkendelsen og dermed skubbe lidt til dens begrænsninger. Dette er tilfældet med ultraviolet lys. Menneskets øjne er generelt ikke i stand til at opfange ultraviolet lys, så der er udarbejdet maskiner, som kan skabe en genkaldelse af lyset, hvilket igen ikke er lyset, som det oprindeligt må se ud, men derimod den mest præcise approksimation, som er tilgængelig. Vi kan stadig ikke se det ultraviolette lys, men nu ved vi, at det er der.

Langt mere fundamentalt for erkendelsen end ultraviolet lys og farveblindhed er blandt andet tanker, selektionsmønstre, hukommelsen og læring. Hvis vi alle, som det blev vist i ovenstående diskussion, har en før bevidstheds selektion på baggrund af emotionelle vurderinger så eroderer det fuldstændigt den positivistiske tankegang omkring erkendelsen som en spejling af verden. Men hvad med fænomener ingen vægter emotionelt? Bliver de nogensinde opdaget? Heldigvis muliggør bevidsthedens og intentionalitetens dynamiske struktur, at mennesket har muligheden for at ændre selektionsprincipperne til andet end eksempelvis evolutionære principper. Men denne mulighed kræver en bevidst involvering af sig selv eller en signifikant indflydelse fra en anden.

¹⁷ Tyre er som meget andet kvæg i virkeligheden også farveblinde og bliver derfor ikke aggressive på grund af klædets farve, men i denne fiktive fremstilling er det tyre, som kan se farve, og som er svært utilfredse med den røde farve.

I forhold til organisationer og ledelse kan dette eksemplificeres i form af opfattelsen af ledelse. Hvis ledelse eksempelvis forstås som styring og ikke vejledning, vil denne erfaring påvirke langt mere end den bevidste vejledende læringsstil. Den vil påvirke den uundgåelige, kaotiske interaktion med andre mennesker, dem der formentligt bliver ledt. I en søgen efter præsenterede hele personligheder, som opfylder intersubjektivistiske kriterier om kontinuitet og en delvist logisk struktur harmonerer den tillærte ledelsesstil om vejledning ikke overens med den egentligt operationelle intentionalitet, hvori ledelse er styring. I ledelse, ligesom i alle andre aspekter af livet, er individet i stand til at operere ud fra forskellige værdisæt eller selektionskriterier, også selvom den bevidste oplevelse af ens eget værdisæt klart er udtryk for en harmonerende forståelse af ens ledelsesfilosofi. At menneskets erkendelse er central for organisationer og ledelse er en grundlæggende antagelse for projektet, hvorfor dette blot er et introducerende eksempel på, hvorledes erkendelsens begrænsninger kan skitseres i forhold til organisationer og individet generelt. Det kommende afsnit vil forsøge at belyse hvorledes erkendelsen kommer til udtryk i en konkret praksis, for det er derigennem at det kan belyses hvorledes erkendelsens begreber kommer til udtryk og udvikler sig.

7 Livsverdenen

Ind til nu er de teoretiske pointer fra filosofien og neurovidenskaben blevet behandlet i forhold til, hvad der kunne opnås af viden omkring principperne for erkendelsen. Denne primære ambition blev i løbet af projektet udarbejdet som en undersøgelse af de kategorier, som er muliggørende og begrænsende for erkendelsen. Det opfattes som teoretiske fremstillinger, som er gældende for alle mennesker. I dette kapitel er ambitionen derimod at belyse de praktiske og socialt skabte typificeringer, som formentligt kun er gældende for andre individer i det omfang, de deler kontekst og historik med de individer, hvis typificeringer bliver belyst. I de fortløbende afsnit har fokus været udelukkende på individets rolle i dets erkendelse, men grundlæggende for dette og de kommende afsnit er en betragtning, som ikke er i modstrid med, men komplimenterer og nuancerer det tidligere fokus. Erkendelsens indhold og praktiske udmunding søges derfor belyst igennem en konkret case. I dette tilfælde er denne case en udlægning af en kulturel og organisatoriske diskussion baseret på empiri fra Himmerlands El-Forsyning.

Hvor individet altid vil benytte sig af sit perspektiv til at forstå verden, vil det i lige så uundgåeligt omfang altid være en del af en kontekst, som det også blev belyst med inddragelsen af Mead i kapitel 4, hvori individets evne til at tænke blev fastlagt som muliggjort af dets generaliserede anden, dets krop og dets bevidsthed. Alt, hvad der er socialt influeret i erkendelsen og hjernens udvikling, hvilket indtil nu har vist sig at være centrale dele af individet, vil derfor altid stamme fra individets forståelse af en kontekst. Kontekst begrebet forstås af projektet i stil med Bourdieus feltbegreb, hvori grænserne for konteksten defineres af, hvad der er relevant for det pågældende fænomen (Bourdieu 1995). Ved sociale fænomener, såsom ledelse, er konteksten derfor afgrænset i forhold til fænomeners relevans for ledelse. En kontekst betegner derfor en konkret situation, hvorfor afgrænsningen kun kan findes i den pågældende situation. De kontekster, hvori individet befinder sig, vil i langt de fleste tilfælde være præget af andre individer, og ydermere så kan der argumenteres for, at samtlige større og væsentlige kontekster, individet har været i, har været sammen med andre individer. Mennesket kan fremstilles som værende alene i sin forståelse af omverdenen, men bestemt ikke alene i omverdenen og derfor

igennem menneskets dialektiske samspil med omverdenen sjældent radikalt ulig andre i sin forståelse af omverdenen. Dette skal forstås således, så selvom erkendelsen principielt er unik for hvert individ, så indgår den i et dialektisk samspil med omverdenen, både i sine resultater men også i sin udvikling. Fra barns ben lærer vi, hvordan vi skal forstå verdenen, at alting har et navn og hvem der er mor og far, også selvom det først senere går op for os, hvad "mor" og "far" vil sige.

Den frembragte viden i dette afsnit deler derfor ikke samme epistemologiske grundlag for generalisering, som den viden i de tidligere afsnit efterstræbte. Derimod kommer dens gyldighed og applikation fra den intersubjektivitet, som de interviewede har til fælles med omverdenen. Ved antagelsen om at typificeringer er socialt skabte, selv for de mest basale, så kan fremstillingen af typificeringerne kun være gældende i det omfang deres ophav er gældende, hvilket er den socialitet og kontekst, som har skabt dem. Den viden genereret i dette afsnit skal derfor forstås som et socialt produkt og kun gyldigt i det omfang den sociale kontekst er tilsvarende andre kontekster. Dette er naturligvis umuligt at vurdere, men samtidigt rimeligt og nødvendigt som ved al forskning at antage, at konteksterne forstås og med rimelighed minder om andre tilfælde. Ambitionen er derfor i afsnittet af vise de særegnede pointer fra interviewpersonerne samt deres almindelige ophav. Med inspiration af tidligere citat af Husserl "Jeg er, hvad jeg er som arving," kan dette opsummeres simpelt. Vi er, hvad vi er som arvinger, og vi har arvet mange af de samme aspekter af erkendelsen, inklusiv dens måde at spille sammen med omverdenen.

Det er ud fra denne forståelse, at dette kapitel forsøger at belyse, hvorledes en teoretisk og empirisk diskussion omkring individers livsverden kan bidrage til at nuancere og konkretisere erkendelsens virke. Konklusionerne er derfor ikke udelukkende empiriske eller teoretiske, hvilket stemmer fint overens med forståelsen af viden som et produkt udviklet gennem en subjektiv forholden sig til omverdenen. I dette tilfælde er ambitionen at tilvejebringe idealtypiske fremstillinger af livsverdenen.

"For at sikre disse termers entydighed må sociologien på sin side udforme "rene" ("ideal"-) typer på formationer af denne slags: hver af disse typer udviser i sig selv en konsekvent enhed af så vidt muligt

fuldstændig meningsadækvans, men vil netop derfor i denne absolut ideal rene form måske lige så lidt nogensinde optræde i virkeligheden, som det er tilfældet med en fysisk reaktion, som kun kan fremkaldes i et absolut vakuum” (Weber 2003: 205)

Det, at nuancere og eksemplificere erkendelsen, skal ikke forstås som en udelukkende metaforisk gentagelse af tidligere pointer i en ny kontekst. Derudover er det ambitionen at belyse udviklingen af typificeringer samt konkrete rolle i individets erkendelse. Det er derfor ikke kun en nuancering, men rettere et forsøg på at skitsere nogle af de mest centrale rammer, som vi lever med i vores hverdag, i vores livsverden. Det er med udgangspunkt i livsverdenen, at dette kapitels indhold er selekteret ud fra interviews, samtaler, deltagelse og observationer. Empirien har med andre ord været omdrejningspunktet for, hvordan dette kapitel er struktureret. Selektionen er sket på baggrund af, hvad interviewpersoner og andre har givet udtryk for var centralt for deres hverdagsliv i Himmerlands Elforsyning (HEF). Illustreringen af begrundelsen for denne selektion finder derfor sted igennem brugen af empiri i de pågældende underafsnit. Der er selvfølgelig også valgt elementer fra, hvilket er sket på baggrund af empirisk relevans. Projektets ambition er at belyse erkendelsens begrænsninger og virke, hvorfor emnerne følgerigt skal bidrage til denne ambition. Kravet om empirisk relevans betyder, at interviewene, som oprindeligt var designet med et andet formål, blev gennemgået i forhold til indhold af diskussioner, som var relevante for en diskussion om den menneskelige erkendelse. Diskussionerne i dette projekt er derfor ikke et resultat af en bevidst søgen efter en diskussion om erkendelse, men derimod er empirien opstået i det omfang, den var relevant for et andet organisatorisk fænomen – innovation. Empirien og dens organisatoriske relevans forstås derfor som et udtryk for en diskussion, som kunne være mere omfangsrig, hvis det empiriske formål oprindeligt havde været at undersøge erkendelsen. I praksis resulterer den empiriske diskussion i at dette kapitel indeholder seks afsnit: (1) Fortællinger og usynlige skyttegrave, (2) Organisationen og individets identitet, (3) Fortællinger som begrænsninger, (4) Organisationer som metaforer. Disse afsnit skal empirisk illustrere og nuancere forståelsen af erkendelsen indtil nu, hvorfor andet teoretisk arbejde kun er inddraget i det omfang, det bidrager til dette empiriske formål. Struktureringen af afsnit er foregået med det formål at introducere problemstillinger i HEF og så i

forhold til, hvilke tematikker som bliver aktuelle i relation til erkendelsen. Det fjerde afsnit omhandler en diskussion af afhandlingens erkendelsesmæssige terminologi i forhold til at studere og forstå organisationer. Dette afsnit udspringer ikke direkte af en empirisk analyse, men er inkluderet i forhold til at vise hvorledes erkendelsesdiskussioner har relevans for tilgangen til studiet af organisationer, samt hvorledes de antagelser forskere gør sig omkring organisationer har konsekvenser for undersøgelser. Dette afsnit er inkluderet til dels for at belyse afhandlingens konsekvenser indenfor organisationsforståelser, men også fordi forståelsen af organisationen, HEF, blev et centralt perspektiv for afhandlingens informanter.

Ethvert individ og perspektiv vil uundgåeligt befinde sig i en kontekst. For dette kapitel er denne kontekst organisationen. Fra et teoretisk standpunkt kan afhandlingens forståelse af forholdet mellem individet og organisationen forstås i tråd med nedenstående citat:

"The individual is no thrall of society. He constitutes society as genuinely as society constitutes the individual. (...) Human society as we know it could not exist without minds and selves, since all its most characteristic features presuppose the possession of minds and selves by its individual members; but it's members would not possess minds and selves if these had not arisen within or emerged out of the human social process (...)" (Mead i, Clark & Fast 2008: 143)

Der er en mindre nuancering af Mead som her er nødvendig, selvom det er meget sandsynligt, at det også var hans oprindelige pointe. Samfundets bidrag til skabelsen af individets "mind and selves" er central for den nuværende opfattelse af hjernen og selvet og for mennesket generelt. Men det forstås ikke som en nødvendig betingelse for individets eksistens, men rettere en nødvendig betingelse for den nuværende type af menneskelig udvikling. Derfor bliver skabelsesmagten mellem organisationen og individet ikke ligeligt fordelt, men rettere er individet en nødvendighed og organisationen bliver individets sociale boomerang. Individet skaber organisationens og organisationen former individet. Denne argumentation er nødvendig for at danne et grundlag for at forstå argumentationen i de kommende afsnit. Elementer, såsom magt, fortællinger, etik og så videre, er

alle elementer som har en påvirkning på individet, men som individet ultimativt (gen)producerer og derfor kan ændre, også selvom denne proces i praksis kan være uhyre vanskelig. En af de største udfordringer ved strukturer som ovenstående og individets relation hertil, er bevidstheden eller manglen på samme omkring strukturerne. Så længe en operationel intentionalitet er styrende for individets handling overfor en struktur, så vil den manglende bevidsthed omkring strukturens eksistens vanskeliggøre en ændring i handlinger og derfor genproducere strukturens mønstre. Aktintentionaliteten og bevidstheden omkring strukturens eksistens åbner derimod op for ændringer, kritik og (selv)refleksion, hvorfor handlingsmønstre og dermed strukturer mere bevidst kan ændres. At bevidstliggøre individet er dermed første skridt i langt de fleste større handlingsændringer. Den aktbaserede intentionalitet kan dog ikke påvises som værende stringent nødvendig for handlingsændringer, da det bestemt er muligt at forestille sig ændringer i ens handlinger, som ikke er bevidst planlagt. Den operationelle intentionalitets evne til at kombinere minder og genfortolke fænomener er ligesom ved aktintentionaliteten central for at genproducere, men også at ændre individets adfærd. Det betyder, i forhold til det første empirisk inspirerede emne, at fortællinger, fordomme og intentionalitetens fokus alle er emner, som ikke kun er gældende på et bevidst og verbaliseret plan, men i høj grad også på et handlet eller levet plan. I forhold til fortolkningen af de inddragede interviews skal den italesættelse af innovation forstås som et produkt af mit ansættelsesgrundlag, og samtidigt anskues innovation blot som et socialt fænomen, som ledelsen eksplicit havde ønsket. Det centrale er ikke innovationsbegrebet, men derimod de sociale elementer, det fremhæver. Innovation oplevede ledelsen som vanskeligt at implementere, idet det var vanskeligt at måle og dermed vanskeligt at motivere medarbejderne til, hvilket også spillede en rolle i min ansættelse. På den måde er innovationsbegrebet ganske udmærket til at belyse de sociale og kulturelle aspekter i organisationen, idet løsningen ikke forekom ligetil.

7.1. Fortællinger og usynlige skyttegrave

I forhold til den tidligere første diskussion omkring forholdet mellem organisationen og individet, er det centralt at specificere, hvad der menes med de to begreber. Organisationsbegrebet forstås af projektet som de opfattelser og fortolkninger, som individet har en forståelse af at have til fælles med de resterende medlemmer i organisationen. En organisation består med andre ord ikke af andet end mennesker og deres handlinger og fortolkninger. Et produktionsapparat eller et kontorlokale kan ikke alene betegnes som en organisation, men det kan en gruppe af mennesker derimod. Organisationen er ikke kun de fortolkninger, som menneskene har til fælles, men nødvendigvis også det enkelte menneskes unikke fortolkninger. Det interessante i analysen af organisationer er de fænomener, som spiller en central rolle i organisationen, hvilket er de elementer, som bliver bragt i spil og medlemmerne dermed indgår i eksistens med. Fælles fortolkninger af fænomener er dermed omdrejningspunktet for organisatorisk adfærd og analyse. I dette tilfælde viste det sig, at de fortællinger som florerede i HEF var centrale for forståelsen af organisationen. Ideen om fortællinger forstås i overensstemmelse med nedenstående citat:

"There are times, however, when stories crystallize around particular interpretations. Different versions may diverge in numerous details but seem to agree on the story's core symbolism. This symbolism seems very powerful, the stories being treated as part of the heritage of an organization or of a group" (Gabriel 2000: 42)

Fortællinger er med andre ord udtryk for en ensretning af fortolkninger og handlemønstre blandt individer. I HEF blev det hurtigt tydeligt, at der var markant forskellige fortællinger blandt medarbejderne om ledelsen og omvendt. Ved at forsøge at afdække relevante aspekter af organisationen HEF i forhold til at belyse hvad der er centralt for erkendelsens virke blev det derfor relevant at diskutere ledelse, som også påpeget i problemformuleringsafsnittet. Det betyder, at denne organisationsanalyse

primært vil omhandle en diskussion omkring forholdet mellem medarbejdere og ledere, da dette fremstod som centralt for medarbejdernes erkendelse af deres kontekst. Ledelse bliver dermed et af omdrejningspunkterne for denne organisationsanalyse. Dette forhold mellem medarbejdere og ledelsen blev blandt informanterne generelt udtrykt nogenlunde således:

"Jamen så lad os sige det på en anden måde. Nu siger du, når medarbejderne arbejder sammen, ja, for vi arbejder sammen. Vi arbejder ikke sammen med ledelsen. De arbejder selvstændigt. De mennesker der nu sidder der. Vi arbejder med de ting, vi nu er ansat til at være i" (Helle 17:22)

Helle pointerer her flere ting. Tydeligvis mener hun ikke, at medarbejderne arbejder sammen med ledelsen. Hun får desuden indikeret, at de kun arbejder med de ting, de er ansat til, hvilket forstås som et eksplicit fokus på de parametre de bliver målt og evalueret på. Disse parametre er nedsat af ledelsen hvilket illustrerer medarbejdernes paradoks, hvori de søger en distance fra ledelsen men samtidigt er omgivet af ledelsens beslutninger og positioneringer. Om forholdet til ledelsen siger Helle ligeledes:

"Interviewperson (I): Hvad tror du, at I skal bruge fra ledelsen for at være mere innovative?"

Helle: Vi skal bruge en sammenspiller og ikke en modspiller.

I: Kan du uddybe det?

Helle: Vi skal gå den samme vej. Det kan ikke hjælpe noget, at de går en vej, og så er virksomheden reelt set på vej den anden, fordi det er det, reglerne siger" (Helle 13:45)

I denne uddybelse af modspiller-metaforen forstås det, at anseelsen af ledelsen ikke er voldsomt positiv i forhold til kompetencerne, idet hun mener, at ledelsen kan være på vej i retninger, som strider imod reglerne. Sidstnævnte blev ikke uddybet, idet der var en kraftig indirekte forståelse af

reglerne som en reference til de specifikke statslige regler inden for Helles arbejdsområde. Marie fortæller om en lignende forståelse af distancen til ledelsen i form af hendes formulering af "give" og "få". I det kommende citat bliver hun bedt om at uddybe denne formulering:

"I: Hvad har I så givet?"

Marie: Vi har lagt mange timers overarbejde. Altså hele efteråret kom der næsten en mail hver uge, med hvem kan tage flere timer og hvem kan tage flere timer? Nu har jeg så børn, jeg skal hente. Min mand har først fri klokken fem, og der er institutionerne lukket. Så jeg skal hente hver dag. Og jeg har også været herude længere, hvis jeg kunne få en til at hente børnene. Men som vores familie er strikket sammen, så kan jeg ikke bare sige, fordi de også er så små, jeg bliver her lige lidt længere, for han kan ikke komme før hjem. Jamen så har der været den ene mail med den anden, hvor vi alligevel har taget noget overarbejde eller har været her eller kommet ind. Jeg må godt nok indrømme i december måned, der tænkte jeg: jeg tager simpelthen ikke en times overarbejde, for det er ikke sådan. Altså førhen har det været sådan, at man kunne komme og sige, ej kan jeg ikke gå klokken to i morgen, hvis det selvfølgelig har passet ind. Den der frihed er der bare ikke mere, og jeg tænker lidt, hvornår er det så at vi skal bruge alle de timer vi optjener" (Marie 15:17)

Forinden det pågældende efterår havde ledelsen valgt at fyre en betragtelig del af medarbejderne i afdelingen. Marie, ligesom mange af de andre medarbejdere, taler om virksomheden som værende i en forandringssituation. Det stemmer også overens med ledelsens ambitioner. Ud fra ovenstående citat kan der argumenteres for, at de organisatoriske ændringer og den adfærd ledelsen ligger for dagen, ikke kun har konsekvenser for medlemmernes organisatoriske liv, men i høj grad også deres private liv. Derfor bliver enhver filosofi eller teori nødt til at tage højde ikke kun for de rationelle og direkte reaktioner på eksempelvis ledelsesændringer, men ligeledes tage højde for den relation og historik, som eksisterer mellem medarbejderne og lederne.

Maries historik og situation uden for arbejdspladsen bliver i ovenstående fortælling central for hendes forståelse af ledelsen. Børnene, og den trend som er opstået i HEF omkring overarbejde er begge medvirkende til at Maries villighed til at tage overarbejde, og dermed yderligere bidrage til organisationens virke, er forsvundet. I forhold til erkendelseskategorien, tid, er denne i dette tilfælde central i forhold til Maries nuværende stillingstagen omkring HEF. Dette betyder bl.a. at tages der ikke udgangspunkt i en nogenlunde ens forståelse af organisationen og den enkeltes historik så kan organisationsmedlemmernes reaktioner forekomme overraskende. F.eks. hvis en ny leder spørger Marie om hun vil hjælpe til med et par timers overarbejde og hendes svar dertil er et prompte "Nej". Denne tidsmæssige dimension af akkumuleret modvillighed overfor organisationen kan muligvis finde sin rod i Maries forståelse af hvad de som medarbejdere har fået af ledelsen.

I: I forhold til det du siger med, at det de andre skal have hele tiden, hvad har I så fået?

MA: Altså vi har da fået ryddet op (griner).

I: Sådan rent fysisk?

MA: Ja ja. Det ved jeg ikke. Hvad har vi fået? (...). Det ved jeg sku ikke. Det kan jeg ikke lige svare dig på. Det ved jeg ikke. (...)" (Marie 13:00)

Ledelsen og medarbejderne står i kraft af "give" og "få" relationen ikke reelt i en ligeværdig byttemæssig relation, men derimod med en klar magtfordeling og skel mellem de to parter. Medarbejderne kan ikke tage, de kan kun få i Maries forståelse. For medarbejderne fremstår forholdet til ledelsen som en envejsrelation i forhold til den opfattede evne til effektivt at kommunikere, men også i forhold til magtfordelingen mellem medarbejderne og ledelsen. Dette antages at have en stor påvirkning på medarbejdernes meningsdannelse og tilstedeværelse på arbejdspladsen, hvilket også resulterer i, at Marie begynder at græde, da hun bliver spurgt om, "der er andre ting i føler i giver i forhold til det her?" hendes svar efter lidt tid er: "ikke hvad jeg lige kan sige" (Marie 20:55). Dette forhold kan

desuden illustrere en generelt meget subtil, men formentligt meget central konsekvens af den operationelle intentionalitet. Maries beskrivelse af overarbejdsakkumuleringen beskriver en gradvis proces som til sidst får Marie til at modsætte sig overarbejde. Dette antages at tilsvare en holdningsmæssig udvikling, som ligeledes er gradvis, da Marie ikke beskriver et specifikt punkt hvor hun fik nok, men derimod rettere en specifik oplevelse af den tidslige udviklings resultat i december. Den operationelle intentionalitet vil som beskrevet tidligere figurere uden bevidsthedens indblanding og derigennem kontinuerligt og uden enorme spring ændre individets erkendelse og forståelse. Det betyder ikke, at Marie ikke kan have været bevidst om sin utilfredshed inden december, men rettere skal det fungere som en eksemplificering af hvordan den tidsmæssige udvikling og den operationelle intentionalitet kan befinde sig i en dialektisk proces sammen med bevidstheden som til sidst resulterer i et markant resultat. Efter Maries beskrivelse var det eksempelvis netop de mange mails, og dermed ikke den første og eneste, som fik Marie til at modsætte sig overarbejde. Ved en tolkning som denne vil det være enormt vanskeligt at være absolut sikker på hvorvidt den tidslige udvikling i individets erkendelse er sket med eller uden bevidstheden og dermed aktintentionalitetens indblanding. Det der kan siges er, at bevidstheden besidder muligheden for at træde i kraft, men det er ikke givet med sikkerhed. Tolkninger som ovenstående skal derfor primært forstås som en idealtypisk fremstilling hvis formål primært er at belyse den operationelle intentionalitets potentielle indflydelse i individets og organisationens fortællinger.

Da Helle bliver spurgt, om hun eller medarbejderne i hendes afdeling får anerkendelse fra ledelsen, bliver en lignende relation skitseret.

"Ikke med ledelsen. Faktisk ikke. Dem hører vi ikke så meget fra. Så jeg kan ikke sige, at der er nogle fra den gang derovre, det er den, vi kalder højborgen (griner), hvor de kommer og så siger, det her det er sku godt gået fra ledergruppen. Vi får selvfølgelig noget anerkendelse fra vores egen teamleder og vores egen afdelingsleder, men sådan fra øverste plan derovre, nej. (...) ikke fra dem der må parkere ude foran" (Helle 16:00)

Det skal her pointeres at Helles reference til "øverste plan derovre" henviser til at den øverste ledelse sidder i en længe af bygningen kun sammen med sekretariatet. Det havde på dette tidspunkt ligeledes været en officiel regel, at det kun var ledergruppen, som måtte parkere ude foran bygningen, hvorimod resten af medarbejderne skulle parkere bagved bygningen. Med den øverste ledelse eller ledergruppen menes der her direktørerne i HEF og i de selskaber HEF ejede. Rum som erkendelsesmæssig kategori, men særligt som typificering bliver central i Helles udlægning af ledelsen. "Dem der må parkere ude foran" er nogle andre end teamlederen og afdelingslederen, de er det øverste plan. De sidder i "Højborgen" og kommer nogle gange ned og fortæller dem at det går godt. Heri er det vigtigt at pointere Helles lidt sarkastiske grin og udlægning af dem som må parkere ude foran. Parkeringen bliver med andre ord et klart skel mellem medarbejdere og den privilegerede ledelse. Dette kan kobles til Helles udsagn omkring at ledelsen er en modspiller, som til tider kan gå imod reglerne, hvorfor forståelsen af højborgsmedlemmerne fungerer som en simplificering og dermed typificering af ledelsen.

Børge pointerer ligeledes skellet mellem medarbejderne og ledelsen i forhold til en manglende kommunikation og åbenhed.

"Det er fedt, at du er involveret i det. Det, tror jeg, hjælper på mange, så dem der er negative, de kan sige det, de vil. Hvis de synes, der er noget der er træls, så kan de sige det, så kan de (ledelsen) tage det med i deres overvejelser, om de synes, det er noget, der er værd at lave om. Så har man jo mulighed for at komme frem med det. Jeg synes helt klart, det er positivt at man er begyndt at snakke med os. Så er vi allerede ved at finde frem til det mål, vi er ved at gå efter" (Børge 22:45)

Børges pointe omkring min involvering fungerer som en eksemplificering af hvilken relation medarbejderne har til ledelsen. Der eksisterer et klart forhold af os og dem. Os, som medarbejdere indgår i en relation til Dem, som er en ledelse, der opererer med manglende information, anerkendelse og indsigt overfor medarbejderne. Samtidigt vanskeliggøres ledelsens arbejde og indsigt voldsomt i kraft af den mur af stilhed, som alle informanterne pointerer, da det er svært at udvise anerkendelse og indsigt,

hvis medarbejderne ikke kommunikerer med ledelsen. Fortællingen omkring ledelsen forstås som stærkt influerende på medarbejdernes problematikker og eksistens i organisationen. Denne fortælling oplevede jeg selv at være på begge sider af. Afhængigt af om informanterne havde opfattelsen af, at jeg var udsendt af ledelsen eller var et troværdigt værktøj i organisationen, så åbnede eller lukkede medarbejderne sig meget. I nogle få af tilfældene var det stort set kun muligt at snakke i teoretiske forestillinger, for lige så snart det blev konkret om HEF, så var de selvsamme forestillinger ikke længere tilfældet. Det blev mest tydeligt i interviewet af Lotte.

"Lotte: Jeg tror bare, man er tvunget til det i dag, at du skal gøre tingene bare en lille smule anderledes eller skille dig ud på en måde, hvis du vil udvikle dig og tjene flere penge og så videre.

I: Hvad tror du, man kan gøre for at få dem med, som måske ikke lige kan se lyset?

Lotte: Dialog, det er jo nok det vigtigste redskab. Det skal man være rigtig god til. Det skal være dialogen, det skal ikke være pegede fingre. Det skal være ydmyghed overfor medarbejderne også, fordi de har jo også en stor værdi her. Og det er selvfølgelig klart, at hvis ledelsen vil i en retning, og at der ikke er nogle af medarbejderne, der vil – det bliver virkeligt op ad bakke. Dialog det er det allervigtigste, men også ydmyghed.

I: Sådan en form for lydhørhed?

Lotte: Ja. Ja. Men også i og med at de skal mene det. Det skal være ægte.

I: Er det noget man ikke altid har indtryk af, at det er?

Lotte: Nej, det tror jeg ikke" (Lotte 30:00)

Lottes pointer omkring dialog, ydmyghed og medarbejdernes værdi er alle pointer, som de andre informanter ligeledes har ført, og de passede fint ind som gældende i resten af Lottes teoretiske pointer. Men idet der bliver

spurgt til et konkret eksempel, så er ingen af tingene lige pludseligt gældende i HEF. Samme fænomen blev beskrevet senere i interviewet.

"Lotte: Jeg tænker, at jeg synes noget af det vigtigste, og nu er vi jo en virksomhed, der virkeligt har gang i udviklingstingene, det er at se de folk, der er her i huset. Jeg tror, det er noget af det aller aller vigtigste, det er, at man som leder ser sine medarbejdere. På den måde kan man også få mere overskud, fordi at man bliver set. Alle vil gerne ses, men hvis folk har, nu siger jeg ikke, at det er sådan det er hos os eller, men hvis folk har en fornemmelse af, at ledergruppen sidder heroppe og ikke er til at komme i nærheden af, at de er sådan et totalt lukket land. Så bliver dem, der sidder hernede også et totalt lukket land. Den der med, at ingen kommer frem og tilbage, den er ikke eksisterende. Og hver gang, der er en heroppe, som åbner munden, så vil folk tænke hernede: hvordan skal vi så nå det? Og vi har så travlt i forvejen. Har man dialogen altså, og det er der, hvor ydmygheden den skal være stor (stopper midt i sætningen) altså forstået på den rigtige måde, ydmyg overfor det arbejde, du præsterer, at det gør hun sku godt det der, eller det gør han godt det det. Altså ros og anerkendelse, det er det, vi kan leve højt på alle sammen og at blive set.

I: Ja, det ville da helt klart gøre, at man fik noget overskud

Lotte: Så tror jeg generelt mere, at du vil få folk med. Hvis du føler du har din leders opbakning, så er du også klar på at bidrage meget mere.

I: ja. Hjælper det, at man har klare mål, eller er det en ulempe at blive målt i forhold til at føle, man har den opbakning?

Lotte: Jamen, jeg synes rammerne for de her mål, det er det allervigtigste. Det er sådan, jeg arbejder. Jeg arbejder efter mål, og det har jeg det fint med, hvis bare jeg ved, hvad rammerne er, og hvis jeg ved, hvad min leders forventning er til mig. Så længe jeg kan måle mig op på: gør jeg det godt nok, eller gør jeg det ikke så godt, eller hvor er jeg henne i alt det her. Den der usikkerhed, det er næsten den værste, tror jeg.

I: Hvordan så i forhold til den her virksomhed. Synes du så, at du bliver målt nok eller målt for meget?

Lotte: Jeg synes, det er fint. Det er meget passende. Det kan være, der kommer flere målepunkter på med tiden... øhm... det kan sagtens være... men lige nu er det passende.

I: Har du et indtryk af, at de andre i afdelingen også synes det?

Lotte: med dem?

I: ja

Lotte: Nu ved jeg ikke, hvad de bliver målt på i en specifik

I: Jeg mener i din afdeling.

Lotte: Nå, i min afdeling. Ja, altså så længe de kender målene (...)

I: Okay

Lotte: Ja (...) pas (...) tingene skal bare være kendt"

I: Kunne man forbedre dialogen mellem de her to du selv tegnede?

Lotte: Ja, det kan du jo både som leder være bedre til (...) og gøre bedre, men som medarbejder kan du jo også.

I: Hvordan det?

Lotte: Jamen, igen, øhm, vær selv åben og imødekommende. Og måske også turde nogle gange at tage de skridt og tage en ordentligt dialog med sin chef, hvis der er noget, man er i tvivl om. Men igen er det også vigtigt, at chefen ligesom viser sit ansigt og viser sig, men ikke med oprejste fingre, men er der og viser at: jeg er der, hvis I har brug for mig. Dialogen, den synes jeg, er enormt vigtig. I hvert fald også at få afstemt de der forventninger til hinanden" (Lotte 44:05)

Ud fra ovenstående kan der argumenteres for, at Lottes udlægning af inddragelse, dialog, ydmyghed, at blive set og det at afstemme forventninger, alle er centrale i Lottes forståelse af, hvad man i en virksomhed bør fokusere på. En af de tydeligste pointer omkring

selvcensuren i dette tilfælde er de gange, hun selv refererer til HEF, enten som i starten eksPLICIT, men også som senere i citatet med henførende stedord som "hernede" og "heroppe". Disse stedord vil blive diskuteret senere, da de for informanterne alle refererer til meget specifikke positioner både hierarkisk og fysisk i virksomheden. Lottes selvcensur forstås i lyset af den generelle fortælling om ledelsen og magtfordelingen som et udtryk for påpasselighed og frygt for repressalier fra ledelsen, da jeg formentligt opfattes som om, at jeg er på hold med ledelsen. I forhold til denne pointe om selvcensur og holdningen til ledelsen er det relevant at påpege det metodiske grundlag for udvælgelsen. Det var afdelingslederne, som udpegede informanter, som ville være interesserede i innovation og dermed formentligt mindre negative overfor udviklingen og ledelsen, da innovation udelukkende blev anskuet som et ledelsestiltag. Denne udvælgelsesproces, samt de gentagende pointer omkring de kulturelle opdeling i HEF, er de primære argumenter for at denne opfattelse og fortælling ikke kun er en interviewpersonernes deler, men derimod en som generelt flourer i HEF. En fortælling som denne illustrerer i forhold til erkendelsen, en enormt kompliceret dialektisk og kollektiv proces, hvori medarbejderne sammen forhandler en forståelse af ledelsen. Det er ikke kun en fortælling som verbaliseres, men som det er tydeligt med de emotionelle responser, manglende samarbejde og kommunikation er det også en fortælling, som i høj grad leves. Erkendelsen og verbaliseringen omkring fortællingen af Os og Dem har derfor meget relevante konsekvenser for organiseringen og ledelsen af HEF. Denne fortælling er ledelsen uden tvivl ikke interesseret i at opretholde eller skabe til at starte med, idet de selv mange gange udtrykker ønske om, at medarbejderne skal kunne komme og snakke med ledelsen, hvis der er noget, de har brug for at drøfte (Dagbog side 5). At en sådan difference, mellem intentionen hos afsender og intentionen hos modtager, kan forekomme anskues af projektet som et resultat af individernes unikke intentionalitet og samtidigt deres utilstrækkelige intersubjektivitet. Om denne notation om deling af information og livsverden udtaler Helle sig omkring hendes eget samarbejde med kollegaerne i hendes afdeling.

"I: Jeg er lidt interesseret i det med, at I tænker ens?"

Helle: Mmm

I: Hvad tror du, det kan skyldes?

Helle: Det er blandt andet, fordi vi sidder sammen. Og vi hører på hinanden. Vi er så lille et rum, så jeg hører også, når de andre taler med kunderne, og derfor kommer vi til at få lidt den samme tankegang hen ad vejen. Plus vi har jo altså et regelsæt, der siger, som udgangspunkt skal vi sådan, sådan og sådan. Det er jo det, vi går ud fra, at vi så finder og skræddersyr nogle løsninger og laver sådan nogle siksak bevægelser, så er det jo der, vi kører.

I: Tror du, der er en forskel på, hvad medarbejderne gør nu? For eksempel jer med jeres samarbejde og skræddersyede løsninger, og så på det ledelsen gerne vil have? Eller tror du egentligt det er det de netop gerne vil have af jer, når de siger innovation?

Helle: Nej, det tror jeg ikke, det er. Jeg tror, de vil have noget nytænkning. De vil have noget, hvor man bare kan trykke på en knap, og så kører det hele automatisk. Det er bare ikke sådan, verden fungerer" (Helle 09:00)

Ud fra ovenstående argumentation, som stemmer fint overens med en teoretisk betragtning omkring brugen og selektionen af minder i forhold til meningsdannelse, kan der argumenteres for, at medarbejderne kan tænke ens, fordi de eksisterer i et fælleskab og deler en tæt kommunikation med hinanden. Der er et samarbejde omkring fremtidige handlinger, som beskrives som en siksak bevægelse, hvilket forstås som en vanskelig proces, hvori ambitionen er at nå en fælles løsning på et fælles problem. Ledelsen og medarbejder deler ganske simpelt ikke i tilstrækkelig grad deres livsverdener med hinanden. Der er for stor forskel på de oplevede verdener og referencerammer til, at ledelsen er i stand til at kommunikere på en måde, der nogenlunde svarer til hensigten. Referencerammer betegner her en forståelse af de selektionsprincipper den enkelte opererer med i sin fortolkning af verden. Igennem den manglende referenceramme og sameksistens kan ledelsen blive fremmedgjorte overfor medarbejdernes livsverden, og herigennem opstår uoverensstemmelserne og fordommene. Der kan argumenteres for, at dette kommer til udtryk i Helles pointe omkring, at ledelsen vil have noget, der kører automatisk, og som strider

imod den måde verden fungerer på. Ledelsen beder næppe om noget overnaturligt, hvilket Helle formentligt heller ikke mener. Derimod er den verden, hun refererer til, forstået som den organisatoriske praksis, og ledelsens forventninger opleves som at være i modstrid med praksis. Der er derfor tale om, at Helle mener ledelsen forlanger noget, som praksis ikke *kan* levere. Det virker mere forventeligt, at kommunikationen mellem ledelsen og medarbejderne ikke har været tydelig nok omkring ledelsens forventninger, end at ledelsen rent faktisk forventer noget umuligt. Forhandlingen omkring ledelsens og medarbejdernes roller og kommunikation er derfor ikke afstemt. Medarbejderne har opfattelsen af, at ledelsen ikke prioriterer elementer, som er vigtige for dem, som det pointeres i nedenstående snak omkring forbedringen af det interne kendskab og samarbejde mellem afdelinger.

"Sådan nogle projekter hvor du inddrager nogen. Det er ikke noget, man gør for sjov, eller fordi der skal være en bredere sådan forståelse for tingene i organisationen. Det er noget, man gør for noget. Det der med at man kunne komme på rundtur i organisationen det (...). Jeg ved ikke, hvor meget værdi der ville være i det set fra firmaets side vel, men det var da en måde, man kunne få noget forståelse" (Hans 01:14:50)

I dette citat pointeres det, at Hans' forståelse er, at medarbejderne ønsker et større kendskab til andre afdelinger i HEF. Men samtidigt at dette kendskab anskues som af signifikant værdi for "firmaet". Medarbejderne er dermed ikke "firmaet," da de vurderer dette kendskab som havende en værdi. "Firmaet" eller ledelsen bliver her forstået og fremstillet som om, at de har et markant andet værdisæt end medarbejderne. Der kan argumenteres for, at dette værdisæt er udtryk for nogle af individernes forhandlede og socialt skabte typificeringer og fordomme, meget i tråd med principperne i Bourdieus notation om habitus.

"Skjemaene for habitus er opprinnelige former for klassifiseringer, og er så virkningsfulle som de er i kraft av at de virker under bevissthetens og språkets terskel, og derfor er hinsides det en kan

granske og styre med viljen. Disse skjemaene er en praktisk orientering af praksis, og de graver det en feilaktig kaller verdier ned i de mest automatiske gester eller i de tilsynelatende mest ubetydelige kroppsteknikker (...). Her anvendes de mest grunnleggende prinsippene for konstruksjon og vurdering av den sociale verden (...)" (Bourdieu 1995: 217)

Disse skemaer forstås af projektet som værende en anden betegnelse for typificeringer qua deres sociale ophav og deres konstruktion og deres funktion i vurdering af den sociale verden. Typificeringer, som en social konstruktion vil på grund af deres vurderende element ikke kun komme til udtryk i kraft af meningsdannelser, men også som fokus og selektion i livsverdenen. Fortællingerne i HEF har, som det er belyst, derfor store konsekvenser for adfærden og den fremadrettede kommunikation og forretning i HEF. En fortælling om Os og Dem indeholder som regel et element af magt og bytte-relationer. Men dette antager en opfattelse af magt hos begge parter. Hvorvidt medarbejderne har handlemuligheder og en reel magt er egentligt irrelevant, i det omfang det ikke stemmer overens med deres opfattelse, idet disse muligheder derfor ikke påvirker medarbejderne. Under interviewene blev det tydeligt, at medarbejdernes opfattelse af dem selv er frarøvet enhver magt og indflydelse overfor ledelsen, som det også indirekte pointeres i nedenstående citat:

"Møder med Mads går ud på, at man har noget indspil, og så siger Mads ja eller nej. Det lægger ikke op til dialog. Jeg kan godt lide dialogen, for der mener jeg, at der får man det bedste resultat. Det skal ikke lyde som noget hippie-agtigt eller noget, og det er godt, at der er nogen, som kan skære igennem. Men jeg tror bare, at vidensdeling og fælles brainstorm er det, man får man det bedste resultat ud af. Det er der ikke lagt op til med møder med Mads" (Hans 01:02:21)

Mads var den daværende direktør for Energi Nord. Et møde med Mads blev af Hans opfattet som en domsfældelse, enten sagde han ja eller nej. Dialogen og dermed den implicite mulighed for indflydelse af den anden var ikke en mulighed. Magten er i den beskrevne situation udelukkende Mads', og Hans føler endda, at hans ønske om dialog skal forsvares. Dette uopfordrede

forsvar implicerer også en accept af en dominant diskurs og magt, som stemmer fint overens med Bourdieus forståelse af symbolsk vold (Bourdieu 1995:38). Den dominerende classes magt bliver først reel, idet den bliver accepteret af den dominerede klasse (Bourdieu 1995:201), hvilket efter projektets forståelse er, hvad informanterne giver udtryk for. I dette pointerer Bourdieu selv, at de dominerede individer bliver vurderet "ut fra den overordnede estetikens destruktive og reduksjonistiske synspunkt" (Bourdieu 1995:38). Marie omtaler samme element omkring en af afdelingslederne:

"Marie: Det er sådan mere den der udvikling, som vi har mødt ved os i afdelingen, med at vi har haft det her ledelsesskift. Da jeg startede (...) der var en anden ledelse, så det er så tredje chef, som jeg har nu. Afdelingslederens profil er meget anderledes end de to, som jeg har været vant til tidligere.

I: Hvordan det?

Marie: skal vi tage udgangspunkt i, hvad det var før, eller sådan som det er nu?

I: Du siger, at der er en forskel på hendes profil og de andres?

Marie: Det er måden, hun agerer på og måden hun er overfor os på og sådan nogle ting. Den er meget anderledes. Der er nogle gode ting men også nogle ting som godt kunne være bedre.

I: Kan du komme med et eksempel?

Marie: Det kunne jeg godt (griner). Det er måden hun henvender sig på, hvor hun egentligt kunne få os alle sammen med fra starten af, men hun starter ud med den kæft-trit og retning der, hvor jeg stod egentligt og blev bange for hende, hvor hun så siger: Nu er der ikke ryddet ordentligt op, og nu er der ikke dit og ikke datten. Og nej, det var der ikke, men det kan bare siges på så mange måder. For mig er hun ikke motiverende. Altså, jeg bliver ikke motiveret og tænker, ja det skal jeg gøre, for hun har en hel anden indvirkning på mig. Jeg plejer godt at kunne sige min mening, men hun gør bare et eller andet, når

hun er der, hvor man sådan tænker: nu kravler jeg bare ned i musehullet. Det har jeg også hørt fra andre" (Marie 00:44)

Der er her tale om en udvikling og udskiftning af ledere, som op til dette punkt har resulteret i, at ledelsens adfærd bliver fortolket på en sådan måde, at der selv ved den daglige interaktion med afdelingslederen ikke længere er en tovejs kommunikation. Dette bliver yderligere understøttet, da Børge omtaler selvsamme afdelingsleder.

"Afdelingslederen virker som om, at har hun en ide, så er der ingen, der skal stå i vejen for hende. Så angriber hun uden nåde, hvis man kan sige det sådan. Det er meget instinktivt" (Børge 42:50)

Den ledelsesmæssige adfærd bliver opfattet som værende uden hensyn til medarbejdernes velbefindende. Denne forestilling om ledelsen fortæller meget implicit, for der er her tale om kritik af ledelsens handlinger, som viser meget fundamentale antagelser om medarbejdernes værdi, men samtidigt er kritikken ikke tilsvarende skarp i forhold til de konsekvenser adfærden har for medarbejderne. Det skyldes muligvis konteksten, hvori den viden blev præsenteret, at det var en interviewsituation, og at de ikke kendte mig så godt endnu. Min undren og efterfølgende opfattelse af kritikkens relativt accepterende karakter var rettere, at medarbejderne var begyndt at identificere sig med andre ting end organisationen som helhed. Ledelsen var anskuet som en nødvendig onde, der kun kunne tolereres.

"Jeg kom til at tænke på, at især afdeling x og interviewene i dag har udvist stor utilfredshed med ledelsen og nogle af værdierne på arbejdspladsen. Men omvendt forsøger medarbejderne nu også at give mening og relatere sig til nogle af de mere overkommelige (rent menneskeligt) værdier og tendenser i virksomheden. Det er måske ikke altid sensegiving eller sensemaking, men sensetaking som er

gældende¹⁸. Det er påkrævet for den enkelte medarbejder, at hvis arbejdspladsen skal være et fornuftigt og begrundeligt sted at blive ved med at arbejde, så må man finde mening i mere og mere søgte ting. Især en af afdelingslederne bliver kritiseret sønder og sammen. Der er folk i afdelingen, som overvejer at skifte job for at slippe for vedkommende. Der er ingen tillid eller affektion mellem medarbejderne og afdelingslederen. Afdelingslederen har et klart Jeg-Det forhold, og ikke et troværdigt jeg-du forhold" (Dagbog side 7).

Terminologien Jeg-Det og Jeg-Du fra Martin Buber kommer til at spille en central rolle i forklaring af en etisk dimension senere, hvorfor de ikke bliver forklaret her. Derimod forstås ovenstående citat som et udtryk for den referenceramme medarbejderne føler sig nødsaget til at ændre fra ledelsen og organisationen som helhed til andre elementer. Deres selvforståelse og identitet kunne ikke forenes med den opfattelse, medarbejderne havde af ledelsens adfærd. Men hvorfor er det overhovedet problematisk, at medarbejderne finder sig i en situation, de ikke er trygge og tilfredse i? Kan man ikke blot acceptere utrygheden og utilfredsheden som en del af det at arbejde i en organisation? Det er trods alt et kontraktligt forhold baseret på en pengemæssig betaling for en arbejdsmæssig ydelse? For de medarbejdere og informanter, jeg lærte at kende i HEF, var det ikke en mulighed nogle af dem tog. En komplet accept af uacceptable fænomener fandt ikke sted – det urimelige kunne blive forsøgt ignoreret, substitueret og så videre, men det vedblev i deres tilværelse. Opfattelsen af at have ingen magt, om den er rigtig eller ej, tvang medarbejderne til at ændre identitetsmæssig referenceramme, værdigrundlag og fokus i virksomheden. Denne ændring er, hvad der skal diskuteres i det kommende afsnit omkring opretholdelsen af en identitet, og hvorfor identiteten strides med at indeholde oplevede, direkte modsætninger.

¹⁸ Her er der en reference til Weicks begreber omkring sensemaking. Pointen i citatet var ikke en egentlig diskussion omkring de teoretiske pointer, men derimod en reference til mig selv omkring en oplevelse af at det at have mening i den organisatoriske tilværelse var noget medarbejderne nærmest skulle arbejde for at tage (finde). Det blev sjældent givet i en form der virkede til at kunne bruges som grundlaget for en meningsfuld tilværelse.

7.2. Organisationen og individets identitet

Medarbejderne I HEF skal, som alle individer i alle kontekster, indgå i en gensidig forhandling af identitet. Det er en af konklusioner i Goffmans teatermetafor, og det er en pointe som afhandlingens empiriske analyse også baseres på (Goffman 1990). Identitet i denne sammenhæng betegner måske lidt utraditionelt som individets fortælling om sig selv. Denne inkluderer enormt mange elementer, inklusive mange forskellige fortællinger, værdier og en enormt kompleks historisk udvikling. Uden at gå ind i det enormt komplekse felt, som identitetsbegrebet udgør, så antages det i dette projekt, at en del af det centrale for individet og dermed også en grundsten i enhver identitet er forståelsen af individet selv.

"(...) who we think we are (identity) as organizational actors shapes what we enact and how we interpret, which affects what outsiders think we are (image) and how they treat us, which stabilizes or destabilizes our identity. Who we are lies importantly in the hands of others (...)" (Weick et al. 2005: 416)

Individets identitet udskiftes fremadrettet i projektet med selvfortælling for at betegne mere eksplicit den del af identiteten, som har vist sig gældende i tilfældet med HEF. Den selvfortælling, individet opbygger, er i forhold til Weicks og Goffmans pointer omkring selvfortælling udtryk for en dialektisk proces, hvori individets selvfortælling konstant præsenteres og genforhandles med omverdenen (Weick 2005, Goffman 1990). Selvfortællingen kan stabiliseres eller destabiliseres. I dette tilfælde kan der argumenteres for, at det er denne evne til at stabilisere og destabilisere, som har muliggjort at medarbejderne kan ændre selektionen af elementer i deres selvfortælling. En lignende pointe bliver fremsat af Clark og Fast i forbindelse med individets manøvrering i det kollektive liv.

"It is through interaction – dialogue – with others as the individual becomes aware of the others attitudes and point of views. Through this

reciprocal action the individual can learn those patterns of action that the others demand of him, and create the self-consciousness that is crucial for coordinating the collective life" (Clark & Fast 2008: 152)

Denne destabilisering, som sker på baggrund af individets forståelse og læring fra omverdenen omkring hvilke "patterns of action that the others demand of him," resulterer i HEFs tilfælde i, at individerne som sagt ændrer referenceramme for deres selvfortælling. Om denne ændring er bevidst eller ej, indikerer interviewpersonerne ikke. Derimod er fortællinger som indikerer, hvorvidt ændringen er sket på grund af ledelsens adfærd, såsom nedenstående:

"I forrige uge stod afdelingslederen med klokken og ringede lidt i otte og sagde, at det var dejligt at se dem, der var kommet til tiden. Det var så også fint og hej med jer. Så stod afdelingslederen jo der, og lyden går altså direkte ud på gangen, når vedkommende står der, så det vil sige, alt det der afdelingslederen står og siger, det kan folk ligesom høre. Så står afdelingslederen egentligt først og siger, hvem er de bedste medarbejdere? Og det var så der, hvis jeg havde været den helt totalt top motiverede medarbejder, så jaaaa det er os, så havde jeg stået sådan lidt i otte. Det gjorde jeg så ikke. Det var der så nogle, der sådan var lidt mere engagerede end andre (griner). Så lige pludseligt så vendte det bare på en tallerken, og nu var der alt for rodet, og nu skulle der også ryddes op, og det kunne ikke passe. Jeg tænker, det er fint nok, afdelingslederen har den holdning og siger, at vi skal rydde op, men vedkommende skal ikke stå og give os en skideballe oppe, så alle ude på gangen kan høre det. Så tænker jeg gå dog ned i den anden ende. Nogle gange så kan man godt føle sig som sådan en fra rød stue, der lige er kommet til at vælte en bøtte maling, fordi man bliver sådan helt: uh. Det synes jeg ikke er særlig fedt. Men så får man talt med sin familie og sine venner, lad mig sige det sådan (griner)" (Marie 45:46).

Udover at denne fortælling skitserer hvordan medarbejderen tager oplevelserne og fortællinger med hjem i privatlivet, og dermed påvirker firmaets rygte negativt, så fortæller denne handling også noget om, hvordan Marie håndterer den oplevede ydmygelse, som afdelingslederen udsætter

hende og afdelingen for. Hendes selvfortælling som individ stemmer ikke overens med behandlingen fra afdelingslederen, ligesom det er tilfældet for flere af informanterne i flere andre tilfælde, som bliver fremhævet i forbindelse med andre pointer senere. Opfattelsen af ledernes totale magt er stadigt ikke nok til at få medarbejderne til at acceptere adfærden. Der kan argumenteres for, at dette kræver en referenceramme, som er anderledes end den i HEF, da medarbejdernes forståelse af dem selv i organisationen er som individet uden magt. Individets selvfortælling må derfor være mere end blot den organisatoriske selvforståelse. I forhold til den erkendelsesmæssige pointe omkring selektionen af minder i forhold til relevans for fortolkningen af den pågældende kontekst, kunne der argumenteres for, at det samme principielt finder sted i forhold til selekteringen af minder for opretholdelsen af en selvfortælling. I tilfældet med Marie oplevede hun en attitude fra afdelingslederen omkring hende selv som værende et barn (medlem af røde stue referencen). Det skal Maries selvfortælling forholde sig til. Den skal også forholde sig til det faktum, at Marie ikke protesterer i situationen, men igennem sin passivitet og tilstedeværelse delvist accepterer attituden, ikke nødvendigvis som sand, men som en, der kan fremsættes uden umiddelbar respons fra Maries side. Denne forholden sig til attituden, kan der ud fra et teoretisk perspektiv argumenteres for, er et eksempel på, hvorledes Maries selvfortælling ikke kan indeholde afdelingslederens attitude og samtidigt inkludere en opfattelse af at være voksen. Dette indikerer Marie ligeledes i hendes brug af metaforen omkring at *"så kan man godt føle sig som sådan en fra rød stue, der lige er kommet til at vælte en bøtte maling, fordi man bliver sådan helt: uh"*. Denne formulering er relevant idet den illustrerer hvorledes Marie her opererer med forskellige typificeringer til at forklare modsætningsforholdet i hendes selvfortællinger. Marie opererer her med en typificering af sig selv som voksen og med de forventninger der følger med, og samtidigt har hun, formentligt fordi hun har børn, et nutidigt kendskab til en typificering omkring at have lavet unoder i "rød stue". Disse to typificeringer beskriver forskellige fænomener og fordomme som ikke umiddelbart lader sig forene. Erkendelsens kategorier og socialt konstruerede typificering vedrørende tid og rum, men også respekt og etik, begrænser Maries erkendelse og selvfortælling i forhold til at indeholde større modstridende elementer, så længe idealet er, at Marie har opfattelsen af at være én person. Dette tvinger en reaktion fra Marie, som i dette tilfælde er at eliminere afdelingslederens

attitude som en del af selvfortællingen og dermed afhængigt af responsens omfang, også afdelingslederen som reference i Maries selvfortælling. Maries opfattelse af afdelingslederens attitude er med andre ord så forskellig fra hendes oplevelse af, hvordan hun, i forhold til hendes selvfortælling burde behandles, så en reaktion er uundgåelig. Reaktionen, koblet med forståelsen omkring magtesløshed resulterer i dette tilfælde i, at Maries selvfortælling bliver nødt til at genforhandles med vennerne og familien. En tilsvarende hændelse fandt sted i forbindelse med et møde, jeg deltog i.

"En afdelingsleder ankom forsinket til projektmødet – 15 min, uden at sige noget om det. (...) En af medarbejderne blev rasende, vedkommende endte med at gå uden for kort inden mødet, men kom ind og lod som om, at det slet ikke påvirkede medarbejderen – det overraskede mig en del" (Dagbog side 8)

Denne adfærd fra medarbejderne var karakteristisk for organisationens kultur og illustrerer den mangel på kommunikation, etik og indlevelse, som medarbejderne oplevede ledelsen grundlagde i kraft af ledelsens adfærd. Selv en reaktion stærk nok til, at medarbejderen måtte forlade rummet i raseri, blev stadigt tilbageholdt over for ledelsen.

Indtil nu er der belyst en række aspekter og konsekvenser ved nogle af de organisatoriske fortællinger i HEF, som florerer blandt medarbejderne. De er ligeledes blevet sammenholdt med erkendelsens virke, i forhold til at belyse hvordan typificeringer, intentionaliteten og perceptionens selektion kommer til udtryk i individers livsverden. Det har ligeledes vist sig empirisk relevant at introducere notationen om selvfortælling som et styrende begreb for individers intersubjektive adfærd og meningsdannelse. I forhold til denne empiriske fremstilling er det relevant at belyse ledelsens rolle i opretholdelsen af disse fortællinger, da den kan illustrere den anden del af det forhold, medarbejdernes erkendelse har eksisteret i.

7.3. Fortællinger som begrænsninger

Dette afsnits diskussion, vedrørende ledelsens rolle i medarbejdernes opfattelse af deres forhold til ledelsen, bliver ikke kun inkluderet for at belyse relationen nærmere. Inkluderingen er ligeledes til stede for at undersøge, hvad der bidrager til at opretholde den organisatoriske fortælling, for derigennem kan det påpeges, hvad der skal til for at medarbejdernes erkendelse skaber og opretholder sådan en fortælling. Dette forhold kan fungere som eksempel på, i hvilket omfang budskabet bliver centralt for forståelsen af budskabet, og i hvilket omfang konteksten påvirker modtagernes forståelse af budskabet.

Den omtalte ledelse består af ganske få mennesker, hvis antal varierer afhængigt af tidspunkt, og hvem man spørger. Afdelingslederne har, som vist, en stor rolle i relationen mellem ledelsen og medarbejderne, men er ikke altid inkluderet i medarbejdernes betegnelse af ledelsen. Det er svært at tegne en direkte cirkel omkring de mennesker, som betegnes for ledelsen i forhold til medarbejdernes opfattelse. Dette vanskeliggøres yderligere, da mit kendskab primært er til Energi Nord, ligesom alle informanterne dengang var ansat i Energi Nord. Sidenhen er ansættelserne flyttet til HEF og i løbet af min periode på HEF, var der en stor udskiftning i organisationens medlemmer, både blandt medarbejderne og ledelsen. Fortællingen om ledelsen blandt medarbejderne var stadigt væk ret stabil i den pågældende periode, og empirien både fra informanterne, dagbogen og intranettet er fra selvsamme periode. Det vurderes derfor, at informationerne omkring ledelsen er nogenlunde tilsvarende den daværende fortælling om ledelsen. I forhold til at belyse ledelsens forståelse af forholdet til medarbejderne er dette en vanskelig proces. Flere af de initiativer, som projektet foreslog, der involverede mellemledere og/eller topledelsen, blev valgt fra og kommunikationen fra ledelsen til medarbejderne var ikke meget anderledes end kommunikationen fra ledelsen til mig. Jeg havde flere møder med medlemmer af ledelsen, men grundlæggende blev informationerne først delt med mig idet de blev delt med medarbejderne. Forståelsen af organisationen i forhold til første projektforsøg omkring innovation blev ligeledes afsluttet, inden interviewene med ledelsen fandt sted, hvorfor der ikke er nogle informanter blandt ledelsen. Den viden, der dog er om ledelsen, kommer fra større

møder med ledelsen, dagbogsnotater om møder med ledelsen og ledelsens udmeldinger på HEFs intranet. Denne beskrivelse er relevant, idet den kommende viden om ledelsen skal forstås i forhold til de kilder, den viden kommer fra, og i hvilken kontekst den er opstået.

"Havde det første koordineringsmøde med innovationsafdelingen i dag. Der fik vi snakket om de opgaver, der optager os pt. Jeg fik yderligere af vide, at bekymringernes bog ikke bliver til noget, da ledelsen ikke var trygge ved at kommunikere skriftligt til medarbejderne – det kunne altid misforstås – også selvom jeg understregede, at der jo var en tilhørende mundtlig præsentation. En afdelingsleder argumenterede på vegne af ledelsen, at kulturen jo gerne skulle være sådan, at man kan komme og snakke med lederne, når der er noget, der bekymrer en. Hun indrømmede dog implicit, ligesom de to andre medarbejdere bakkede mig op i, at sådan var kulturen ikke. Men hun håber, at man kan lære sine børn at gå, før man lærer dem at kravle" (Dagbog side 5)

Bekymringernes bog var et tiltag hvis formål var at medarbejderne fik mulighed for at lufte deres bekymringer anonymiseret idet der ville blive indsamlet sedler med spørgsmål og bekymringer, som ledelsen så besvarede skriftligt, men også igennem en mundtlig præsentation. Formålet var at øge informationsdelingen mellem ledelsen og medarbejderne samt komme nogle af de usikkerheder og utrygheder til livs, som folk havde fortalt mig. Ledelsen kommunikerede nærmest altid på skrift i form af udmeldinger på intranettet, som var den primære kilde til information for medarbejderne, hvilket yderligere gjorde, at jeg var overrasket over deres udmelding. At ledelsen ville have, at man skulle "komme og snakke med lederne når der er noget, der bekymrer en," indikerer en stor difference i opfattelsen af den pågældende organisatoriske situation, også selvom fortolkningen var, at afdelingslederen godt vidste, dette ikke skete. Differencen kommer til udtryk, idet ledelsen ikke vurderer, at den kulturelle situation ikke var kritisk nok til, det var nødvendigt at behandle den – idet der generelt heller ikke blev foretaget andre tiltag, som skulle løsne op for problemstillingen. Den egentlige årsag, til at man valgte bekymringernes bog fra, vides stadig ikke, hvilket illustrerer problemstillingen omkring, at manglende information muliggør gæt og opblomstringen af fordomme, hvilket jeg

uheldigvis selv eksemplificerer i min kritiske kommentar omkring det at lære sine børn at gå.

Noget senere i projektets forløb bliver der etableret et ønske om en medarbejdertilfredshedsundersøgelse. Metodikken omkring spørgeskemaundersøgelser havde jeg et rimeligt kendskab til, hvilket gjorde at jeg blev inviteret med til udformningen af undersøgelsen. Det var et eksternt bureau, som udførte undersøgelsen.

"Herefter var jeg til et møde for en kommende medarbejdertilfredshedsundersøgelse. De ville generelt kun måle på det de var interesserede i og syntes ikke, at medarbejdernes input skulle med. Ligeledes beskrev de det gentagne gange som farligt at spørge medarbejderne, de brugte ligeledes udtrykket "åbne posen" og skal nu have et direktionsmøde omkring, hvorvidt MTU'en skal gennemføres (det møde har hele tiden være planlagt) hvor de ligeså skal diskutere, om medarbejderne skal involveres i hvilke emner, der skal med i MTU'en. Ligeledes var der et fokus på ikke at få for mange dårlige resultater frem, som også var deres argumentation for ikke at deltage i konkurrencen om Danmarks bedste arbejdsplads" (Dagbog side 6).

De ledere, som deltog i denne møderække, gav udtryk for, at ledelsen havde en ide om den problematiske kulturelle situation, og samtidigt ønskede de heller ikke at "åbne posen" i forhold til medarbejdertilfredshedsundersøgelsen. Indtrykket var, at denne problemstilling var opfattet af ledelsen som værende bekendt, men ikke nødvendig at håndtere. Der er dermed en umiddelbart stor forskel mellem medarbejdernes og ledernes forståelse af den kulturelle situation. Samtidigt indikerer min tolkning af at de ikke ønskede for mange dårligere resultater at ledelsen vidste at de dårlige resultater kunne bringes frem, altså at de eksisterede. Dette viser både en distance til medarbejderne, men også et vist kendskab til og et begrænset fokus på medarbejdernes nuværende kulturelle situation. Nedenstående uddrag af dagbogen beskriver, hvordan ledelsen udviser fokus i kraft af deres prioriterede handlinger.

"Der er skrevet en hensigtserklæring på at fusionere med X. Det betyder bl.a. at NET afdelingen flytter til Brønderslev, en nyhed som Jan blot valgte at lægge på intranettet. Ligeledes kan jeg i dag se, at de har meldt ud i en pressemeddelelse omkring fusionen. Medarbejderne har ikke fået andet at vide, end omverdenen nu har. Det er til stadighed en ned-prioritering af medarbejderne, som undrer mig. De har ligeledes startet et kursus i Lean, det er anden omgang at det i en eller anden form kører. Det er overraskende gammeldags, men samtidigt for dem og deres vision om omkostningsreducing måske relevant nok. Det undrer så, at man blot melder flytningen af en hel afdeling ud på intranettet uden at præsentere det personligt. Det skaber uden tvivl større frustrationer og dermed større problemer/fald i produktivitet hos medarbejderne" (Dagbog side 12)

Ovenstående beskrivelse af en udmelding fra ledelsen er karakteristisk for den måde, kommunikationen blev ført på. Korte udmeldinger på intranettet som udelukkende er til formel orientering. Et konkret eksempel på denne kommunikationsdiskurs kommer til udtryk i nedenstående dagbogskommentarer og udklip fra intranettet:

"Her fjerner de morgenmads og eftermiddags pauserne. Det gør de simpelthen, fordi de vil tjene flere penge. Opslaget fra ledelsen på intranettet skriver følgende om fjernelsen af pauserne:

"Det er i dag kutyme, at funktionæransatte medarbejdere kan holde en kaffepause på et kvarter både formiddag og eftermiddag. Ledelsen har besluttet at skære disse pauser væk.

I en travl hverdag med øgede krav til effektivisering og skærpet konkurrence har virksomheden behov for de ekstra ressourcer, der ligger i den tid, vi bruger på de to pauser.

Pauserne indgår ikke i hverken overenskomst eller lokalaftale, hvorfor timelønsansatte og funktionærlignende medarbejdere i dag ikke har en tilsvarende ordning. Pauserne er en gammel kutyme, og kutymen skal opsiges med et varsel på løbende måned plus to måneder.

Det betyder, at de to pauser bortfalder den 31. januar 2014.

Morgenmaden indgår ikke længere i kantineordningen

Da der herefter ikke længere er afsat tid til at spise morgenmad i arbejdstiden, vil der fra og med den 1. februar 2014 ikke længere blive serveret morgenmad i kantinen.

Det gør os i stand til at fastholde betalingen til kantineordningen på de nuværende 375 kroner pr. måned. Prisen er ikke blevet reguleret siden 2009, og de generelle prisstigninger på råvarer har medført, at HEFs bidrag til kantineordningen er steget. Når morgenmaden udgår, er det ikke nødvendigt at forhøje egenbetalingen i 2014. Der vil naturligvis stadig være mulighed for at hente kaffe/te, frugt og vand i kantinerne, når man trænger til at strække benene.

Hvis man ved særlige lejligheder vælger at spise medbragt morgenmad sammen med afdelingen, skal dette ske i kantinen eller i et mødelokale, og afdelingen er selv ansvarlig for oprydningen.

Der vil fortsat kunne bestilles morgenmad til møder med eksterne parter.

Hver sidste fredag i måneden kan der holdes et kvarters pause om formiddagen mellem kl. 9.15 og 10.00, hvor der serveres rundstykker og varm leverpostej"

Pauserne fortalte X mig, at det var der ingen forståelse for. Han brugte tilmed udtrykket, "jeg skal bare væk herfra". Det er underligt, at de ikke indser, at de ikke kun bliver vurderet ud fra deres økonomiske rationale, men også fra et medmenneskeligt perspektiv. Til gengæld og som stærk kontrast, ser man sekretæernes postvogn køre rundt med malplaceret og fjollet julemusik. At det er en bizar verden, er nærmest det mest rammende, jeg kan sige" (Dagbog side 18)

Mine afsluttende kommentarer forstås som et udtryk for den oplevede difference mellem ledelsesbeslutninger og kommunikationen og så de til tider selekterede sociale tiltag. I beskrivelsen fra ledelsen er begrundelsen

for fjernelsen af det sociale frirum i form af kaffepauser øgede krav til effektivisering og konkurrence. Begrundelsen for fjernelse af morgenmaden er selvfølgelig kaffepausernes fjernelse, men også prisstigninger på råvarer. Disse økonomiske kalkuler kan selvfølgelig være nødvendige, og i det tilfælde at de er den egentlige årsag til beslutninger, så skal de selvfølgelig præsenteres, men som medarbejder X illustrerer i hans reaktion bliver beslutningerne opfattet som noget helt andet end resultatet af et økonomisk rationale. Min oplevelse var, at medarbejdernes fortolkninger af ledelsens beslutninger var så radikalt anderledes, end ledelsen havde forståelse for, så julemusik på en postvogn for mange af dem slet ikke passede ind i den nuværende kulturelle situation. I forhold til den afsluttende kommentar i det tidligere klip fra dagbogen er det tydeligt, at jeg selv forstod og forholdt mig til problematikken. Formuleringen blev sådan der, delvist fordi dagbogen kun var tiltænkt mig selv, men også fordi mit mål var at forstå den kulturelle situation i HEF, hvilket krævede, at jeg levede mig ind i organisationens intersubjektivitet. Denne indlevelse kan virke ensidig til fordel for medarbejderne, men dette er udelukkende, fordi kendskabet til og indsigten i ledelsen var meget vanskelig at opnå – eksempelvis var der (naturligvis) mange møder, jeg ikke kunne få adgang til. Det betyder dog ikke, at opfattelsen var, at ledelsen ikke forsøgte at udrede situationen i HEF.

"Fik et opkald for et par dage siden fra en medarbejder omkring, at en bestemt afdeling bliver flyttet over til over bækken pr 1. april. Det var han voldsomt glad for, ligesom han mente, at de fleste også var, idet han sagde, at alle medarbejderne i hvert fald kunne se en mening i det. Jeg har ellers ikke været der i et stykke tid, men jeg må da sige, at ledelsen har gjort en del ting her på det sidste, som jeg også har tænkt. Fx flytningen, men også inddragelsen af teamlederne, her i form af, at teamlederne skal overtage driftsmøderne om mandagen, dermed fjerner afdelingslederne sig lidt fra driften og giver dermed lidt plads. Jeg ved ikke, om det er på baggrund af mine diskussioner, men de sker da i takt med mit" (Dagbog side 7-8)

Ovenstående skal ikke forstås som et forsøg på at kreditere projektet for ændringer i HEF, men rettere som udtryk for, at tiltag blev lavet med medarbejdernes sociale situation for øje. Individets meningsdannelse er som tidligere pointeret nødvendigvis baseret på emotioner, hvorfor den generelle

fortælling sjældent blev afbrudt signifikant af de tiltag, der blev lavet. Opfattelsen var, at ledelsens kendskab og interesse til situationen ikke var oprigtig nok, da tiltagene ikke var radikale nok til at ændre på fortællingen. For nogle gange kom der tydelige eksempler på det modsatte af en social prioritering. Nedenstående er fortællingen om et brev fra en anonym medarbejder:

"I fredags, den 11. oktober klokken 14:00-15:00 var jeg til orienteringsmøde, som Jan holdt for hele HEF, omkring at fusionen med X ikke blev til noget. Mine noter, taget under mødet, er følgende:

"En mellemlider skrev et brev, som Jan gennemgik på et orienteringsmøde for HEF. Han tog det ikke særligt seriøst i sin besvarelse af kritikken" Han latterliggjorde faktisk dele af brevet. Jeg spurgte i dag Jan, om jeg måtte få brevet, hvilket han sagde ja til, det skal jeg nu have skrevet ind. Brevet blev rent faktisk sendt til bestyrelsen, ikke til Jan selv.

Jan går sidst i mødet ud i en reference til omverdenen og globaliseringen. Han har helt klart en agenda om storytelling. Vi har gennemgået økonomien, politikken og historien for en fusion, som aldrig fandt sted. Han forsøger at storytelle omkring, at forandringer og fusioner er et nødvendigt onde – det stresser, men det er nødvendigt. Ca. en times snak om en fusion, som ikke kommer.

Han fortæller også om, hvorfor der kulturelt, økonomisk og politisk ikke er sket flere fusioner i Nordjylland" Det er, fordi de har for mange penge til, at det er en nødvendig risiko at løbe.

Under orienteringsmødet understreger han en pointe igennem en joke, som bliver modtaget meget sløjt, idet den på sin vis er meget seriøs. Nemlig at brugen af eksterne konsulenter er slut, efter at Mads fratrådte. Nu mener han godt, at de kan klare sig selv"

Nedenfor er den indskrevne version af brevet:

"Til bestyrelsen i HEF A.m.b.a

Forestående fusion med X

Formålet med følgende brev er at gøre bestyrelsen i HEF A.m.b.a opmærksom på de menneskelige og organisatoriske aspekter af fusionen med X.

Lad mig starte med at understrege, at det er min opfattelse, at fusionen med X generelt hilses velkommen af organisationen, men fra medarbejdernes perspektiv ser det ud som om, at der indtil videre overvejende fokuseres på tal.

Undertegnede arbejder til daglig omkring mellemlederniveauet med kontakthflader opad og nedad i organisationen. Lad mig også fortælle, at ledelse og gruppepsykologi har min generelle interesse.

En fusion er noget af det mest udfordrende, som man kan udsætte en organisation for. Og lad mig understrege, at jeg opfatter opkøbet af AKE, som en helt anden udfordring. Her var der tale om en overtagelse, hvor HEF "spiste" AKE. Denne gang er der tale om en ligeværdig fusion.

Jeg bringer nedenfor et par citater fra den fremragende artikel "Øg ikke usikkerheden mere end fusionen kræver" af Irene Brandt – publiceret i LederForum nr. 3/2005. Artiklen handler om kommunesammenlægninger. Artiklen kan i sin helhed findes www.newway.dk – klik på "OM NEW WAY" dernæst "publicerede artikler". Artiklen står øverst under mest læste artikler.

"Men tager vi ved lære af erfaringerne fra fusioner i den private sektor, så er det en kendsgerning, at i 6-7 ud af 10 fusioner ender firmaerne med at stå dårligere efter fusionen end før fusionen."

"Det skyldes, at de, der træffer beslutningen om fusionen, sjældent er de samme som dem, der skal udføre den"

"Og lader man stå til og venter for længe, så rejser de bedste medarbejdere først – måske fik man løst problemet, og man slap for at

tage stilling til, hvem der skulle bortrationaliseres; men det er ikke de dygtigste medarbejdere, der er blevet tilbage."

"Men man skal handle hurtigt. En af de værste kilder til forandringsmodstand er usikkerhed, fordi usikkerheden flytter den enkeltes fokus fra os til mig. Usikkerhed er en grundlæggende hindring for fremskridt og står i vejen for forandringer."

Ovenstående citater beskriver den tilstand, som jeg opfatter henholdsvis fusionsprocessen og organisationen/medarbejderne er i, og vi er ved at begå alle de klassiske fejl i en fusionsproces.

Jeg kan fortælle, at der endnu ikke har været holdt et informationsmøde omkring fusionen hos HEF. Al information er kommet via HEF's intranet. Det var også på intranettet, at netafdelingens medarbejdere måtte læse, at de skulle flytte til Brønderslev.

Det er endvidere min og størstedelen af organisationens forståelse, at man endnu ikke har fastsat direktionen, end ikke den administrerende direktør.

Disse ting betyder – som det også beskrives i artiklen – en stærkt stigende usikkerhed blandt medarbejderne på alle niveauer i organisationen. Mange medarbejdere og heraf flere mellemledere har udtrykt, at de ikke ønsker at sidde og afvente, om de har et job i den fremtidige organisation, derfor søger de væk nu. Der er ifølge min overbevisning – som beskrevet i artiklen – især tale om de dygtigste medarbejdere, som er nødvendige fanebærere i den fremtidige organisation.

Der er derfor overhængende fare for, at vi langt fra står med stærkeste hold, når fusionen skal gennemføres.

Mine opfordringer er derfor følgende:

Fusionen skal også til at handle om "mennesker".

*Der skal gives meget mere information om fusionen til medarbejderne.
Hvor i processen er vi, hvad er tidsplanen osv.*

Der må for at mindske usikkerheden snarest muligt udnævnes en administrerende direktør. I den forbindelse kan jeg kun på det kraftigste opfordre til, at man vælger den bedste kandidat og ikke skele til "politiske hensyn".

Herefter må den administrerende direktør straks – igen uden politiske hensyn – i gang med at fastsætte sit hold.

Slutteligt vil jeg gerne opfordre bestyrelserne i HEF (og X) til, at søge professionel hjælp for at få den organisatoriske fusion til at lykkes.

Med venlig hilsen

En bekymret medarbejder"" (Dagbog side 13-15)

Der er mange elementer i dette brev og dets udformning, som er relevante for at illustrere den kulturelle problemstilling. Det umiddelbare er den anonymitet, brevs afsender har valgt. For det første er mængden af afdelingsledere begrænset i HEF, og for det andet indgår afdelingslederne i relativt tæt samarbejde med ledelsen, så hvis det rent faktisk er en afdelingsleder, så er anonymiteten bestemt ikke sikret. At vedkommende ønsker at være anonym kan der være mange grunde til, men det antages at være af frygt for repressalier. En sådan konstruktiv debat kunne forestilles at blive belønnet i stedet for straffet, men idet brevet er sendt til bestyrelsen og ikke til ledelsen, forstås det, at denne handling er udtryk for en anerkendelse af, at fusionen og kulturen ikke er en byrde ledelsen kan løfte. Brevet udtrykker et ønske om mere information som middel til at begrænse den organisatoriske usikkerhed. Vedkommende bekræfter med andre ord nogle af de pointer, som informanterne er kommet med, samtidigt med at det udtrykker bekymring omkring ledelsens kompetencer til at håndtere fusionen. At brevet er sendt til bestyrelsen kan tolkes som en forståelse af, at ledelsen formentligt ikke ville behandle brevet hensigtsmæssigt. Angående medarbejdernes usikkerhed beskriver brevet en tendens til, at de bedste medarbejdere søger væk først. I forhold til projektets udlægning af

selvfortællingens referenceramme kan det tolkes som medarbejdernes opfattelse af enten at ændre referenceramme mentalt eller fysisk. Der kan argumenteres for, at medarbejderne, med opfattelsen af at have muligheden for at søge væk, kan vælge denne mulighed fremfor at ændre referenceramme.

I relation til forholdet mellem ledelsen og medarbejderne kan der argumenteres for, at opfordringen i brevet til at ledelsen søgte professionel hjælp udtrykker en vurdering af ledelsens kompetencer som værende utilstrækkelige til succesfuldt at gennemføre en fusion. HEF har aldrig indgået i en fusion, for som forfatteren til brevet selv pointerer, så var opkøbet af AKE en anden type af udfordring. Derfor kan der argumenteres for, at indtrykket omkring ledelsens kompetencer oprinder fra ledelsens ageren i hverdagen og ikke fra en tidligere fusionering. Hvis forfatteren til brevet antages at være repræsentativ for medarbejderne, hvilket kunne støttes af projektets andre informanter så kan der her argumenteres for, at ledelsens virke i dagligdagen ikke vækker troværdighed eller anerkendelse hos medarbejderne. Den usikkerhed, som bliver italesat, er derfor ikke kun i forbindelse med fusionen, men derimod udtryk for et kontinuerligt element i organisationen. Med inspiration fra Goffmans begreber "face" og "frontstage" er ledelsens ansigt og identitets forhandling ikke overensstemmende med, hvad medarbejderne forventer af en ledelse (Goffman 1959). Dette er et kompetenceaspekt, men også et etisk aspekt, idet medarbejderne accepterer, at deres liv delvist udfoldes og bruges på ledelsens organisatoriske styring. Både kompetenceaspektet og etikken kan her bidrage som en del af forklaringen på medarbejdernes ønske om at søge væk. I brevet gives der yderligere udtryk for, at det særligt er de dygtige medarbejdere, som søger væk. Hvis dygtighed er centralt for medarbejdernes søgen efter andre arbejdspladser, så antages det, at dygtighed her repræsenterer en forståelse af værd og her et værd, som andre virksomheder værdsætter og derfor vil ansætte. Det betyder, at de medarbejdere, som bliver tilbage ikke kun har opfattelsen af ikke at være så meget værd og ikke så kompetente, men også, at de derfor er tilnærmelsesvist tvunget til at blive i en uetisk relation til en inkompetent ledelse. Denne pointe er en opsummering og en idealtypisk fremstilling, som derfor formentligt ikke findes i så ren en form. I praksis er forholdet mellem ledelsen formentligt også influeret af den selvsamme socialitet og

menneskelig interaktion, som ledelsen tilsyneladende forsøger at eliminere i sine kommunikationsværktøjer.

I forhold til projektets udlægning af HEF som en empirisk kontekst er en anden central pointe fra brevet ønsket om fokus på mennesker frem for tal. Forståelsen af, at ledelsens fokus er primært på tal stemmer fint overens med de pointer, som informanterne ligeledes har fremsat i forhold til negligeringen af information, men også i den måde, hvorpå argumentationen for fjernelsen af pauserne blev præsenteret. Der kan dermed argumenteres for, at der for ledelsen var tilstrækkeligt med information og begrundelse i den implicite involvering af tal i forhold til effektivisering og prisstigninger til at retfærdiggøre fjernelsen af pauserne og dermed medarbejdernes mulighed for at socialisere. Et ønske om at fokusere på mennesker frem for tal forstås derfor som et ønske om et medmenneskeligt og socialt perspektiv fra ledelsens side. Det er medarbejdernes egen fremførelse af denne diskurs, som belyser et styrende princip for erkendelsen – uanset hvem vi forsøger at være og i hvilken kontekst dette forsøg udfoldes, så vil individets meningsdannelse være baseret på individets emotioner og historik – etik bliver med andre ord centralt for erkendelsen. Den økonomiske rationalitet, som ledelsen anvender, er derfor ikke tilstrækkelig i ledelsen af mennesker, da den økonomiske rationalitet ikke stemmer overens med menneskets erkendelsesmæssige karakteristika. Denne pointe er ligeledes gældende vedrørende min rolle i HEF, da ledelsen selv fandt det vanskeligt at operationalisere og dermed måle på medarbejdernes innovative adfærd. En økonomisk rationalitet bliver med andre ord vanskelig ved en mikroskopisk analyse af de menneskelige karakteristika den forsøger at simplificere, i kraft af dens antagelse om et økonomisk rationelt menneske. Efterstræbelsen i ledelsesfilosofien og organisationslitteraturen på en økonomisk rationel medarbejder, som blindt og villigt accepterer ethvert økonomisk rationelt tiltag i organisationer, er derfor ikke realistisk, idet mennesket grundlæggende ikke kan simplificeres i en sådan grad. I HEF blev dette tydeligst i anvendelsen af organisatorisk eksterne referencerammer og typificeringer til at vurdere ledelsens tiltag.

Typificeringer som analyseværktøj bliver med andre ord centralt i analysen af organisationskulturen hos HEF. Det bliver tydeligt at de eksterne referencer ledelsen antager, ikke er de referencer medarbejderne anvender.

Det resulterer i frustrationer, modsætningsforhold og en kommunikation som for medarbejderne virker problematisk. Blandt medarbejderne i HEF viser det sig at de anvendte typificeringer er afhængige af den pågældende medarbejder, men overordnet kan det siges, at medarbejdernes selvførelser har svært ved at rumme de tolkninger som ledelsens handlinger og kommunikation foranlediger. Der er tale om et klart "os" og "dem" forhold, både fra ledelsen men også fra medarbejdernes side. Dette forhold bliver etableret og kontinuerligt genforhandlet som et forhold hvori medarbejderne ikke kan "tage" men rettere kan de kun "få" hvad ledelsen "giver", og opfattelsen er, at ledelsen giver meget lidt. Set ud fra medarbejdernes fortællinger omkring sig selv som menneske er der en kontrast imellem denne forståelse og så de antagelser som ledelsens ageren opererer med. Heri bliver en etisk diskussion særligt relevant idet det fremstår som om at det er de etiske antagelser om mennesket, som medarbejder, der er modstridende for de to parter. Denne etiske blev der under afholdelsen af interviewene ikke spurgt ind til, da de som sagt oprindeligt var tiltænkt en diskussion om innovation. Behandlingen af etikken vil derfor fungere som en perspektivering til hvorledes etikken muligvis kan finde sin plads i erkendelsen og eksistensen, hvis der skulle forskes videre indenfor denne ramme. Denne perspektivering vil finde sted i kapitel 9.1.

I forhold til de centrale begreber i erkendelse har det i løbet af analysen været vanskeligt at anvende nogle af dem hvorimod andre har været meget anvendelige. Erkendelsens kategorier har på grund af deres principielle, a priori og formelle natur ikke vist sig særligt anvendelige i forhold til at analysere informanternes udsagn. Dette skyldes nok primært at kategorierne er så grundlæggende og elementære i deres konstituering at de på en og samme tid altid er til stede i udsagn og samtidigt altid indeholder elementer som er så implicite eller taget for givet at de sjældent bliver italesat. Dette er ligeledes tilfælde med de neurovidenskabelige begreber, såsom variante og invariante skabeloner, spejlneuroner osv. Det er dog vist, at tid og intentionaltet, som analyseværktøj ikke følger samme problematik idet de kan foregå både som analytiske vejledninger og fordi de, i hvert fald i denne undersøgelse, blev italesat mere direkte. Diskussionen omkring ledelse som "højborg" og "deroppe" er en fin eksemplificering af kategoriernes anvendelighed. Der er en klar reference til en fysisk distance og dermed til et rum som er hvor ledelsen holder til. Det relevante i informanternes

beskrivelse af "højborg" og "deroppe" er ikke egentligt deres fysiske placering, men rettere den intersubjektive og intentionelle tolkning som over tiden er udviklet. Hermed bliver typificeringerne grundet deres kontekstuelle ophav en central del af det at tolke de udsagn som informanterne giver. I forhold til at opnå en forståelse af den enkelte informants udsagn bliver det relevante netop hvorledes den enkelte informant har udledt og formulerer sit udsagn. Denne formulering er ligesom typificeringer udtryk for et socialt og kontekstuel ophav. Selvfølgelig har i løbet af informanternes udsagn vist sig at kunne bidrage til en diskussion omkring at typificeringer skal kunne passe sammen med andre typificeringer i forhold til den enkeltes selvfortælling. Individets dannelse og kontinuerlige udvikling af typificeringer sker med andre ord ikke uden rigiditet og en vis form for stringens. Denne stringens er ud fra informanternes udsagn beroende på en sproglig logik, som der eksempelvis blev vist med Marie, så oplever hun problemer ved at blive behandlet som en i rød stue, men samtidigt opfatte sig selv som voksen. Hendes selvfortællinger stiller krav til hendes typificeringer omkring det at være voksen og det at være barn, som ikke muliggør at være begge dele på en måde som er acceptabel for Marie. På den måde kunne der argumenteres for, at udviklingen af typificeringerne er nød til at følge den enkeltes selvfortællings logik og antagelser for ikke at møde modstand. De fortællinger den enkelte gør sig om sig selv og sin kontekst kan derfor beskrives som værende i et dialektisk samspil med udviklingen af typificeringer. Det vil sige, at de antagelser som individets selvfortælling og typificeringer beror på er med til at vejlede og danne ramme for individets erkendelsesmæssige udvikling. På baggrund af denne pointe vil der i det efterfølgende afsnit blive diskuteret hvorledes organisationer som metafor og begreb, med tilhørende antagelser, kan defineres i forhold til hvilke antagelser som er tilsvarende den menneskelige erkendelse. Som det blev pointeret i indledningen til denne afhandling er det nødvendigt at placere enhver teori på antagelser som tilsvare det teorien er bygget på. Ambitionen er hermed at danne en sløjfe omkring afhandlingen som en erkendelsesmæssig rejse idet der i afsnittet vil blive diskuteret hvorledes afhandlingens oprindelige antagelser om organisationer har influeret rejsen. I forhold til faldskærmsmetaforen så er vi næsten landet, så nu er det på tide at reflektere over hvordan springet så ud inden vi lander.

7.4. Organisationer som metaforer

I forsøget på at skitsere hvorledes de erkendelsesmæssige begreber og diskussioner opsummeret i kapitel 6 kan finde værdi og relevans i forhold til organisationsstudier, er det nødvendigt at tage udgangspunkt i en diskussion omkring organisationer. Dette er et enormt emne, som på mange forskellige måder er forsøgt beskrevet med vidt forskellige konsekvenser (Morgan 1986). I forhold til en forståelse af organisationsstudier som felt hentes der her inspiration i Gareth Morgans analyse af behandlingen af de forskellige forsøg på at forstå organisationer (Morgan 1986). I bogen *"Images of Organization"* forsøger han at illustrere, hvorledes de forskellige epoker og positioner har anvendt forskellige metaforer til at forstå organisationer, samt hvilke styrker og svagheder der har været ved de respektive metaforer. Heri behandler Morgan organisationer som maskiner, hjerner, organismer, kulturer, politiske systemer, psykiske fængsler osv. I dette afsnit vil organisationsopfattelsen betragtes med samme perspektiv som hos Morgan, forstået således at enhver metafor eller position i forhold til at forstå organisationsbegrebet altid vil have fordele og ulemper. I relation til denne pointe fører Morgan følgende argumentation for analysen af organisationer.

"There is a close relationship between this process of reading organizational life and the process known as organizational analysis. The formal analysis and diagnosis of organizations, like the process of reading, always rests in applying some kind of theory to the situation being considered. For theories, like readings, are interpretations of reality. We theorize about or "read" situations as we attempt to formulate images and explanations that help us to make sense of their fundamental nature" (Morgan 1986:12).

I ovenstående sidestiller Morgan det at analysere organisationer med det at forstå (oversat fra "reading") organisatorisk liv. Begge processer forstås som en proces, hvori forskeren forsøger at skabe billeder og forklaringer, som kan hjælpe vedkommende til at forstå situationen. Teorier eller metaforer bliver for både afhandlingen og Morgan til redskaber, som kan hjælpe forskeren til at udvælge specifikke dele af den verden, vedkommende står overfor. Metaforer vil derfor nødvendigvis også fravælge elementer af

verden. Det, at anvende metaforer, kan sammenlignes med det at tage et bestemt perspektiv, som det i forhold til de tidligere erkendelsesdiskussioner er vist, at alle individer altid vil have, uanset om det er et bevidst eller ubevidst perspektiv. Hvorfor skulle metaforer derfor være bedre end forskerens "naturlige/eget" perspektiv? Dette aspekt forsøger Cornelissen og Kafouros at besvare i deres pointe omkring krav til brugen af metaforer:

"It depends whether metaphors have (or have not) a heuristic value for organizational theorizing; their use therefore needs to be an informed, disciplined, and guided process instead of being based on an 'anything goes' maxim" (Cornelissen 2004:2)

Metaforer i denne diskussion sidestilles med teorier i den forstand, at de uundgåeligt vil repræsentere et perspektiv, og at dette perspektiv har konsekvenser for analysen og forståelsen af organisationer. Ambitionen i dette kapitel er derfor at forsøge at beskrive afhandlingens erkendelsesmæssige diskussioner igennem en opstilling og diskussion af en passende metafor. Cornelissen argumenterer for, i forhold til den historiske brug af metaforer, at det er vigtigt at opstille krav til brugen af metaforer, i dette tilfælde betegnet som en *"informed, disciplined, and guided process"*. Dette skal kobles til Cornelissens regler for metaforer:

*"The first governing rule entails that it is a necessary, though not sufficient, condition that in metaphor **concepts are related from domains that are in the first instance seen as distant from one another**. The second governing rule states that it is necessary, though again not sufficient, condition that a **correspondence can be constructed between the two concepts conjoined in the metaphor**" (Cornelissen 2004:15)*

Cornelissen opstiller i forhold til ovenstående to regler for opstillingen af metaforer. Den første regel kræver, at der er en signifikant afstand mellem de to begreber, som sammenlignes. Den anden regel kræver, at de to begreber kan interagere i konstruktionen af metaforen. For at håndhæve disse regler, og endda for at forstå dem i opstillingen af metaforer, er det

nødvendigt at tage udgangspunkt i ens egen forståelse af ,hvornår distancen og interaktionen er stor nok til at leve op til reglerne. Der kan argumenteres for, at denne vurdering er af så subjektiv en karakter, at reglerne i denne afhandling betragtes som retningslinjer. Formålet med denne introduktion til metaforer er at skitserer, hvorledes begrebet, og brugen af metaforer forstås i forhold til ambitionen om at indgå i en diskussion omkring, hvorledes afhandlingens erkendelsesmæssige diskussioner kan inddrages i opbygningen af en organisationsmetafor. Formålet og ambitionen er ikke at opstille den nye styrende metafor inden for organisationsanalyser, da dette ikke er afhandlingens udgangspunkt. Denne diskussion om metaforer er rettere en diskussion, som skal tage udgangspunkt i konklusionerne vedrørende menneskets erkendelse, og belyse i hvilket omfang de konklusioner kan bidrage til organisationsforståelsen i form af en foreslået metafor.

Indtil nu er der blevet beskrevet, hvordan metaforer fremhæver og fravælger dele af den verden, de bliver anvendt på, samt hvilke krav der kan opstilles til brugen af metaforer. For at kunne bruge ideen om metaforer, er det nødvendigt at belyse, hvordan en metafor er opbygget for derigennem at kunne benytte denne struktur til at komme fra erkendelsesbegreberne til organisationsmetaforen. Cornelissen & Kafouros argumenterer i nedenstående for, at metaforer (complex metaphors) er opbygget af mindre elementer (primary metaphors) og metaforiske dele (metaphorical parts).

“Our twofold argument is that, first of all, complex metaphors are built up through primary metaphors and metaphorical parts that are often grounded in source domains of embodied experiences. Second, and based on the first argument, we argue that complex metaphors can be dynamically elaborated, extended and reinterpreted in novel ways through the addition of novel primary metaphors or a reinterpretation of existing primary metaphors” (Cornelissen & Kafouros 2008:2).

Et eksempel, på opdelingen mellem den komplekse metafor og de primære metaforer, som den består af, kan gives i form af organisationer som maskiner. Heri har alle funktioner en rolle, som et hak i organisationens tandhjul. Grundlæggende er ideen, at så længe organisationens funktioner

kan beskrives præcist nok, så sikres det, at alle funktioner bliver udført tilfredsstillende og på samme måde uafhængigt af, hvem der udfører dem (Morgan 1986:34). Det handler derfor om at strukturere organisationen, så rationelt og teknisk som muligt, for der igennem at øge produktiviteten (Morgan 1986:34). Den komplekse metafor i dette tilfælde er organisationen som en maskine. De primære metaforer kan være mange og kan udskiftes eller genfortolkes for at give nyt liv til den komplekse metafor. I dette tilfælde er de primære metaforer, som er fremhævet, en præcisering og standardisering af funktioner, samt en teknisk og rationel strukturering af organisationen. Morgan påpeger omkring denne metafor, at den kun er tilstrækkelig i de tilfælde, hvor organisationen og dens medlemmer er i et miljø, som er simpelt nok til, at maskiner ligeledes ville have klaret sig tilstrækkeligt (Morgan 1986:34). Den komplekse og de primære metaforer operer med antagelsen om mennesket som værende en maskine, idet de operer med antagelsen, om at organisationen er en maskine. Dette er ifølge Morgan en traditionel organisationsforståelse, som han udleder fra en funktionalistisk tradition, (Morgan 1986:32) og som derfor opererer med funktionalistiske antagelser om mennesket. Metaforer som begreb betragtes derfor af afhandlingen som en diskussion af organisationer og mennesket, samt de antagelser som den undersøgende gør sig om sit studieobjekt. I den resterende del af afsnittet er formålet derfor at gå til opstillingen af en metafor med det udgangspunkt, at metaforen skal bero på samme antagelser, som har vist sig som konklusioner vedrørende menneskets erkendelse.

I forhold til denne afhandlings diskussion om menneskets erkendelsesmæssige karakteristika er det nødvendigt at starte med nogle primære metaforer, som indeholder antagelser, der stemmer overens med erkendelsens karakteristika. De primære metaforer bliver derfor nødt til at stemme overens med erkendelsens karakteristika for at kunne leve op til Cornelissens anden regel; at de to metaforiske begreber kan interagere med hinanden. Det skal understreges, at skabelsen af metaforer er en subjektiv proces, hvorfor ambitionen er at gøre tilblivelsen af afhandlingens metafor så transparent som muligt, således at læser forhåbentligt kan følge ideen bag metaforen, samt muligvis selv bliver inspireret til andre end den foreslåede metafor. I forhold til kravene til de primære metaforer så skal der tages højde for følgende: Forstandskategorierne (tid, rum, objekt & intentionalitet), typificeringer, den akt- og operationelle intentionalitet,

intersubjektivitet, perceptionens og hukommelsens selektioner, variante og invariante skabeloner samt den før-bevidste emotionelle aktivering. De primære metaforer kan, på baggrund af intentionaliteten og tiden som kategori, betragtes som en subjektiv udvikling af hvert enkelt individ i en principielt kaotisk og unik verden. Her er det kaotiske og unikke stammende fra intentionalitetens unikke virke og dens næsten uendelige udviklingsmuligheder over tid. Samtidigt er intersubjektiviteten og typificeringerne udtryk for en social dimension af konstant forhandling og forholden sig til andre, hvorfor der her eksisterer en form for social kontrol eller begrænsning for individets erkendelse og udvikling. Grundlaget for kategorierne, men også hukommelsen og eksempelvis den sanselige selektion er grundet i nogle fysiske elementer, som ligeledes begrænser erkendelsens muligheder. De fysiske og de principielle elementer, der hermed er grundlaget for erkendelsen, både muliggør og begrænser individet i sin potentielt unikke intentionalitet og bevidsthed. Den operationelle og den aktbaserede intentionalitet påpeger i forhold til erkendelsen en todimensionel forståelse af individets erkendelse. En dimension som individet er bevidst om, og en dimension som individet ikke er bevidst om, men kan blive det. I forhold til forstandskategorierne kan der hertil kobles en tredje dimension, hvilken er den, individet ikke kan blive bevidst om. I denne tredje dimension må der eksistere processerne som skaber bevidstheden og tankerne, for som det blev pointeret tidligere, i kapitel 4, så kan individet først opleve tankerne, idet de er til og ikke, idet de bliver til. I den tredje dimension må der ligeledes eksistere verden, som den er i sig selv, før enhver selektion og dermed før individets meningsdannelse, bevidsthed og fortolkning. Disse betragtninger betyder, at der her opereres med tre dimensioner for individets erkendelse; den bevidste, den ubevidste og den før-bevidste, eller a prioriske. Over tid indgår disse dimensioner i en dialektisk proces, hvori det er samspillet og interaktionen mellem de tre, som bliver central for individets erkendelse. Erkendelsen er med andre ord en næsten uendelig proces af elementer som kaos, orden, bevidsthedsfrigørelse, forglemmelse, tænkning, vaner og så videre. En metafor omkring organisationer skal derfor med andre ord forsøge at beskrive, i forhold til erkendelsen, hvordan disse ting kan forstås i organisationer. Udvælgelsen og opfindelsen af en tilstrækkelig metafor er på grund af dens kreative karakter vanskelig at beskrive, hvorfor der blot her bliver præsenteret nogle af de ideer, som blev bragt på banen:

Organisationer som evolutionære fortællinger, som et maleri, som et abstrakt maleri, som en hjerne, som teater, som kaos, som historier, som indianerstammer, som kvantefysikkens forståelse af lys og mange flere. De forskellige ideer blev fravalgt af forskellige årsager, men den helt store problematik var at finde en metafor, som beskriver kompleksiteten i erkendelsens dialektik, samtidigt med at den skal indeholde en beskrivelse af beskuerens rolle i skabelsen af viden om organisationen.

På baggrund af de overvejelser præsenteret indtil nu, blev der udviklet en metafor omkring organisationer som snevejr. Det baserede sig på antagelsen om, at snefnug krystalliserer sig på en måde, således at de ikke er lig noget andet snefnug. Samtidigt er de alle sammen snefnug, som er udsat for en dom om principiel similaritet fra beskueren. Det skal forstås således, at selvom snefnug krystalliseres til at være unikke, så er det, at de alle sammen krystalliseres unikt netop et fællestræk ved snefnug. De er ligesom erkendelsen principielt ens, men indholdsmæssigt unikke. Ydermere så indgår snefnug i et kredsløb, hvorfra de falder ned fra himlen og på vejen krystalliseres, og når de er landet, så smelter de på et tidspunkt og indgår på den måde i et kredsløb mod at blive snefnug igen. Denne pointe understøttes af en afstandstagen til organisationer som noget statisk *eller* noget forandrende, som Hussenot og Missonier ellers argumenterer for er generelle perspektiver på organisationer (Hussenot & Missonier 2015). I forhold til erkendelsen så er det indholdsmæssige i en konstant udvikling, mens det principielle er meget stabilt. Der kan argumenteres for, at denne dobbelttydighed i forhold til erkendelsen hverken stemmer overens med organisationer enten som statiske eller som forandrende. Erkendelsen er begge dele på samme tid.

Snevejr som metafor og som billede inkluderer desuden en notation omkring blæst, som her repræsenterer de fortællinger og de socialt udviklede elementer i erkendelsen, som er med til at blæse snefnuggene i en bestemt retning. Ligesom i organisationer kan der i blæsevejr være forskellige vindstød, som skaber forskellige snebunker eller lejre i organisationer. På den måde forstås blæsten som det illusoriske mønster, som individets socialitet og intersubjektivitet kan frembringe. Snefnuggene vil grundet tid og rum altid have unikke rejser og unikke kredsløb, men de er samtidigt influeret af den kontekst, hvori de falder, og de begrænsninger som de deler med andre snefnug. Vindene i et snevejr bliver desuden

tvunget til at agere efter elementer, som de ikke kan påvirke, såsom bakker, huse osv. Dette forhold forstås i afhandlingen som forholdet mellem delte fortællinger og de a prioriske elementer, hvilke begrænser fortællingerne på samme måde, som de begrænser intentionaliteten. Forholdet mellem vindene og snefnuggene er ikke envejs. Snefnuggene er unikke og er derfor påvirket forskelligt af vindene, og sammen, i deres bunker, kan de også være med til at ændre de organisatoriske vindes færden.

En anden central pointe vedrørende organisationer som snevejr, er beskuerens perspektiv og dets indflydelse på forståelsen og analysen af organisationer. Hvis et snevejr betragtes på afstand, enten i fly eller på lang afstand, så vil der være klare mønstre i snefnuggenes fald, som gradvist blive tydeligere, desto tættere beskueren kommer på. Men hvis beskueren kommer for tæt på eller ender inde midt i snevejret, så får snevejret et helt andet udseende, og blæsten bevæger sig rundt om beskueren. I den forstand kan der argumenteres for en erkendelsesmæssig pointe omkring, at beskueren bliver en del af organisationen og derfor ændrer vedkommendes opfattelse af den. Endvidere kan beskuerens position bruges som en eksemplificering af, at hvis vedkommende står midt i et snevejr, så kan det være vanskeligt at se frem for sig. Det er med andre ord muligt at bevæge sig for tæt på organisationen, hvilket i forhold til erkendelsen forstås som det punkt, hvor forskeren mister sin ambition om en professionel distance. Et eksempel på dette kunne være en kritisk tolkning af min egen kommentar i et af citaterne i kapitel 7.3:

I pauserne fortalte X mig, at det var der ingen forståelse for. Han brugte tilmed udtrykket, "jeg skal bare væk herfra". Det er underligt, at de ikke indser, at de ikke kun bliver vurderet ud fra deres økonomiske rationale, men også fra et medmenneskeligt perspektiv. Til gengæld og som stærk kontrast, ser man sekretærerne postvogn køre rundt med malplaceret og fjollet julemusik. At det er en bizar verden, er nærmest det mest rammende, jeg kan sige" (Dagbog side 18)

Bemærkningerne omkring malplaceret, fjollet, bizar og underligt er alle udtryk for en oplevelse af at være i HEF og derfor som sådan passende at beskrive i sit videnskabelige arbejde. For dog at illustrere hvorledes bemærkningerne kunne tolkes som et udtryk for at miste sit videnskabelige

perspektiv, kunne der diskuteres, hvorledes disse bemærkninger har været med til at styre den empiriske analyse. Idet sådanne bemærkninger får en central plads i den empiriske analyse, opstår en problematik omkring, at de oplevelser er afhængige af min person i en sådan grad, at de muligvis ikke afspejler den kontekst og de mennesker, som de er ment som en refleksion af. Det er ud fra fænomenologien vigtigt at afspejle de oplevelser og den kontekst, forskeren befinder sig i, men ikke acceptabelt at lade skabelsen af viden i analysen dikteres af oplevelser, som potentielt kun repræsenterer forskeren selv. Dette er blot et eksempel for at belyse det aspekt af metaforen, og ikke fordi det er min opfattelse, at det er sket i denne afhandling.

I forhold til Cornelissens to krav til metaforer, som lød; (1) at de to sammenlignede begreber skulle have en signifikant distance til hinanden, og (2) at de to begreber skulle have en interaktion i forhold til at belyse elementer af hinanden, så kan der argumenteres for, at (1) er opfyldt forholdsvist tydeligt. Snevejr betragtes ikke generelt som værende en organisation eller tæt koblet til organisationer, og på den måde kan der etableres en distance. Angående regel nummer to, så var Cornelissens pointe omkring denne regel at dens heuristiske værdi skulle findes i brugen og tolkningen af metaforen, som ultimativt var op til den enkelte forsker. Denne regel er derfor ikke blevet diskuteret endnu i forhold til denne metafor, og kan ikke i afhandlingen selv determineres som opfyldt, da det er op til den enkelte forsker. Det er dog ambitionen at forsøge kortfattet at illustrere, hvorledes den kan findes anvendelse og heuristisk værdi i en betragtning af HEF som snevejr.

I anvendelsen af snevejr som metafor for HEF, bliver det relevant at søge en forståelse af, hvorledes vindene påvirker de enkelte snefnug, samt hvorledes snefnuggene agerer i forhold til vindene. Dette beskriver individets forståelse og ageren ud fra den intersubjektivitet, som er gældende hos HEF. De a priori begreber er svære at belyse, men nogle elementer, som kan bidrage til en illustration, er de fysiske elementer, som er til stede i HEF. Hvordan blæser vindene, hvad blæser de igennem, og hvad må de gå udenom og derfor indeholde? Ved analysen af HEF blev det tydeligt i informanternes udsagn at den øverste ledelse at fortællingen omkring ledelsen som dem i "højborgen" og "dem der må parkere ude foran" inorporerer dele af den fysiske virkelighed. Herved bliver det ikke rum

som kategori, som er central, men derimod fortællingen eller vindenes håndtering og tolkning af rummet, som bliver centralt for en organisatorisk forståelse af HEF. Et element, som metaforen kunne bidrage med, som ikke blev undersøgt i HEF, var udviklingen over tid og dermed snefnuggenes kredsløb. Det havde krævet en longitudinal undersøgelse, men havde samtidigt kunne påpeges HEFs udvikling over tid. Der blev i analysen enkeltvist kommenteret på ledelsens tiltag, men det var sparsomt med empiri, som kunne belyse udviklingen over en længere periode, hvorfor der ikke blev ført en diskussion om det. Hvis beskueren bevægede sig ind midt i snestormen, uden at miste sin forskningsmæssige distance, ville der kunne argumenteres for, at vindene havde en væsentlig indflydelse på snefnuggene. I løbet af interviewene og den generelle tilstedeværelse hos HEF, blev der udtrykt nogle ret markante udsagn fra medarbejderne, såsom *"Jeg skal bare væk herfra"*, *"Vi skal bruge en sammenspiller, ikke en modspiller"* (om ledelsen), *"jeg tager simpelthen ikke en times overarbejde"*, *"Så angriber hun uden nåde, hvis man kan sige det sådan"*, samt en episode, hvori en medarbejder begynder at græde. Disse udsagn og episoder er alle udtryk for en respons til informanternes forståelser af episoder og fortællinger, som figurerer hos HEF. Der kan argumenteres for, at udsagnene er formuleret på en sådan måde, at de afspejler væsentlige og kraftige holdninger hos medarbejderne. Individernes forståelse af de primære fortællinger er præget kraftigt af den enkeltes følelser, historik og selvfortællinger, som det også blev vist i analysen. I relation hertil kan der argumenteres for, at ledelsens valg om en meget begrænset kommunikation, hvilken primært foregik over intranettet, muliggjorde en distanceret positionering til medarbejderne. Der kan argumenteres for, at denne distancering er et af de primære elementer, som muliggjorde "os-dem" forholdet. I forhold til metaforen fremstår ledelsen ligesom medarbejderne som snefnug, om end de er kraftigere, mere indflydelsesrige snefnug. Dette virker empirisk tydeligt i forhold til fortællingen om, at medarbejdernes opfattelse af kun at kunne "få", de kan ikke "tage" i deres forhold til ledelsen. Ved en betragtning af HEF som snefnug, fremstår organisationen derfor som en bestemt mængde snefnug, der alle forsøger at lande det bedst mulige sted, men bliver påvirket af nogle mere indflydelsesrige snefnug til at lande steder, de ellers ikke ville foretrække, og som udsætter deres selvfortælling for modsætningsforhold. Sidstnævnte blev beskrevet omkring Maries fortolkning af sig selv som medlem af "rød stue". Modsætningsforholdet mellem, hvor snefnuggenes

selvfortælling tillader dem at lande, og de muligheder de rent faktisk har for at lande, fremstår som en problematik for den enkelte medarbejder, men også som en problematik af medarbejderens forhold til ledelsen. Ledelsen som indflydelsesrige snefnug lever derfor ikke op til medarbejdernes forventninger til det at være i en snestorm eller at være et snefnug.

Ved at træde tilbage og betragte HEF som snevejr på lang afstand, så kan der argumenteres for, at HEF er et snevejr, hvori der er nogle få, men stærke vinde, som har væsentlig indflydelse på snefnuggenes fald. Disse vinde er kritiske og isolerende overfor ledelsen, som i disse fortællinger kommer til at stå som modpol til medarbejderne. Vindene har samtidigt en kraftig indflydelse på snefnuggenes fald, hvorfor de bliver væsentlige at inkludere i forhold til en organisationsforståelse. Snevejrsmetaforen tilbyder ikke kun beskueren forskellige perspektiver på organisationer, men kræver samtidigt en diskussion af, i hvilket omfang forståelsen af organisationen er afhængigt af vedkommende som beskuer. I denne afhandling er denne diskussion forsøgt ført ved at inkludere de teoretiske betragtninger, som var gældende, da jeg indsamlede empirisk materiale. Ligeledes er dagbogen inddraget for til dels at vise HEF som organisation, samt for at give læseren indblik i den måde jeg forstod og forholdt mig til HEF. Der er for mig ingen tvivl om, at havde en anden undersøgt HEF, var resultat blevet anderledes. Min eneste forhåbning er, at differencen ville være i detaljen og ikke i den overordnede forståelse af HEF. Men det at skabe en analyse, og det at strukturere analysen som fortælling er uden tvivl en proces, som beror på elementer, som ikke kun er mig som forsker, som rationelt individ, men også mig som person, som hukommelse, oplevelser og perspektiv i mit forsøg på at betragte erkendelsen som noget principielt statisk og indholdsmæssigt forandrende.

8 Konklusion

I starten af projektet blev der stillet et spørgsmål, i hvilket processen herom blev sammenlignet med et faldskærmsudspring. I metaforisk forstand skal dette afsnit forklare, hvor vi så er landet. Vi er landet i en skov. Ikke på en skov, men i en skov, for vi er blevet en del af skoven. Vi er landet i en skov bestående af kun en art af træer. Disse træer, eller mennesker, har en krone, en bevidsthed, hvilken er forgrenet og kompleks og ved hjælp af denne og vinden kan træerne hviske til hinanden. Træerne har rødder, ligesom mennesket har kultur. Netværket af rødder forbinder træerne med hinanden og er langt mere essentielt for træernes udvikling end kronerne vil hævde. At spørge til kronernes rolle i træets udvikling har vist, at selvom enhver trækrone er unik i sin konkrete placering af blade og grene, så er de alle bestående af samme elementer. Trækronernes eksistentielle principper er ens, de består alle af grene og blade og de får alle energi fra deres fotosynteser. De ser muligvis meget forskellige ud og benytter fotosyntesen ganske forskelligt men de er alle bundet af elementer, som muliggør deres eksistens. De er træer, også selvom de er forskellige og unikke træer, primært fordi de principielt er ens. Ved ambitionen om at forstå træer eller mennesker, er det relevant at anerkende, at man selv er et træ, for herigennem kan forskeren selv undersøge, hvad et træ er. Spørgsmålet og refleksionens metodik er derfor relevant for forståelsen af træer. I en søgen efter sandheden er en selvkritisk tilgang til sig selv og den oplevede fortolkning central for at tilnærme sig essensen af fænomenet. Denne selvkritik blev udtrykt igennem projektets teoretiske metoder; Epoché, transcendental logik og tvivlsmetoden. For træet selv, om det er viden om sig selv eller organisationer det søger, så er selvsamme spørgsmål og refleksioner essentielle. I trækronens arbejde med at forstå eller erkende sig selv som organisme og som organisatorisk og ledelsesmæssigt fænomen, er det spørgsmålet og refleksionens grundighed, som muliggør, hvorledes kronen erkender træets stamme og dets rødder. Menneskets bevidsthed eller træets krone spiller dermed en voldsom rolle i dets erkendelse af sig selv, af andre træer og af kontekster, hvori træet befinder sig. Mennesker er som træer i skoven, separeret i toppen, men berørende og dermed forbundet i bunden. Denne ide om at være forbundet i menneskets rødder er udtryk for en anerkendelse af det levede liv og andres uundgåelige rolle i ens liv. Det unikke i menneskets erkendelse, som kan få det til at virke, som om vi er

separerede fra hinanden, er kun en del af eksistensen. Det er kun muliggjort i kraft af sameksistensen og den konstante interaktion med andre eller vores forestillinger om andre. Denne udlægning af erkendelsen antager derfor et dialektisk samspil mellem individets intentionalitet og livsverdenens uundgåelige kulturelle berøring individerne imellem. Det er på grund af denne erkendelse, at mennesket kan fremstå som træer i skoven. Trækronerne fremstår unikke og samtidigt kun som en del af et større hele.

*"Science cannot be seen as **replacing** human experience, since its whole aim is to explain how that experience comes about. If we seek philosophical understanding, therefore, we need to return to a point before science, to a pure description of this lived experience on which science ultimately depends" (Matthews 2002:32)*

Ifølge citatet af Matthews kan en metaforisk fremstilling som ovenstående med træer, ligesom videnskaben generelt, ikke erstatte verden. Der kan ikke fremsættes en præsentation, som er tilsvarende verdens kompleksitet eller udvikling. En videnskabelig redegørelse, som der i dette afsnit efterstræbes, er derfor altid en forsimples af verden. Metaforen som værktøj kan derfor fungere som virkemiddel til at føre forståelsen derhen, hvori den egentlige eksistens forekommer. Hverdagen eller livsverdenen er det egentlige objekt og det eneste sted, hvori fænomenet retmæssigt eksisterer. Erkendelsen omkring dette projekts fænomen er derfor en opsummering af en forsimplet fremstilling af mennesket. Der vil derfor altid være en lang række elementer, som ikke blev beskrevet. Det undskylder midlertidigt ikke, at meget relevante aspekter udelukkes, men det forklarer, hvordan ethvert faldskærmsudspring og hvordan ethvert spørgsmål alle er betinget af et udgangspunkt og en kontekstuel ramme. En af de primære metodiske ambitioner for dette projekt har været så transparent og ufiltreret som muligt at fremlægge projektet som en erkendelsesproces, hvori afgrænsninger såvel som tilvalg har fundet sted løbende. Det var et åbent spørgsmål, uden kendskab til svaret og springets fald, hvorfor sådanne begrænsninger nogle gange først bliver tydelige på vej ned, hvor endnu et spring desværre ikke er muligt. For dette spring har det aldrig været realistisk at konkludere med absolut sikkerhed, hvordan menneskets erkendelse fungerer. Det var derimod intentionen at belyse, hvor det var

muligt, hvad erkendelsen er begrænset af, samt hvilke fænomener som muliggør denne begrænsning. Derfor lød projektets problemformulering således:

Hvad muliggør, biologisk og filosofisk, en begrænsning af individets fortolkningsmuligheder i mødet med objektet? Hvordan kan denne erkendelse forholde sig til en forståelse af organisatoriske fænomener og praksis?

Det metodiske udgangspunkt for at besvare problemformuleringen har været et todelte forsøg på at beskrive den menneskelige erkendelse. Det første og primære udgangspunkt har været en teoretisk diskussion af filosofisk og neurovidenskabelig karakter omkring erkendelsens virke og begrænsninger. I denne diskussion var idealet at opnå en viden om mennesket, som kan siges at gælde alle mennesker, da den viden forsøger at placere sine antagelser så grundlæggende i mennesket som muligt. Inden selve besvarelsen af problemformuleringen, er det relevant at skitsere, hvilket grundlag dets besvarelse bygger på. Dette projekt har forsøgt at kombinere to meget forskellige videnskabelige perspektiver i form af en filosofi inspireret af Descartes, Kant og Husserl og en neurovidenskabelig tilgang. Afhandlingens metoder blev brugt til at søge en forståelse af erkendelsen, hvis validitet afhænger af hvilke antagelser forståelsen kan fæstnes til. Neurovidenskaben viste, at menneskets erkendelse er underlagt en emotionel indflydelse, men dette blev der ikke taget højde for i den neurovidenskabelige forskning, som projektet blev bekendt med. Denne adfærd skal følgelig ændres for at passe til dens antagelser. Adfærden fra den praktiske neurovidenskabelige forskning, ligesom ved organisations- og ledelsesteori, stemmer med andre ord ikke overens med antagelserne om forskerne selv eller deres studieobjekt.

Relationen mellem subjekt og objekt anskues som fundamental i forståelsen af menneskets relationer til sin og resten af verdens eksistens. Mennesket bliver i denne relation forstået som i metaforen omkring skoven og træerne. Bevidstheden og det bevidste liv er kun en del af menneskets eksistens, og som sådan udgør den kun en del af mennesket. Opdelingen af den operationelle og aktbaserede intentionalitet viser dette skel. Det er filosofisk og neurovidenskabeligt konkluderet, at menneskets erkendelse er principielt

ens, men konkret forskellige. Alle menneskers erkendelse fungerer som beskrevet i intentionalitetsbegrebet, hvilket betyder, at selektionen og perceptionen ikke er styret efter en erkendelse af, hvad der *er*, men rettere hvad der *er relevant*. Denne relevans anskues som en udviklingsproces igennem menneskets liv og har derfor potentialet til at ændre sig. Neurovidenskabeligt er det vist, at selektionen af relevans i forhold til bevidstheden finder sted på baggrund af en emotionel tolkning af objektet. Emotioner er et bredt begreb, men filosofisk kan selektionen indsnævres til at være de erfaringer og minder, som er genkaldt på grund af deres relevans i forhold til den pågældende situation eller objekt. I forhold til selektionen kan der fra et neurovidenskabeligt perspektiv argumenteres for, at evolutionære relevante elementer ligeledes udgør en del af selektionens grundlag. Hermed bliver selektionen ikke kun tillært igennem livet, men også anskuet som udtryk for dens eksistens genetiske muliggørelse. Der kan derfor fremsættes en uoverensstemmelse i forhold til selektionen hvis de filosofiske og neurovidenskabelige perspektiver anskues som gensidigt udelukkende for hinanden. I forhold til at forklare erkendelsens udvikling og ekstreme variationer, virker det mere plausibelt at hævde, at det formentligt er en blanding af genetik og læring. Dette ligger i tråd med princippet omkring udviklingen af synet, hvor udviklingen krævede en meningsfuld brug af synet, for at udviklingen fandt sted. Genetikken er et udgangspunkt og på mange måder et metaforisk faldskærmsudspring for erkendelsen, men det virkeligt influerende er eksistensens kaotiske rejse, læring og fællesskab – i denne metafor, faldet. Igennem denne eksistentielle rejse udfolder livet os selv, for os, og det er i den rejse særligt relevant at være bevidst omkring de ting, som ikke er direkte tilgængelige. Menneskets bevidsthed om sine egne begrænsninger udvider erkendelsen. En søgen efter erkendelsens begrænsninger også, kan udtrykkes som en søgen efter mere viden om både mennesket og omverdenen. Erkendelsen er en evne, og som alle evner kan den trænes. Refleksionen og dens metodik er derfor udslagsgivende for bevidstliggørelsen af erkendelsen og verden. Fælles for dette er sproget og kommunikationen enten med sig selv eller andre. I sidste ende vil det på grund af menneskets orientering og forholde sig til andre og andet altid være kommunikation med andre eller kommunikation med forestillingen om andre. De selvsamme sociale fænomener, som er gældende i interaktionen med andre mennesker, er derfor også gældende i interaktionen med forestillingen om andre mennesker. Det er i lyset af

denne anerkendelse, at erkendelsen ikke er hensigtsmæssig at fremstille som et udelukkende individuelt fænomen. Tværtimod er kulturen, konteksten, samværet, identitet og etik alle voldsomt influerende fænomener i erkendelsens udvikling og virke. Disse opstår igennem en diskussion af en specifik kontekst i dette tilfælde HEF, og deres antagelser er derfor koblet til denne kontekst. Deres gyldighed er ikke kun koblet til konteksten, men også til den menneskelige sameksistens. Det er derfor diskutabelt, men rimeligt at antage en vis gyldighed for disse elementer i menneskets eksistens og derfor også i andre kontekster. Fælles for disse sociale fænomener blev i analysen begrebet referencerammer og selvfortællinger. Der kan med rette argumenteres for, at disse minder meget om selektionsbegrebet for erkendelsen. De forstås som en kontekstuel og konkret udvikling af den bevidste og ubevidste selektion af minder og erfaringer til den pågældende kontekst. Individets principper for selektion forstås derfor som udtrykt igennem en meningsdannelse og fortolkning, som er konstrueret af en i hvert fald delvist social proces. Erkendelsen begrænses i praksis derfor af de sociale fænomener, som individets i samværet har en relation til.

I forhold til at beskrive menneskets erkendelsesmæssige karakteristika skal der foretages en nuancering af den filosofiske brug af begrebet "hukommelse". I de filosofiske diskussioner blev det brugt som et fællesbegreb for lagringen og genkaldelsen af alle minder. Det har neurovidenskabelige pointer nuanceret i forhold til, at det formentligt er forskellige steder i hjernen, der huskes og derfor muligvis forskellige fænomener, som der er tale om. Ydermere så er genkaldelsen og lagringen af minder ikke den samme proces. Det blev tydeligt i eksemplet med H.M., som kunne udføre handlinger, han havde lært efter hans operation, men som han samtidigt ikke bevidst kunne huske at have lært. Det betyder, at hukommelse i hvert fald kan inddeles i ubevidst og bevidst lagring af minder samt en ubevidst og bevidst genkaldelse af minder. Dette kan kobles med spejlneuronerne, og det at de anvender samme neuroner ved observeringen af en handling, som hvis individet selv skulle udføre handlingen, samt at erindringen om en appelsin er lagret på baggrund af alle sanser og derfor ikke som et specifikt minde. Hermed tegnes indikationer på, at hukommelsen er et virvar, som er involveret i mange dele af hjernens virke, og som ikke med rette kan udtrykkes som et fænomen. Fremtidige undersøgelser kunne være interessante i forhold til at belyse og nuancere hukommelsens facetter i deres interaktioner i hjernen.

Menneskets evne til at erkende er et resultat af dets evne og praktisering omkring det at forholde sig til sin omverden. Elementer såsom sproget og empatien er derfor særligt relevante i forhold til at ændre sin erkendelse. Disse kommer også til udtryk i den bevidste tanke. I forhold til neurovidenskaben er der i lagringen af minder og evner en proces, hvori samtlige sanser registrerer noget omkring det pågældende, som skal huskes. Idet denne proces filosofisk set beskriver al menneskelig læring, kan der antages, om end det kræver mere forskning, at tankeprocessen, ubevidst eller ej, gør brug af selvsamme mængde af sanser. Menneskelige tanker kan ifølge denne hypotese forefindes i form af samtlige sanser. Som vi alle har oplevet, kan tanker også forekomme som en intern sproglig dialog. Sproget, som sådan, er fundamentalt for al menneskelig erkendelse, idet det er med til at muliggøre ikke kun, hvad individet kan bevidstliggøre andre om, men også sig selv. Erkendelsen forstås derfor som resultatet af et samspil mellem samtlige af menneskets fakulteter, biologiske eller socialt konstruerede. Træningen af disse fakulteter kommer til udtryk som en filosofisk udledt metodik, hvori det er selvkritikken, logikken og argumentationen, som er bærende, ligesom det er tilfældet i de teoretiske metoder for dette projekt. At undersøge erkendelsen igennem et sprogligt perspektiv, som det er tilfældet for dette projekt, er med andre ord det samme som at forsøge at træne ens egen erkendelse og udvikling. Projektets anvendelighed og værdi findes derfor blandt andet i overleveringen af en metodik, som kan bidrage til en træning og udvidelse af menneskelig erkendelse. Idet bevidst erkendelse er grænsen for vores oplevede liv, kan projektet bidrage i forhold til sin skitsering af rammer og muligheder i udforskningen af verden omkring en, men også i, hvordan selve udforskningen kan finde sted. En udforskning af sig selv vil derfor også blive til en udforskning af verden omkring én. Menneskelig bevidsthed kan ligesom en trækrone vokse og gro, men den kan også visne og tørre ud. En udforskning af sit miljø og sine egne fakulteter er, hvad selv træerne gør brug af i deres forsøg på at vokse hen, hvor solen skinner.

En filosofisk beskrivelse af organisationer og ledelse ansues efter endt faldskærmsudspring som værende næsten det samme som en filosofisk beskrivelse af mennesker, bortset fra deres specifikke formålsorienterede perspektiv. Denne ambition om at lede mennesker skal baseres på ovenstående beskrivelse af mennesket. Det formålsorienterede element bliver til en diskussion af, hvordan en gruppering af mennesker opnår en

forståelse af, at alle arbejder mod det samme mål. Dette mål vil altid opfattes forskelligt af individerne, men forståelsen af at målets reference er ens for alle er central for organisations- og ledelsesaspektet. Der er mange aspekter i en sådan formulering om organisationer og ledelse, hvilke på baggrund af erkendelsesdiskussionen indtil nu kan beskrives, som de samme aspekter, som er skabt igennem samspillet mellem konteksten og individet. Heri spiller erkendelsen en central rolle i forhold til at belyse, hvorledes de sociale og biologiske aspekter fungerer som centrale aspekter af erkendelsen og dermed forståelsen af ethvert fænomen, også målet formuleret af ledelsen. Ændringen af handlingstendenser antager en ændring i meningsdannelsen og den kontekstuel baserede selektion i intentionaliteten. Derfor antager ændringen i handlinger kendskab til den konkrete kontekst, til de konkrete mennesker. Organiseringen og ledelsen af mennesker tager ikke kun udgangspunkt i mennesket generelt, men i de specifikke mennesker, som skal det omhandle. Dette er den individualistiske udlægning, hvilken, ligesom med erkendelsen, skal komplementeres af den sameksisterende eller intersubjektive udlægning. Menneskers selvfortællinger og sameksistens er stærkt influerende på erkendelsen og deres handlinger. I et forsøg på at ændre handlingstendenserne, er det derfor relevant at undersøge elementer, som kollektivt kan bidrage til den enkelte, men også til gruppens meningsdannelser. Kollektivet kan ikke være udgjort af andet, end hvad det enkelte individ besidder. Det nye for individet i kollektivet er det andre individer besidder, og derfor vil kollektivet altid kun bestå af det individerne sammen berører hinanden med. Derfor kan der fokuseres på elementer, som er opbygget af individets karakteristika, men som samtidigt er delt i fællesskabet. Eksempelvist kunne der søges et kendskab til hvilke kulturelt anvendte typificeringer eller invariante og variante skabeloner, der bliver særligt anvendt, og hvilken udformning de har i fællesskabet. En anvendelse af den viden kræver undersøgerens individuelle kendskab til sig selv og gruppen for at blive modtaget nogenlunde som tiltænkt. Introspektion og kendskab til gruppen og medlemmernes forskellige kontekster bliver derfor metodikker for en organisering og ledelse af individer. Som det blev belyst i HEF, er det ikke tilstrækkeligt at betragte organisationens medlemmer som medarbejdere. De er først og fremmest mennesker, som indgår i mange forskellige kontekster og har derfor en bred referenceramme til at basere deres meningsdannelser på. Elementer, som gør sig gældende for mennesket og alle kontekster, er derfor relevante i

deres konkrete form at inddrage i organiseringen og ledelsen af de pågældende mennesker. En leders evne til at lede beror derfor blandt andet på lederens empatiske forståelse af gruppens meningsdannelse inden for de elementer, som deres referencerammer består af. Dette lyder komplekst, men lederen er normalt en del af denne kontekst og af disse menneskers liv. En viden om de mennesker antager derfor en viden om sig selv og sin egen tilgang til at forstå medarbejderne. En generel pointe, som fungerer her som eksemplificering af erkendelsen, er forestillingsevnen som metode til at skabe tænkte beskrivelser af, hvad der *ikke* er signifikant nok til at spille en rolle i selektionsprocessen for medarbejderne. Grundet sprogets opbygning med konstante eksterne referencer til, hvad ordet eller tingen ikke er, kan det, som medarbejderne *ikke* finder relevant, fortælle meget om det, der så er centralt for deres erkendelse. Sproget har placering i erkendelsen og i muliggørelsen af at ændre sin erkendelsesmæssige prioritering. At være bevidst om nogle eller enkelte af sine begrænsninger, vil som oftest mindske begrænsningerne selv, hvilket ikke kun beskriver en grundlæggende organisatorisk og ledelsesmæssig udfordring, men samtidigt også udtrykker projektets ambition om at nuancere bestemte erhvervsøkonomiske antagelser om mennesket.

Fænomenerne for muliggørelsen af erkendelsens begrænsninger er de samme som dem, der former erkendelsen. Neurovidenskabeligt og filosofisk er der i erkendelsens faldskærmsudspring noget fysisk og genetisk, som begrænser erkendelsen, her udtrykt som, der hvor springet finder sted. Her er der tale om de måder, hvorpå hjernen kan udvikle sig, og i hvilket omfang læring beror sig på fornyelsen og ændringen af neuroner i hjernen. Neurale netværk forstås som konsekvensen af neural aktivitet og i sin grundform derfor binær. Hjernens søgen efter *er det der?* og *er det der ikke?* modsvarer den filosofiske udlægning af erkendelsens abduktive grundform. I faldet og udviklingen af erkendelsen er der yderligere nogle sociale elementer i form af alt, hvad individet bliver præsenteret for, og dermed alt, hvad det ikke bliver præsenteret for. Disse sociale fænomener, som influerer i erkendelsens virke, er blandt andet påvist som etik, identitet, magt, referencerammer og selvfortællinger. Individets erkendelse fungerer på grund af socialt skabte faktorer som disse, så kendskab til dem og deres konsekvenser er afgørende. Fælles for samtlige fænomener i erkendelsen er, at de i enhver situation fungerer forskelligt for hvert individ, grundet at de er skabt på baggrund af forskellige historier. Særligt referencerammerne

og selvfortællinger peger på, at individets opfattelse af egen eksistens er baseret grundlæggende på sammenhængende fortællinger, hvori elementer som etik, identitets roller og magt figurerer. Fortællinger kan formentligt være vidt forskellige, men måden, hvorpå de kommer til udtryk i HEF, peger på, at de skal opleves som sammenhængende, altså uden eksempelvis for store differencer mellem, hvad individet finder rimeligt etisk, og hvad det rent faktisk opfatter, der sker. Menneskets evne til at vælge er også et fundamentalt princip – alt, hvad vi tænker på, former os, og udelukker samtidigt, at vi kunne tænke på noget andet. Vi kan kun tænke på en ting af gangen, så enhver tanke og ethvert indtryk er et valg og et fravalg. Måden, hvorpå vi tænker er essentiel i forhold til et bevidst forsøg på at træne eller øge sin evne til at erkende sig selv og omverdenen. Som det blev belyst i den neurovidenskabelige diskussion, så er der meget, der tyder på, at mennesket kun bevidst kan erkende, hvad det i forvejen har tillagt emotionel værdi. Det betyder, koblet med tankerne, at læringen omkring, hvad der er vigtigt har stor betydning for individets fremtidige erkendelse og tilhørende begrænsninger. Elementer såsom standardisering og målinger af medarbejderne bliver problematiske, hvis der samtidigt ønskes adfærd udover, hvad der måles på, som det var tilfældet i HEF. Individets erkendelse og dermed grundlaget for fremtidige handlinger vil uundgåeligt vægte emotionelt i sin selektion af verden, hvilket derfor udgør, hvad individet kan handle på baggrund af. At måle medarbejderne og præsentere målingen som relevant for, hvorvidt de eksempelvis bliver fyret, opfordrer medarbejderne til at vægte målingen højt og dermed andre ting lavere. At præsentere ideer som effektivisering og standardisering, uanset hvilken kontekst det er i, har derfor en masse konsekvenser ud over de tilsigtede, da intentionalteten af modtagerne er anderledes, samt at de altid vil fungere som valg frem for andre elementer. At organisere og lede medarbejdere i denne forstand handler derfor om at inkludere en beskrivelse af, hvad der generelt er vigtigt, og hvordan det nye, i dette tilfælde målinger, påvirker og nedprioriterer det gamle. Ved beskrivelsen af dette i præsentationen af målingen har ledelsen en mulighed for at opfordre til en bestemt fortolkning. Det utilsigtede eller fravalget er med andre ord oftest lige så vigtigt, som det tilsigtede. Tilfældet med innovation i HEF påpeger en generel pointe; at forsøge at erkende nyt og udvikle sin forståelse af omverdenen kræver derfor en prioritering af forskellighed, som tilsyneladende står i opposition til elementer som standardisering og

målinger. Denne opposition kommer i mennesket frem i kraft af selvfortællingens opposition imod modstridende fortællinger. Standardisering og forskellighed forstås i den forbindelse som begreber og ledelsesmæssige tiltag som har modsatrettede formål og som sådan kan mennesket ikke agere efter begge dele på samme tid eller i samme selvfortælling. Der kan argumenteres for, at dette kan genfindes i metaforen af organisationer som snevejr. Heri kan snefnug kan heller ikke flyve i to retninger på samme tid, de kan ikke standardisere og være forskellige på samme tid. Snevejrsmetaforen blev for afhandlingen en måde at skitsere erkendelsens virke i samspillet mellem medarbejdere og ledelsen. Snevejrsmetaforen forstås derfor som et overordnet indblik i erkendelsens rolle i organisationer. Hertil kommer metaforen om mennesket som træ, som et nærmere blik på forholdet mellem menneskets intersubjektivitet, intentionalitet og bevidsthed. De to metaforer ansues ikke som modstridende, men derimod som komplimenterende dog med forskelligt fokus. Snefnugget ligesom træet kan udvikle sig, det kan vokse, det kan smelte som træet kan rødne. Snefnugget er principielt lig andre snefnug ligesom træet er principielt lig andre træer, men de er alle unikke i deres kontekstuelle udfoldelse.

I forhold til indledningens kritik af visse antagelser inden for dele af den erhvervsøkonomiske forskning, kan afhandlingen konkludere, på baggrund af de filosofiske og neurovidenskabelige diskussioner, at det rene rationelle valg ikke eksisterer. Ethvert valg vil være influeret af individets forståelse af konteksten, men også af de pågældende emotioner i vedkommende. Antagelsen om det rationelle, økonomiske menneske kan derfor lægges til side. I stedet kan denne forståelse erstattes af en nuanceret forståelse af mennesket som et kaotisk, frit og emotionelt individ, som søger mening i tilværelsen gennem vedkommendes selvfortællinger. Det essentielle i tilværelsen er ikke den rationelle kalkule men i stedet de oplevede behov for mening, identitet og følelser.

Erkendelsens begrænsninger skal forstås i lyset af samspillet mellem tre dimensioner, det fysiske, det sociale og det mentale. Antagelsen for dette projekt var, at det sociale og mentale måtte forefindes i det fysiske, hvilket stadig er en gældende ide, som har fundet nogen bekræftelse i løbet af afhandlingen. At det sociale og det mentale bliver fremhævet som noget andet end det fysiske, er sket som et udtryk for perspektivernes centrale

rolle i erkendelsen, og ikke fordi de grundlæggende ikke er fysiske. Erkendelsens begrænsninger er til i kraft af eksistensen og sameksistensen med andre, men skal i høj grad forstås som konsekvenserne af samspillet mellem de tre dimensioner. Derfor er vi træer. Vi har evnen til at ændre os, også bevidst, men den evne er kun en af mange facetter ved mennesket. Bevidstheden er som bladene i en trækrone, der suser i vinden. Det kan virke effektivt, hvis man kun kan se de grene, bladene sidder på. Men vi er meget mere end bevidstheden. Stammen og rødderne er også en del af mennesket, vores fysiske karakteristika er grundlaget for bevidstheden, og fordi vi ikke kan sætte os ud over vores bevidsthed, så er det umuligt at sige, hvor meget anderledes det hele ville være, hvis vi ikke besad de specifikke fysiske karakteristika, som vi har. Menneskets erkendelse er som et træ i en skov – alle tilsyneladende adskilte og individuelle i deres trækroner, men i deres rødder er de dybt forankret i deres levede jord.

9 Perspektivering

Ved et faldskærmsudspring som denne afhandling vil der altid være afstikkere; fænomener som var relevante, men alligevel ikke nok til at blive inkluderet i afhandlingen. Der vil ligeledes altid være fænomener og perspektiver som man kunne have afsøgt, men som ikke blev det, af så trivielle årsager som tid. Dette afsnit vil indeholde en diskussion af et fænomen som i arbejdet med HEF blev relevant i forhold til organisationsanalysen og erkendelsesdiskussionerne. Her er der tale om etikkens samspil med erkendelsen, hvilket viste sig at være empirisk relevant, men fordi interviewene havde et andet formål da de blev afholdt blev der ikke indsamlet nok empiri omkring emnet til at det frugtbart kunne inddrages i analysen. Derfor bliver de præsenteret her, i en primært teoretisk diskussion af samme emne. Disse diskussioner har til formål at fungere som inspiration for videre forskning.

9.1. Etik og referencerammer

Dette kapitel er en modificeret udgave af et accepteret kapitel udarbejdet til en bog kaldet "Ledelsesfilosofi og Praksis" (Hertel & Fast 2015). Det blev udarbejdet som en diskussion omkring etik og rationalitet i en organisatorisk kontekst. Det beskæftiger sig med de selvsamme problemstillinger, som blev erfaret under samarbejdet med HEF, om end på et teoretisk plan.

Dette kapitel vil forsøge at diskutere, hvorledes tillid og etik kan siges at influere og bidrage i en organisatorisk og ledelsesmæssig kulturel kontekst. Med udgangspunkt i en analogi mellem venner og medarbejdere vil det blive diskuteret, hvorledes den økonomiske rationalitet og den grundlæggende menneskelige tillid og etik kan siges at folde sig ud i en organisatorisk kontekst. Det er denne analogi, som vil fungere som eksemplificerende case i hvorledes referencerammerne ændres i HEF, som det også blev udtrykt i et tidligere citat af Marie, hvori hun er utilfreds med afdelingslederen og derfor "får snakket med familie og venner". Formålet med sammenligningen mellem venner og medarbejdere er, at det er tydeligt, hvorledes venner og medarbejdere accepterer vidt forskellige etiske antagelser. Disse antagelser skal ikke kun sammenholdes med en praktisk etik, men også med en grundlæggende ontologisk diskussion. Derfor er det nødvendigt til tider i dette kapitel at gå i dybden med teoretiske notationer omkring mennesket og dets tænkning, for en praktisk etik kan ikke kun bygges på kontekstens forhandlede og til tider varierende, nærmest tilfældige, normer, men bør bero på en grundlæggende forståelse af menneskets eksistens.

Ambitionen er, ligesom i resten af resten af kapitlet om livsverdenen, at præsentere en forståelse af nogle fænomener, i dette tilfælde etik og tillid, hvis idealtypiske mål udelukkende er at tilnærme sig fænomenernes essens. Det er fænomener, som er baseret på perception og dermed fortolkning.

Udgangspunkt for fremstillingen er en undren - en undren, som udspringer af hverdagen - for hvorledes kan velmenende mennesker introducere kontrolfunktioner og systematisk overvågning af andre mennesker, velvidende at de aldrig ville acceptere en sådan behandling uden for organisationen? Hvad muliggør denne forskellighed i indstilling og adfærd

overfor folk, som eksempelvis ledere kan kalde både medarbejdere, i arbejdstiden, og venner, uden for arbejdstiden? Ydermere, i denne hverdagsbetragtning med alle sine restriktioner og nuancer, kan selvsamme ledere forvente en loyalitet og indstilling til at yde sit bedste fra medarbejderne, som de næppe ville forvente fra de "venner", som de havde implementeret selvsamme kontrolfunktioner og overvågningssystemer overfor. I sidstnævnte forhold viser der sig også en yderligere problematik for lederne, for hvorledes kan lederne fremme en positiv adfærd ved de områder, hvor deres kontrolfunktioner ikke virker? Hvilket var en problemstilling ledelsen i HEF stod overfor. Her forlader de sig typisk på selvsamme etiske synsvinkler, som de fralægger sig ved implementeringen af kontrolfunktioner og overvågningssystemer. I betegnelsen af disse implementeringer hævdes der intet andet end eksempelvis "Lean", "balance score card" og "key performance indicators" – altså generelle målingsbaserede principper for evalueringen og vejledningen af medarbejdernes og vennernes adfærd.

Hverdagsbetragtningen om ledere og medarbejdere i organisationer er tydeligvist idealtypisk og ligesom enhver anden hverdagsbetragtning, vil den være mere eller mindre gældende forskellige steder. Pointen, og muligvis essensen, af denne betragtning, må være, at der eksisterer en problemstilling mellem organisationernes formålsorienterede struktur og hverdagslivets evaluering af, at midlet helliger målet. Iboende denne problematik eksisterer der en transcenderende etik. En etik, som i dette kapitel, vil blive eksemplificeret igennem diskussionen af tillid. Tilliden bliver central for problemstillingen, idet den er en nødvendighed i kraft af eksistensen, og samtidigt står den i et skarpt modsætningsforhold til de kontrolfunktioner og overvågningssystemer, som den oprindelige undren udsprang af.

Denne diskussion vil forsøge at belyse, hvorledes etikken og tilliden kan forstås, samt i hvilket omfang de indgår i et samspil med tænkningen. Disse elementer er centrale, idet evnen til at tænke kan forstås som en grundlæggende forudsætning for den menneskelige eksistens såvel som for enhver organisatorisk adfærd.

"The greatest evildoers are those who don't remember because they have never given thought to the matter, and, without remembrance, nothing can hold them back. For human beings, thinking of past matters means moving in the dimension of depth, striking roots and thus stabilising ourselves, so as not to be swept away by whatever may occur – the Zeitgeist or History or simple temptation. The greatest evil is not radical, it has no roots, and because it has no roots it has no limitations, it can go to unthinkable extremes and sweep over the whole world." (Arendt, 2003:95)

9.2. Tænkning og etik

Før en diskussion om etikken og tillidens konsekvenser inden for organisationer kan foretages, er det relevant at få belyst, hvorledes begreberne tillid og etik forstås. Derudover kan en definition af de to begreber og forholdet mellem de to indikere, hvorledes de gør sig gældende i hverdagslivet og det organisatoriske liv. I forhold til dette pointerer Hannah Arendt følgende:

"Med andre ord, når jeg tænker, flytter jeg uden for verdenen af fænomener, selv hvis mine tanker handler om almindelige sansegivne objekter og ikke om sådanne usynlige ting som begreber eller ideer, metafysikkens gamle domæne. For at tænke på nogen må han være væk fra vore sanser; så længe vi er sammen med ham, tænker vi ikke på ham – selvom vi måske samler indtryk, der senere bliver brugt til tanker; at tænke på en tilstedeværende person indebærer, at vi hemmeligt fjerner os selv fra hans selskab og handler, som om at han ikke længere var der " (Arendt 1996:94-95)

Ud fra ovenstående kan der argumenteres for, at Arendts reference til tænkningen skal forstås som en meget bevidst proces, som ikke kan finde sted samtidigt med, at individet forholder sig værende til den anden. *Værende* refererer til Arendts egen brug af begrebet, hvori det forstås, at *værende* står i kontrast til tænkningen, da de to afbryder og supplerer hinanden (Arendt 1998:94). Idet at individet kan være værende eller tænkende overfor den anden, må der eksistere en etisk dimension i begge forhold. Det etiske i det tænkende forhold synes evident ud fra ovenstående citat. Det at forholde sig til vedkommende, "som om at han ikke længere var der," forstås som værende i modsætningsforhold til det, at intentionaliteten rettes mod individet og ikke blot mod tanker om individet. Tænkningen er samtidigt central for Arendts begreb om etik. Det er tænkningen, der muliggør en eliminering af muligheden for ondskab, altså det at handle uetisk. I Arendts undersøgelse af den menige nazists bevæggrunde blev det hende klart, at ondskab ontologisk set kun kan defineres som et fravær, en mangel på refleksion (Arendt 1998:89-90). Det skal ikke forstås som dumhed eller mangel på intelligens, for refleksionen tilhører alle. Refleksionen

fremstår som en evne på samme måde, som synet fremstår som en sans. Manglen på refleksion eller tænkning er derfor indgangsvinklen for uetisk adfærd og kan finde sted hos alle mennesker. Hermed nærmer man sig en forståelse af tænkningens etiske placering, som forhåbentligt kan genfindes i det levende og det tænkende. I forhold til organisatorisk adfærd kan der derfor argumenteres for, at idealer som bevidsthedssøgen, oplysning og diskussion er fordelagtige i forebyggelsen af uetisk handlen.

"Derfor er tankens lammelse dobbelt: Den er uløseligt forbundet med det stop og tænk, den afbrydelse af alle andre handlinger, og den kan godt have en lammende virkning, når man kommer ud af den og ikke længere er sikker på dét, som forekom at være uden tvivl, mens man tankeløst var optaget af, hvad man nu var i gang med. Hvis ens handling bestod i at lade generelle regler for opførsel passe på særlige tilfælde, efterhånden som de opstod i det almindelige liv, så vil man se sig selv paralyseret, fordi ingen sådanne regler kan modstå tankevinden. " (Arendt 1998:104)

Umiddelbart fremkommer der her en uoverensstemmelse, for hvis tænkningen er uundgåelig for etikken, men samtidigt udelukkende for det værende og dermed det oprindelige etiske forhold, så kan individet ikke opføre sig etisk, medmindre det tænker, og det kan ikke tænke, hvis det skal opføre sig etisk. Løsningen på dette er dog ligetil – det værende og det tænkende skal forstås som en dialektisk proces over tid. Mennesket lærer med andre ord at opføre sig etisk over tid, ved hjælp af tænkningen. Det løser dog ikke problemstillingen i det værende; hvorledes skal man kunne vurdere, hvad der konkret er etisk korrekt uden at tænke? Her introducerer Arendt evnen til at dømme.

"Thi denne destruktion har en befriende virkning på en anden menneskelig evne, evnen til at dømme, som man med nogen berettigelse kunne kalde den mest politiske af menneskets intellektuelle evner. Det er evnen til at dømme de enkelte tilfælde uden at underordne dem de generelle regler, som kan læres, indtil de bliver til vaner, der igen kan erstattes af andre vaner og regler. " (Arendt 1998:115-116)

Hvor tænkningen bliver til i det tænkende, så fremstår dommen i det værende som den centrale evne for den etiske handling. Dommen og tænkningen indgår i et forhold, ligesom det værende og tænkende, som over tid udvikles. Det centrale er til stadighed, at tænkningen stopper anvendelsen af de generelle regler på enkelte tilfælde, som i Arendts værk skal forstås som de ting, individet ikke reflekterer over, og derfor muliggør dets ubegrænsede ondskab. Det er først ved dommen i den specifikke situation, at tænkningen kan skabe generelle regler, og dommen får først sin validitet, idet tænkningen fordrer den. I Arendts etiske diskussion indgår der et element, som med reference til Platon kaldes den "ædle natur" (Arendt 1998:108). Heri forstås det, at motivationen til at begive sig i kast med tænkningen stammer fra kærligheden til visdom, skønhed og retfærdighed. Disse elementer er ligeledes centrale for Arendts forståelse af menneskets udgangspunkt for at forholde sig til dommen og tænkningen. Uden motivationen til tænkning vil dommen ikke falde. Mennesket vil derfor acceptere det præsenterede, ligesom det ureflekteret har accepteret det tidligere etablerede. I denne diskussion skal der dog tages afstand fra den "ædle natur", det forekommer ikke nødvendigt, ej heller realistisk, at en kærlighed til det ædle uundgåeligt skal være fundamentet for tænkningen. Et sådan udgangspunkt ville være ideelt, men det virker meget sandsynligt, at mennesket kan motiveres af andet end en søgen efter det gode og det sande. I så fald vil tænkningen *ikke nødvendigvis* opstå for eksempelvis de magtbegærlige.

"Hvis tænkning, den lydløse dialogs to-i-en, virkeliggør forskellen i vor identitet, som det ses ved bevidsthed, og som et bi-produkt derved resulterer i samvittighed, så virkeliggør det at dømme, dette bi-produkt af tænkningens befriende virkning, tænkning, gør den manifest i verdenen af fænomener, hvori jeg aldrig er alene og altid har for travlt til at kunne tænke. Tankevindens manifestation er ikke viden; det er evnen til at skelne godt fra ondt, smukt fra hæsligt. Og dette kan i sandhed forhindre katastrofer, i hvert fald for mig selv, i de sjældne øjeblikke, hvor det virkeligt gælder." (Arendt 1998:115-116)

Som opsummering hertil kan der argumenteres for, at etikken bliver forklaret som ethvert menneskes evne til tænkning og til at dømme. Det, der varierer, er derfor hyppigheden, hvormed disse evner bliver anvendt.

Etikken er derfor delt i to evner, men også i to tilstande, det værende og det tænkende. Hvilke domme, der er etiske, og hvorledes disse fældes, afhænger af den kontekst, hvori individet befinder sig, men fælles for dem alle er, at det er tænkningen, som muliggør dommen, men det er også tænkningen, som muliggør samvittigheden, hvorfor individet står til ansvar for sig selv.

Denne fremstilling er meget formel, uden den traditionelle empiriske rettesnor, gyldne regel eller kategoriske imperativ, som så ofte er præsenteret i etiske teorier (Løgstrup 2008, Kant 1997, Jensen 2007, Thomassen 1993). Den er samtidigt rodfæstet i en ontologisk diskussion fra Husserl vedrørende individets intentionelle erkendelse i kraft af dets eksistens. Enhver moralsk rettesnor vil altid tvinge individet til at stå til ansvar overfor sig selv, idet erkendelse af andre uundgåeligt vil undergå en fortolkning af det oprindelige individ. Med andre ord, hvis vi behandler andre ordentligt, så er det vores opfattelse af andres handlinger, som er grundlag for vores vurdering af, hvorvidt det lykkes for os. Da denne fortolkning af andres respons er afhængig af individets egen tænkning, ligesom den fremadrettede handling er resultat heraf, bliver den organisatoriske position og diskurs, som individet indgår i af central betydning. Lederen skal kunne få ærlig feedback, en ærlig kritik, for at kunne udvikle sig i en passende retning, lige så vel som arbejderne skal have en ærlig dialog og informering for at kunne acceptere og inkorporere den rigtige adfærd. Vi er på den måde afhængige af andres feedback til os, men også af vores feedback til andre.

"... it would be better for me to have a lyre or a chorus which I was directing in discord and out of tune, better that the mass of mankind should disagree with me and contradict me, than that I, a single individual, should be out of harmony with myself and contradict myself." (Sokrates til Callicles, i Bowring 2011:65)

9.3. Etik og tillid

Denne gensidige afhængighed og idealtypiske ærlighed placerer en diskussion omkring tillid centralt for det at lede. Tillid er en nødvendighed på flere måder. Tillid må eksistere, før man går ud af døren om morgenen; tillid til at andre ikke skader én eller slår én ihjel. Men tillid må også eksistere overfor dem, man kender; tillid til, at de ikke aktivt forsøger at såre én, forråde én, og lige så fundamentalt må man have tillid til, at de er ærlige, at de faktisk føler, hvad de siger, de føler, overfor én. Ud fra tidligere erkendelsesdiskussioner så er menneskets erkendelse begrænset til sig selv – i bedste tilfælde udtrykt i en empatisk og epoché-baseret forståelse af andre. Dette betyder, at begrænsningerne af menneskets erkendelse skaber den ovenstående delvist individuelle etik, samtidigt med at den tilsyneladende efterlader både etik og tillid som isolerede elementer for individet. Med referencen til det værende, til hverdagsbetragtningen, kan der argumenteres for, at det ikke er sådan etik og tillid opleves. Begge disse fænomeners essens må siges at være rettet mod de andre mennesker, individet indgår en relation med. Som Arendt også beskrev, så står mennesket, uanset om det er i det værende eller det tænkende, i relation til et andet menneske. Selv i det tænkende har individet en relation til det andet individ, også selvom individet agerer som om, at vedkommende ikke er der, så er de begge stadig i en situation, som er defineret ved et fravær, men ikke et absolut fravær, da et sådan dermed ikke ville indgå i definitionen af situationen. Her bliver denne todeling af individet, som kort er beskrevet hos Arendt, central. Det, at tænkningsens biprodukt er samvittigheden, eller evnen til at percipere og tænke over én selv, at være empatisk, tvinger individet til ikke kun at skulle være etisk forsvarelig overfor sig selv, men i lige så høj grad overfor andre. For at være mere præcis, både i reference og pointe, så henvises der nedenfor til Meads begreb om "den generaliserede anden".

"But only by taking the attitude of the generalized other toward himself, in one or another of these ways, can he think at all; for only thus can thinking – or the internalized conversation of gestures which constitutes thinking – occur." (Mead 1967: 156)

Tænkningens virke forstås både af Mead og Arendt som en intern dialog, en dialog, hvor individet er fremmed for, men samtidigt familier med, sig selv. Tænkningen er derfor samtidigt det, som etablerer etikken, men også empatien og samvittigheden og dermed individets oplevelse af omverdenen. Det medfører, at det til stadighed er muligt at opstille en teori, som beskriver, hvorledes individet oplever sig selv etisk forbundet med omverdenen, om end denne forbindelse har sine begrænsninger. Som Husserl også selv pointerer, så er tænkningen om omverdenen, eller den anden ikke modsætninger, men gensidige nødvendigheder og sparringspartnere i kreationen af det værende.

"Her findes den eneste transcendens, der virkelig bør kaldes sådan, og alt hvad der ellers kaldes transcendens, såsom den objektive verden, beror på den fremmede subjektivitets transcendens." (Husserl, i Zahavi 2007: 75)

Det er med dette udgangspunkt, at det værende og dets omverden er en del af os i kraft af vores tænkning og domme, men i meget høj grad også af vores oplevelse af den andens tænkning og domme. Arbejderen i organisationen er med andre ord med til at bekræfte lederens ide om et fænomens eksistens.

I det følgende tages der udgangspunkt i Løgstrups etiske teorier for at belyse, hvorledes etikken og tilliden opleves i disse relationer. I Løgstrups optik er det mest centrale i menneskelige interaktioner den etiske fordring, som han beskriver således:

"Den etiske afgørelse opstår, når den situation, hvori et menneske befinder sig, får karakter af en udfordring. Men medens et menneske takket være mod, karakter, hæderlighed, pligtfølelse, ansvarsbevidsthed, livssyn etc. kan byde en udfordring om kærlighed spidsen (...). Fordi kærligheden kun er til i den enkeltes tilværelse som skænket ham. Deri består dens umiddelbarhed. Enten er kærligheden skænket den enkelte, og så kan, for dens vedkommende, afgørelsens situation slet ikke opstå. Eller også kender den enkelte intet til

kærlighed, hvorfor afgørelsens situation opstår, uden at den enkelte er i stand til at byde dens udfordring spidsen." (Løgstrup 2008:171).

I ovenstående eksemplificeres den etiske fordring igennem kærligheden. Den etiske overvejelse kommer som en sekundær proces, om end en nødvendig proces. Den etiske fordring er før-etisk, hvilket betyder, at mennesket handler overfor andre, hvis det imødekommer den etiske fordring, på baggrund af et umiddelbart empatisk fokus på den anden, rettere end på sig selv, eller på hvad vedkommende burde gøre. Dette *burde* refererer til normerne, til etikken, til den form for etik, som Arendt betegnede som "tænkningen". Den etiske fordring befinder sig i det værende, i det umiddelbare og før-refleksive, den er det potentiale, som dommen kan indeholde.

"Kendsgerningen, at det ene menneske har mere eller mindre af det andet menneskes liv i sin hånd, kan vi ikke ændre. Den hører vort liv til, sådan som det nu engang er. Det er ikke i kraft af en beslutning, at vi viser tillid og udleverer os, men vi lever altid på forhånd med udleverede – hvad enten det er i en flygtig stemning eller i en alt bestemmende skæbneafhængighed." (Løgstrup 2008:67)

Den etiske fordrings centrale ansvar er at tage vare på den andens uundgåelige tillidserklæringer. Ved enhver kontakt, det være sig en hilsen på arbejdet eller en fortælling til familien, så er der en tro på, eller en tillid til, at vedkommende tager hånd om ens sårbarhed; for hvad hvis de ikke hilser tilbage? Eller er ligeglade med ens fortælling? Mennesket vil altid være til og dermed være sårbar overfor nogle andre. Disse nogle besidder individet en følelse overfor, som gør, at tilliden kan eksistere. Tilliden er en følelse, at kalde den andet, eksempelvis en sandsynlighedsberegning, er at glippe selve essensen af tillid. Tilliden, eller imødekommelsen af den etiske fordring, refererer netop ikke til kalkulation, men rettere, hos Løgstrup, til en grundlæggende erkendelse.

"Med samme livsforståelses indhold er af en sådan art, at om et menneske tror eller benægter den, alene afgøres af dets virksomme

stilling til dets eget livs forviklethed med andres liv. Tager denne enkelte anledning af denne forviklethed til at drage omsorg for den andens liv, lever han i tro på, at hans liv er en vedvarende gave. Tager han anledning af forvikletheden til at udnytte den til egen fordel, lever han i en benægtelse deraf." (Løgstrup 2008:144)

Med sætningen "hans liv er en vedvarende gave" kan der argumenteres for en religiøs tolkning af Løgstrup, men om end denne tolkning formentligt ikke er urealistisk, så er det ikke den eneste mulige. Løgstrups etik baseres på en ide om, at den grundlæggende erkendelse byder dem, som deler den, at imødekomme fordringen. Til spørgsmålet om, hvorledes hvert enkelt individ kommer til sådan en erkendelse, kan der umuligt opstilles én enkelt løsning. Dertil er individets intentionalitet, historicitet og tænkning for kompleks. Det centrale er, som Løgstrup pointerer, hvorvidt individet tager *virksom* stilling til sit eget livs afhængighed og sameksistens med andre.

Det, at imødekomme fordringen, være umiddelbart til for den anden og varetage den udlevering af person og tillid, som finder sted, er ikke den eneste reaktion. Manglen på denne grundlæggende erkendelse medfører, at "*Tager han anledning af forvikletheden til at udnytte den til egen fordel, lever han i en benægtelse deraf*". Individet kan hermed på baggrund af tidligere tænkning og domme komme til en erkendelse af, at vedkommendes liv ikke er en gave, men måske noget andet, måske en kamp, måske et krav eller en pligt. Hermed kan individet blive immun overfor fordringen; vedkommende kan agere, som om fordringen aldrig har eksisteret, og dermed udelukkende forholde sig til sine egne etiske normer. Vedkommende mister kontakt med det umiddelbare i det værende og er hermed reduceret til en empati, som tager udgangspunkt i sig selv i stedet for i den anden. Hermed bliver Arendts diskussion om tænkningen og ondskaben central igen, da de individer, som er immune overfor fordringen, må forlade sig på den etiske overvejelse. Med andre ord, der er for lederen en etisk vejledning at hente i dommen omkring den etiske fordring, men hvis vedkommende er immun overfor denne, så vil lederen kun være efterladt med en tænkning, som tager udgangspunkt i vedkommende selv. Som nedenstående citat blandt andet udtrykker, så har individet brug for den anden eller sin empatiske forståelse af den anden, for at kunne nuancere og udvikle sin etik såvel som sin tænkning.

"Det er derfor alt for forenklet at sige, at i overvejelsen svinger man mellem, om man vil gøre det rigtige eller ej. Den klassiske karakteristika af overvejelsen som en strid mellem pligt og tilbøjelighed slår ikke til. Den har ikke det virkeligt ejendommelige med. Sagen er nemlig den, at det moralske menneske altid gør det onde i den formening, at det i hvert fald er etisk forsvarligt. Kun det amoralske menneske gør det onde og ser det i øjnene. Med andre ord, det moralske ved overvejelsen er dens hykleri. Muligheden overlagt at gøre det forkerte kommer ret beset slet ikke i betragtning." (Løgstrup 2008:179)

Arendts begreb om ondskab for onskabens skyld var, at det ikke eksisterede, men i stedet var ondskab et fravær af tænkning. I Løgstrups tænkning er dette fravær til stede hos det moralske menneske. Det amoralske menneske *gør det onde og ser det i øjnene*. Eftersom individets meningsdannende proces er baseret på tænkningens todeling og dermed en dialog med den generaliserede anden, så bliver det en umulighed, at der kan eksistere et sådant ondt menneske – enhver tanke og handling vil blive foretaget i relation til individets forestilling om andres respons, hvorfor der uundgåeligt må medhøre en tilsvarende etisk argumentation for den pågældende handling eller tanke. En central pointe for dialogen med den generaliserede anden er, hvorvidt opbygningen af den generaliserede anden er sket ud fra en imødekommende, nærmest epoché-lignende tilgang til andre individer, eller en immunitet overfor fordringen og den anden. Eksempelvist kan dette udtrykkes som; søger lederen oprigtigt arbejderens forståelse, eller søger lederen blot en bekræftelse af sin viden?

For di ethvert individ retfærdiggør sine handlinger ud fra den generaliserede anden, så kan der argumenteres for, at lederens indstilling, på samme måde som onskaben, bliver anskuet og retfærdiggjort, uanset praksis og konsekvenser. På samme måde forstås Løgstrups sætning *"muligheden overlagt at gøre det forkerte kommer ret beset slet ikke i betragtning"* som værende i overensstemmelse med afvisningen af et menneske, som i sandhed selv

vurderer sig som ond¹⁹. Dette medfører, at den klassiske opdeling mellem god og ond rettere skal forstås som et skel mellem den tænkende og ikke-tænkende – eksempelvis, for lederens vedkommende, som åben overfor fordringen eller ej. Ved en efterstræbelse af tænkning vil individets udvikling, ifølge Arendt, sikre en evne til at dømme, som kan tage over i de tilfælde, hvor tænkningen ikke træder kraft. Det er derfor ikke nødvendigvis fraværet af tænkning i en enkelt situation, som gør individet "ondt", men rettere manglen på en historisk indstilling præget af kærlighed, åbenhed og tænkning overfor sig selv og omverdenen, som begrænser vedkommendes udvikling af en evne til at dømme. I Løgstrups etiske fordring er der en central pointe angående det at søge tænkningen og kærligheden, hvilket er, at denne søgen skal foregå på det søgtes præmisser (Løgstrup 2007:171). Individet skal lægge fordømmene fra sig, søge det søgte for det søgtes skyld, især hvis det synes søgt. I et fænomenologisk perspektiv betegnes tilsidesættelse af fordomme også for epoché, som eksemplificeret igennem beskrivelsen af den *teoretiske tænker* nedenfor:

"Den teoretiske tænker er interesseret i problemer og løsninger, der i sig selv er gyldige for alle mennesker på et hvilket som helst sted og et hvilket som helst tidspunkt, hvor og når visse betingelser, som han tager udgangspunkt i som givne, er til stede. >>Springet<< ind i den teoretiske tænkningens provins indebærer, at individet beslutter sig for at suspendere sit subjektive synspunkt. (...) Dette delvise selv mangler alle >>essentielt aktuelle<< erfaringer og alle de erfaringer, der er forbundet med vedkommendes egen krop, dens bevægelser og dens begrænsninger." (Schütz 2005:133)

I forhold til ovenstående kan der argumenteres for, at det er denne bevidsthed om mangel på egne erfaringer i individets søgen efter etiske betragtninger, som bliver central for etableringen af en etik – hvis der søges en etik, som kan bero på tænkning og tillid. I tråd med Løgstrup sættes der her lighedstegn mellem "naturlig kærlighed" og tillid. Der er ikke tale om den kærlighed, som så ofte er set i eventyr eller oplevet mellem mand og

¹⁹ Hvis der på nogen måder hersker tvivl om dette, så henvises der til Adolph Eichmanns retssag på youtube. Se litteraturliste.

kone, men rettere den kærlighed, der kan føles ved éns eksistens, overfor
vennen eller den fremmede – der er tale om tilliden. Ligesom i mødet med
den anden må individet møde omverdenen på dens præmisser og ikke sine
egne, hvis vedkommende i sandhed skal forsøge at forstå essensen af den,
og af tilliden. Det at søge en forståelse af tilliden er en udlevering i sig selv.

9.3. Tillid og organisationens dannelse

Indtil nu er der søgt etableret en forståelse af tænkningen og dommens centrale placering for udøvelsen af en etisk adfærd. Men der mangler en afklaring af, hvorledes etableringen af mønstre for dommen og tænkningen finder sted. Med andre ord, hvis tænkningen og dommen er processer i individets intentionalitet, hvordan etableres disse så, og hvorledes er de koblet til individets livsverden? Hvorfor er vi så tit enige om, hvad der er rigtigt at gøre?

I diskussionen omkring individets intentionalitet og tænkning er det centrale, hvad der muliggør vedkommendes nuværende tænkning og meningsdannelse. Da tænkningen, som tidligere nævnt, er en dialog, er der derfor tilknyttet en uundgåelig historisk dimension til individets tænkning og dom i enhver situation. Ud fra dette kan der argumenteres for at individets sociale, kulturelle og relationelle historik får en central betydning. Dette betegnes af Pierre Bourdieu, som individets habitus.

"Habitus thus implies a "sense of one's place" but also a "sense of the place of others." For example, we say of a piece of clothing, a piece of furniture, or a book: "that looks pretty bourgeois" or "that's intellectual." What are the social conditions of possibility of such a judgment? First, it presupposes that taste (or habitus) as a system of schemes of classification, is objectively referred, via the social conditionings that produced it, to a social condition: agents classify themselves, expose themselves to classification, by choosing in conformity with their taste, different attributes (clothes, types of food, drinks, sports, friends) that go well together and that go well with them or, more exactly, that suit their position." (Bourdieu 1989:19)

Tænkningen og dommen bliver altså underlagt en relation til individets forestilling om den anden. Det er, som Bourdieu beskriver det, en tilnærmelsesvist objektiv reference, som udelukkende baseres på en social konstruktion, som finder sted, når individet dømmer et fænomen. Denne dom finder altid sted i en relation, enten til den anden eller til den

generaliserede anden. I denne relation blotter individet sin position - med andre ord, når vi fortæller noget om, hvad vi synes er god smag, så stiller vi vores evne til at dømme til rådighed for andres dom over vores evne. Dette betyder, at selve dommen er en udlevering, som opfordrer til en etisk fordring, hvorfor udviklingen af etikken, dommen og tænkningen alle bliver konstitueret igennem livsverdenen. Idet at dommen og tænkningen finder sted og bliver udviklet igennem individets sociale omverden, medfører det samtidigt, at den bliver underlagt andre sociale fænomener, såsom magt eller hvad Bourdieu i det nedenstående betegner som den symbolske vold.

"Men en bør presisere analysen av denne logikken, av den symbolske voldens logikk, som fører til at de underordnedes livskunst nesten alltid oppfattes, og også av de underordnete selv, ut fra den overordnede estetikkens destruktive og reduksjonistiske synspunkt."
(Bourdieu 1995: 38)

I enhver forhandling er der ved individerne en accept af den symbolske vold i kraft af, at nogle positioner, nogle domme, er bedre end andre. De underordnede accepterer, at deres position er mindre værd end de overordnede. I relation til denne positionelle og relationelle tilgang til habitus og dannelsen af smag er kapitalbegrebet centralt for konkretiseringen af forhandlingsprocessen. Det, at smagen eller dommen bliver forhandlet og derigennem bekræftet af den anden, opstår med udgangspunkt i de forhandlende individers sociale (mennesker), kulturelle (kunst, visdom osv.) og økonomiske (finansiel) kapitalsammensætning. Etikken bliver med andre ord forhandlet ud fra en position, som er udgjort af individets adgang til kapitalernes ressourcer. Det er desuden disse kapitaler og deres sammensætning, som udgør individets habitus.

"Jeg er, hvad jeg er som arving." (Husserl, i Zahavi 2007: 71)

Idet Bourdieu forstås som tillæggende en subjektivistisk fortolkning af kapitaler og habitus, er forhandlingen af kapitaler udtryk for en dom, en dom om, hvilken sammensætning af kapitaler, som er mest eftertragtet i den gældende situation - i det pågældende felt. Den mest eftertragtede

kapitalsammensætning i et felt betegnes også som symbolsk kapital. Når denne symbolske kapital er grundlaget for den sociale forhandling af domme, og senere hen derfor også fungerer som en verificering og inspiration for tænkningen, så åbnes der her mulighed for anvendelsen af denne i relation til en filosofi omkring etisk eftertragtet ledelse – mere om dette senere.

Den indledende del af denne diskussion omhandlede tillid og etik, hvor sidstnævnte nu forstås som et udslag af social forhandling med den anden og den generaliserede anden. Etik forstås som noget, der over tid og igennem individets sociale forhandling etableres igennem tænkningen og dommen. Men det før-etiske, fordringen, eksisterer kun i kraft af vores umiddelbare imødekommende evne til at ville den anden på den andens præmisser. Det er denne fordring, som også indeholder tilliden, den uundgåelige tillid, lige meget hvorvidt der er tale om tillid til en, vi kender, til os selv, eller til en fremmed. Fordringen beror på noget, der forsvinder, hvis individet lader tænkningen rive sig ud af situationen, det er det, der forsvinder, som gør den før-etisk. Herved opstår en todeling af det før-etiske og det refleksiøst etiske. Dommen går på tværs af begge, idet den kan falde uden tænkning. Denne todeling er nødvendig både for individets tidsmæssige udvikling, men især også for den organisatoriske konstitution. På dette tidspunkt er det både u hensigtsmæssigt og respektløst ikke at referere denne opdelings lighed med begreberne, som Martin Buber udarbejdede i hans "Jeg-Du" og "Jeg-Det" forhold. Disse forhold er udtryk for en todeling af menneskets sociale eksistens og forstås i denne situation som beskrivende for en dimension, som er komplementerende overfor det *værende* og det *tænkende* hos Arendt. Introduktionen af Buber er hensigtsmæssig, idet at han illustrerer og uddyber en række facetter af menneskets stillingtagen til den anden. I modsætning til det *værende* og det *tænkende*, som er handlinger, individet kan benytte sig af, så forstås "Jeg-Du" og "Jeg-Det" forholdene som dialektiske grundindstillinger til den anden. De to begrebspaar er derfor ikke det samme, men de beskriver forskellige facetter af individets relation til den anden. Ved "Jeg-Du" forholdet forstås det, at individet kun kan forholde sig til den anden med en indstilling om, at hun er ubegrænset, at hun fortjener vedkommendes umiddelbare og uindskrænkede opmærksomhed, at hun har en uendelig moralsk værdi, at hun er et Du for individet. Enten er Jeg'et umiddelbar overfor Du'et eller også er Jeg'et tænkende overfor Det'et, tænkende overfor en person, som

fremstår som en ting for individet, som et afgrænset fænomen, som der kan reflekteres over, og som derfor kan erfares direkte, selvom vi er i relationen.

"Det menneske, jeg siger Du til, erfarer jeg ikke. Men jeg står i forholdet til det, i det hellige grundord. Først når jeg træder ud derfra, erfarer jeg mennesket igen. Erfaring er Du-fjernhed" (Buber 1997:5)

I forhold til ovenstående kan der argumenteres for en forståelse af fordringen og det før-etiske som en parallel til "Jeg-Du" forholdet. Begge kræver vi er umiddelbart til stede i situationen. "Jeg-Det" forholdet er lige så grundlæggende for individet, for tænkningen om "Jeg-Du" forholdet kan først finde sted, når vi tænker, og derfor ikke er i et "Jeg-Du" forhold, men i et "Jeg-Det" forhold. Det er i sidstnævnte, at tænkningen og struktureringen af erfaringen finder sted. Tilliden, etikken, dommen, intentionaliteten bliver alle udformet igennem denne vekslen mellem "Jeg-Du" og "Jeg-Det" forhold. I HEF bliver denne type af eksistens særligt tydelig i Maries fortælling omkring hendes forståelse af en afdelingsleder og en af de øverste ledere.

"Marie: Men det er bare fordi, når (en af de øverste ledere) han står og smiler og siger et eller andet. For mig så går smilet bare ikke op til øjnene. Så jeg føler egentligt ikke, det ved jeg ikke rigtigt, jeg kan sådan tænke, er det så reelt det, der bliver sagt, og er det det, du mener. Jeg ved ikke lige, hvilket dyr det hører ind under (...). Jeg vil ikke sige at jeg ikke stoler på ham, for det har jeg ikke noget at have det i, så det lyder ikke pænt, men jeg synes bare ikke helt, han virker oprigtig på en eller anden måde. Det er heller ikke pænt, men det er sådan ligesom med afdelingslederen. Det er ligesom de samme, hvor man tænker: der kommer noget ud som skal lyde rigtig sympatisk, men jeg føler egentligt, at så vender den lige, så får du lige den der. Det kan være, det er krokodillen (griner).

I: Er afdelingslederen også det? Er de det samme dyr?

Marie: Altså jeg kunne virkelig godt tænke mig at se en menneskelig side af hende. For mig der er hun sådan en Hitler, en der står totalt

diktatorisk. Og så ser hun så sur ud. Hun indbyder bare ikke til nogen som helst ting.

I: Jeg ville meget nødtigt blive ledet af Hitler.

Marie: Da hun lige startede. Den der måde hun præsenterer sig selv på, hvor jeg sådan tænker, ja, vi havde sådan et skilt ude på toilettet, hvor der stod, skrub af for dig selv, og så siger hun: ja alt det toiletgraffiti det skal også fjernes. Jeg tænker, gud er der nogen, der har skrevet på væggene. Det var der så ikke, det var så den der seddel, og nu skulle der ryddes op, og jakkerne skulle hænges ud, og det kan jeg godt være fuldstændigt enig med hende i, så det er egentligt ikke, fordi jeg er uenig, men det er måden, det kommer frem på, hvor jeg tænker, det kommer så klodset ud. Ellers så er det bare, fordi min profil er mere følsom end hendes, eller jeg vender mere indad. Jeg ved det ikke. Jeg har sku godt nok lidt svært ved at indrette mig efterhånden. Jeg føler mig egentligt ikke helt tryk. Men det der kommer ud af hendes mund, det er simpelthen super godt: jamen vi kan jo ikke undvære dig, du er sådan en glad pige og du står for denne arbejdsopgave, og det er du bare skide god til, så det er helt fint. Hun roser os, det er ikke fordi man kun får noget negativt, men jeg føler sku ikke helt at man - det ved jeg ikke helt, hvorfor jeg ikke føler, at jeg kan stole på hende" (Marie 47:45)

I forhold til ovenstående giver Marie udtryk for en opfattelse af de to ledere som værende todelte, hvilket gør hende utryk og gør, at hun føler, hun ikke kan stole på dem. I projektets optik forstås denne todeling som udtryk for ledelsens tillærte ledelsesstil og ikke-tillærte, eller naturlige, ledelsesstil. Marie vurderer ledelsen ud fra elementer, som afslører skellet mellem den tillærte og den naturlige attitude. Denne opfattelse alene giver Marie en opfattelse af ikke at indgå i åbne og ærlige relationer med lederne. Dette fænomen er et godt eksempel på Bubers Jeg-Du og Jeg-Det forhold. Lederens Jeg-Det forhold, de elementer, vedkommende har lært er gode at sige, kommer til udtryk som noget mistænkeligt for Marie, idet de ikke virker oprigtige. Der er flere implicitte eksempler i Maries interview, hvor hun stiller spørgsmålstegn ved de positive udsagn fra ledelsen, men ikke de negative. Det kan tolkes på mange måder, men i forhold til projektets erfaring, er det et udtryk for, at de negative udsagn virker troværdige. Det er

med andre ord der, Marie indgår i et gensidigt Jeg-Du forhold til lederne. Ledere, og mennesker generelt, vil altid skifte mellem forhold. Det problematiske ved denne fremstilling er, at det etiske i et Jeg-Det forhold i bedste fald finder sted igennem en implementering af generelle principper. I modsætning til Jeg-Du forholdet beror etikken i et Jeg-Det forhold på refleksion, som ikke nødvendigvis praktiseres, hvilket muliggør at et Jeg-Du forhold kan være frarøvet enhver etisk indskydelse. Forestillingen omkring at lederne kun tilgår medarbejderne i Jeg-Du forhold, når de kommer med negative udsagn, som uden tvivl heller ikke er behagelige for ledelsen, vil muligvis fordre ledelsen til i højere grad i fremtiden at tilgå medarbejderne i Jeg-Det forhold. Det er dog blot en spekulation, til dels baseret på nedenstående citat af Buber:

"I rent nærvær lader det sig ikke gøre at leve; nærværet ville fortære en, hvis der ikke var sørget for, at det hurtigt og grundigt bliver overvundet. Men det lader sig gøre at leve helt i fortiden, ja kun i den er det muligt at indrette et liv. Man behøver kun at fylde hvert øjeblik med at erfare og bruge, og nuet brænder ikke mere. Og med hele sandhedens alvor, - du: uden Det kan mennesket ikke leve. Men hvem der kun lever med Det, er ikke menneske." (Buber 1997:49)

På samme måde må organisationer til dels bero sig på distanceret tænkning og "Jeg-Det" forhold – primært fordi organisationer er til med et bestemt formål. Men lederen kan kun lære medarbejderen at kende og derigennem lære, hvorledes vedkommende skal ledes, ved at indgå i "Jeg-Du" forhold. Lederen skal med andre ord involvere sin egen person i det umiddelbare forhold til medarbejderen, som var de venner, der hyggede sig. De sociale normer, som uundgåeligt vil influere "Jeg-Du" og "Jeg-Det" forhold, er etableret igennem den sociale positionelle forhandling, hvorfor denne diskussion kommer tilbage til sit udgangspunkt – forskellen mellem den sociale adfærd og indstilling uden for og i organisationer. Ideen, om at handle for et mål, som kun kan lade sig gøre i "Jeg-Det" forhold, er i langt højere grad accepteret i, end uden for, organisationer, netop på grund af organisationens eksistensgrundlag. Men normerne, som eksisterer uden for organisationen, er i kraft af individets intentionalitet og tænkning stadigt gældende internt i organisationen. Normerne er ikke iboende samfundet

uden for organisationen, men rettere er de, på grund af deres socialt konstruerede og perciperede essens, konstitueret i individets tænkning – menneskets eksistentielle, interne dialog. Tænkningens forankring i normerne er i dette kapitel etableret ud fra en kombination af Bourdieus habitus og Meads generaliserede anden. Herved bliver de normer, som den generaliserede anden beror på, etableret igennem individets historie og dermed konstituerer de grundlaget for individets tænkning i kraft af den generaliserede andens muliggørende funktion for tænkningen. Herved er tænkningen og etikken etableret i kraft af menneskets eksistens, og mennesket som eksistens er grundlag for organisationer. Derfor bliver det relevante fremadrettet at få belyst, hvorledes den præsenterede forståelse af menneskets eksistensbaserede etik og tillid kan fungere som grundlag for en tilgang til organisationsteorier og -praksis.

9.4. Individet og etik som referenceramme

Ved etableringen af etik, tænkning og sociale relationer i den menneskelige eksistens, kan der argumenteres for, at ovenstående diskussion udgør et alternativ inden for selvsamme organisationsteoretisk felt, som den oprindeligt tager afstand fra. Med dette menes der, at nærværende diskussion omkring menneskelig tillid og etik startede med en undren over forskellen mellem organisatorisk etik og den etik, som etableres i resten af individets livsverden. Men i løbet af denne diskussions forsøg på at forstå fænomenets essens, er den selv blevet til en teori omkring selvsamme essens. Som enhver anden fortolkning står den som noget unikt og derfor med forskelle til alle andre fortolkninger. I dette afsnit er formålet at sammenligne denne diskussion med den iboende en anden organisatorisk teori, for igennem dette case-eksempel at konkretisere nærværende diskussions implikationer.

”Key performance”-indikatorer (KPI’er) er efterhånden en grundlæggende ide i virksomheder. Det er ideen om at fastlægge nogle parametre, som man måler og herefter evaluerer medarbejderne ud fra. Det er en søgen efter informationer om produktivitet og arbejdsadfærd (Chan & Chan 2004, Parmenter 2010). Selve ideen bag KPI’er er, at det er muligt at måle og herved kvantificere den gode arbejder (hvornår har du sidst målt og evalueret dine venner eller din familie, og herefter givet dem feedback om selvsamme måling?). Der kan uden de store problemer argumenteres for, at KPI’er er den økonomiske rationalitets ide om, at objektivisering af arbejdere er en formåls-orienteret, hensigtsmæssig ide, som kan fremme virksomhedens potentiale for profit. Men hvorfor er det nødvendigt at måle arbejderen? Kender lederen ham ikke? Er lederen ikke netop leder for ham? Eller leder for en, som leder ham? Og hvad sker der med de forhold, som ikke kan kvantificeres, og som en virksomhed gerne vil fremme? Efter samme økonomiske logik er der vel ingen motivation for arbejderen til at levere en indsats inden for områder, som vedkommende ikke bliver målt på?

Objektiviseringen af medarbejderen tvinger lederen til at bringe sig selv i en ”Jeg-Det” relation med medarbejderen, da måling i sin natur forsøger at

kvantificere og dermed tingsliggøre vedkommende – der sker en reduktion af arbejderens person, som ikke kan finde sted i en indlevende og imødekommende situation. Denne tingsliggørelse og måling er ikke skjult og uanset arbejderens intentionalitet og meningsdannelse overfor samme, så aftvinger eksistensen af en måling en respons, som udspringer af arbejderens anerkendelse af en organisatorisk forståelse af arbejderen selv. Denne side af organisationen, vil mange argumentere for, er nødvendig i kraft af organisationens formål; at fremme effektivitet. Formålets relevans kan der sagtens argumenteres for, men rejsen dertil rejser mange spørgsmål vedrørende etik og fremmedgørelse af arbejderen fra arbejdsprocessen.

Som nævnt tidligere er der iboende denne diskussion om den sociale forhandling af normer en potentiel parallel til ledelsesmæssige principper vedrørende etik og følgeskab. I så fald, at lederen ville indgå i "Jeg-Du" forhold med medarbejderne, ville en anden viden være tilgængelig for lederen end igennem det organisatorisk traditionelle "Jeg-Det" forhold. Der åbnes op for en potentiel forståelse af de gældende og mest efterstræbte normer, som medarbejdere i deres samvær har etableret. Idet vedkommende er leder og derfor besidder en stor mængde af relevant kapital, kan der argumenteres for, at det er muligt at påvirke normerne og etikken i en sådan grad, at de efterstræbte normer kunne blive et kompromis mellem medarbejdernes og lederens. I alle tilfælde vil øget interaktion i "Jeg-Du" forhold medføre en fælles etablering af normer hos begge parter, hvorfor målet vil være det samme, intentionelt eller ej. Ud fra denne ide om en forståelse af etikkens og omverdenens uundgåelige påvirkning af normerne og dommen af den pågældende arbejdsplads og leder, så kan der her argumenteres for, at etikkens centrale placering kan blive en ensretning af medarbejdernes og lederens handlemønstre og formål. At arbejde hen mod samme mål, med samme forhandlede etik, kan forstås som en produktiv ting for enhver organisation i kraft af dens formålsorienterede eksistens. Det, at indgå i "Jeg-Du" relationer, vil i relation til ovenstående KPI-diskussion ligeledes fordrer en involvering af lederen, som uundgåeligt vil øge kendskabet til medarbejderne, således at måling og kontrol kan overflødiggøres. Det betyder ikke, at lederen skal omgås medarbejderne mere, men rettere, at når de interagerer, så udveksles der følelser, minder, indlevelse, synspunkter og fortællinger, i stedet for ordrer og objektivisering.

"Så tror du dog på et paradis i menneskehedens urtid?"

Det kan meget vel have været et helvede – og helt sikkert var den urtid, jeg i min historiske tænkning formår at gå tilbage til, fuld af raseri og angst og kval og grusomhed -: uvirkelig var den ikke. Urmenneskets mødeoplevelser var med sikkerhed ikke tamt velbehag; men bedre er dog vold mod et virkeligt oplevet menneske end den spøgelsesagtige forsorg for ansigtsløse numre!" (Buber 1997:40)

I forhold til HEF illustrerer denne diskussion omkring etik en forståelse af individets referencerammer som mere end ledelsens implicitte og måske ubevidste brug af en organisatorisk og økonomisk rationalitet. Individets meningsdannelse i forhold til tillid og etik bliver central i forhold til den organisatoriske diskurs og mulige ledelse af medarbejdere, idet tillid og etik er uundgåelige fænomener koblet til individets eksistens og derfor gældende i alle kontekster. I HEF er disse perspektiver meget sjældent diskuteret eller reflekteret over. Det skyldes ikke nødvendigvis en bevidst velvilje til ondskab, som Arendt også selv afviser, men rettere en tilgang til medarbejderne baseret på anvendelse af enormt mange implicit accepterede antagelser om både mennesket som organisme, medarbejderne som gruppe og organisationer som sociale strukturer. Dette afsnit har forhåbentligt belyst, at de anvendte antagelser i mange tilfælde ikke er tilsvarende den virkelighed og de fænomener, som antagelserne beror på. Denne perspektivering introducerer en kort diskussion af etikens rolle i erkendelsen og i praksis. Perspektiveringen er introduceret fordi etik som fænomen fremkom empirisk men også teoretisk interessant i relation til erkendelse. Videre forskning kunne derfor forsøge at uddybe etikken særligt i forhold til at skitsere hvorledes de etiske antagelser er iboende menneskets erkendelse, men også dets praktiske virke. Er det overhovedet muligt at erkende noget uden at der eksisterer et etisk perspektiv i fortolkningen? Hvis ikke, hvordan kan etikken blive italesat således at den også fungerer frigørende for individets erkendelse og ageren fremfor udelukkende begrænsende? Hvorledes kan samspillet mellem etik, sprog og bevidsthed opstilles i en beskrivelse af menneskelig praksis?

10 Litteraturliste

Adolph Eichmann retssagen i dokumentarform er tilgængelig ved http://www.youtube.com/channel/UCD_fEkq4bCuyoJ0pN3n4edw. Set den 25-04-2014.

Antranik 2015. Tilgængelig ved <http://antranik.org/the-cerebral-hemispheres/>. Set den 14-08-2015.

Arendt H. 2003: "Some questions of moral philosophy". In: *"Responsibility and Judgement"*. New York: Schocken.

Bakka F. & Fivelsdal E. 2008: *"Organisationsteoriens klassikere"*. Handelshøjskolens forlag. København. 2. udgave.

Berger P. & Luckmann T. 2011: *"Den sociale konstruktion af virkeligheden"*. Akademisk Forlag. 3. Udgave 4. Oplag.

Bjarkam C. 2011: *"Neuroanatomy"*. Munksgaard, København. 1. Udgave. 6. oplag.

Blumer H. 1998: *"Symbolic Interactionism – Perspective and method"*. University of California press.

Bourdieu P. 1989: *"Social Space and Symbolic Power"*. I Sociological theory. Vol 7. nr. 1. Pp 14-25.

Bourdieu P. 1995: *"Distinksjonen"*. Pax Forlag. Oslo.

Bowring F 2011: *"Comparing Bauman and Arendt. Three Important Differences"*. Sociology, 45. Sage Publications.

Buber M. 1997: *"Jeg og Du"*. Hans Reitzels Forlag, København. 3. Udgave. 3. Oplag.

Byrne J. 1997: *"Neuroscience online. An electronic textbook for the neurosciences"*. University of Texas. Tilgængelig ved <http://neuroscience.uth.tmc.edu/s4/chapter07.html>. Set den 25-10-2015.

Carleton 2015. Tilgængelig ved
<http://vv.carleton.ca/~neil/neural/neuron-a.html>. Set den 16-10-2015.

Caygill H. 1995: "*A Kant Dictionary*". Blackwell publishers.

Chan A. & Chan A. 2004: "*Key performance indicators for measuring construction success*". *Benchmarking, an international journal*. Vol. 11. No. 2.

Churchland, P. 1987: "*Epistemology in the Age of Neuroscience*". *The Journal of Philosophy*, Vol. 84. No 10. Pp. 544-553.

Clark W. & Fast M. 2008: "*Qualitative Economics – Towards a science of economics*". Coxmoor Publishing Company.

Clegg S., Kornberger M. & Pitsis T. 2008: "*Managing and organizations*". Sage publications. London. 2. Udgave.

Cornelissen, Joep P. & Mario Kafouros 2008: "*The Emergent Organization: Primary and Complex Metaphors in theorizing about Organizations*". *Organization Studies* 2008 29(07). Sage publications.

Cornelissen, Joep P. 2004: "*What Are We Playing At? Theatre, Organization, and the Use of Metaphor*". *Organization Studies* 25(5). Sage Publications.

Crossley N. 1996: "*Intersubjectivity. The Fabric of Social Becoming*". Sage Publications, 1. Udgave.

Danmarks statistik 2015. Tilgængelig ved
<http://www.statistikbanken.dk/FRA05>. Set den 07-10-2015.

Descartes R. 2007: "*Discourse of the Method of Rightly Conducting One's Reason and seeking truth in the Sciences*". Af Jonathan Bennett. Tilgængelig ved
<http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/descartes1637.pdf>. Set den 25-10-2015.

Eco U. 2000: "*Kant og næbdyret*". Forum.

Goffman E. 1990: "*The presentation of self in everyday life*". Pergui Books. Harmondsworth.

Hertel F. & Fast M. 2015: "*Ledelsesfilosofi og praksis – dilemmaer og paradokser*". Aalborg universitetsforlag. Aalborg. 1. Udgave.

Hubpages 2015. Tilgængelig ved <http://hubpages.com/hub/Two-Faces-or-a-Vase-10-Simple-but-Wonderful-Optical-Illusions>. Set den 20-10-2015.

Hundert E. 1989: "Philosophy psychiatry and neuroscience – Three approaches to the mind". Oxford university press, New york.

Husserl E. 1995: "*Cartesian Meditations*". Kluwer Academic Publishers. Dordrecht, Holland.

Husserl E. 1997: "*Cartesian Meditations*". Kluwer Academic Publishers. 11th impression.

Husserl E. 1997: "*Thing and space. Lectures of 1907*". Translated by R. Rojcewicz, Dordrecht Kluwer.

Jensen O. 2007: "*Historien om K.E. Løgstrup*". ANIS forlag. 2. Oplag.

Kant I. 1929: "*Critique of Pure Reason*". Macmillan Press LTD. London.

Kant I. 1999: "*Grundlæggelse af sædernes metafysik*". Hans Reitzels forlag. 2. Udgave. 1. oplag. København.

Kringelbach M. 2006: "*Hjernerum – den følelsesfulde hjerne*". People's Press.

Kvale S. 1997: "*Interview*". Hans Reitzels Forlag.

Ladel L. & Sinnott-Armstrong W. 2010: "*Conscious Will and responsibility: A tribute to Benjamin Libet*". Oxford Scholarship online.

Larsen S. 2009: "Philosophy Matters. Gnosis. Aarhus Universitet.

Løgstrup K. 1982: "*System og symbol. Essays*". Gyldendal. 1. Udgave. 2. Oplag.

Løgstrup K. 1996: "*Etiske begreber og problemer*". Nordisk forlag A/S.

Løgstrup K. 2008: "*Den Etiske fordring*". Nordisk forlag A/S. 3. Udgave.

Løgstrup K. 2009: "*Kants kritik af erkendelsen og refleksionen*". Klim forlag. 2. Udgave.

Løgstrup K. 2010: "*Den etiske fordring*". Forlaget Klim, Århus. 4. Udgave. 2. Oplag.

Lübcke P. 1994: "*Politikens filosofi leksikon*". Politikens forlag. København. 1. Udgave 8. Oplag.

Marbach E. 2007: "Towards Integrating Husserlian Phenomenology with Cognitive Neuroscience of Consciousness". I *Synthesis philosophica* (2/2007). Pp. (385-400)

Marc.ucla.edu. Tilgængelig ved <http://marc.ucla.edu/body.cfm?id=16>. Set den 07-10-2015.

Matthews E. 2002: "*The philosophy of Merleau-ponty*". Acumen Publishing Limited. Acumen.

Mead G. 1967: "*Mind, Self and Society*". The University of Chicago press.

Merleau-Ponty M. 1962: "*Phenomenology of Perception*". Routledge. London.

Merleau-Ponty M. 2009: "*Kroppens fænomenologi*". Det lille forlag.

Metzinger T. 2000: "*Neural correlates of consciousness*". MIT pres. London.

Mintzberg H. 1973: "*Lederen og hans job*". Nyt fra samfundsvidenskaberne. København.

Morgan, Gareth 1986: "*Images of Organization*". Sage Publications.

Netdoktor 2015a. Tilgængelig ved <http://www.netdoktor.dk/ojne/farveblindhed.htm>. Set den 21-08-2015.

Netdoktor 2015b. Tilgængelig ved <http://www.netdoktor.dk/epilepsi/nervesystemet/opbygning/funktion.htm> Set den 20-10-2015

Ontopofthequestion 2014. Tilgængelig ved <http://onthetopofquestion.blogspot.dk/2012/09/the-concept-of-art-part-1.html>. Set den 15-07-2014

Parmenter D. 2010: "Key performance indicators - Developing, implementing and using winning KPI's". John Wiley and Sons Inc. New Jersey.

Pierce C. 1992: "The Essential Pierce. Selected Philosophical Writings. Volume 1 (1867-1893)". Indiana University Press. Bloomington

Pierce C. 1998: "The Essential Pierce. Selected Philosophical Writings. Volume 2 (1893-1913)". Indiana University Press. Bloomington.

Pitsis T. et al. 2003: "Constructing the Olympic dream: A future perfect strategy of project management". Organization Science, vol. 14, No. 5

Sartre J. 2007: "*Existentialism and humanism*". Methuen Publishing, Ltd.

Schutz A. 1972: "Collected papers I: The problem of social reality". Martinus Nijhoff

Schutz A. 2005: "*Hverdagslivets sociologi*". Hans Reitzels Forlag. København. 1. Udgave

Smalley S. 2010: "Fully Present - The Science, Art and Practice of Mindfulness". Da Capo Press. 2010.

Statens institute for folkesundhed. Tilgængelig ved http://www.si-folkesundhed.dk/upload/susy_2010_2_2_stress.pdf. Set den 07-08-2015.

Sundhedsguiden.dk. Tilgængelig ved [http://www.sundhedsguiden.dk/da/temaer/alle-temaer/psykologi-og-psykiatri/psykiske-forstyrrelser/psykosomatiske-sygdomme-\(somatoforme-sygdomme\)/](http://www.sundhedsguiden.dk/da/temaer/alle-temaer/psykologi-og-psykiatri/psykiske-forstyrrelser/psykosomatiske-sygdomme-(somatoforme-sygdomme)/). Set den 07-10-2015.

Sundhedsstyrelsen 2014: "*Danskernes Sundhed - Den Nationale Sundhedsprofil 2013*". Sundhedsstyrelsen. København. Tilgængelig ved <https://sundhedsstyrelsen.dk/~media/1529A4BCF9C64905BAC650B6C45B72A5.ashx>. Set den 25-10-2015.

The news room 2015. Tilgængelig ved <https://thenewsroom2w.wordpress.com/2012/12/20/vidste-du-det-hjernen/>. Set den 14-08-2015.

Thomassen N. 1993: "*Etik – En introduktion*". Nordisk forlag A/S Weick K. et al. 2005: "*Organizing and the process of sensemaking*". Informs.

Weick K.E. & Obstfeld, D. 2005: "*Organizing and the Process of Sensemaking*". Organization Science, Vol. 16. No. 4. Informs.

Wikipedia 2015. Tilgængelig ved
https://en.wikipedia.org/wiki/Synaptic_vesicle set den 20-10-2015.

Wittgenstein L. 1992: "*Filosofiska Undersökningar*". Thales. Stockholm.

Zahavi D. 2007: "*Fænomenologi*". Roskilde Universitetsforlag.

Zahavi D. 2011: "*Fænomenologi*". I: "*Humanistisk videnskabsteori*" af Red: Collin, Finn og Køppe, Simo m.fl. DR Multimedie. København.

RESUMÉ

Konstant bombarderes menneskets sanser med indtryk. Vores hjerner er altid på arbejde og er altid i gang med at bearbejde information. Hvad sker der med denne information? Hvad ved vi i det hele taget om hjernens virke? Fungerer alle hjerner ens? Hvis ja, hvorfor kan vi så være så uenige om nærmest alt? Hvad kan filosofien og neurovidenskaben bidrage med i forhold til at forstå hjernen og os selv? Og kan det bruges til at forstå hinanden? Hvad vil det i det hele taget sige at forstå? Det er nogle af de spørgsmål, som denne afhandling forsøger at besvare. Det er spørgsmål, som kan være fjerne for os; forestillingen om en hjerne er sjældent forestillingen om vores egen hjerne i vores eget hoved.

Ambitionen for afhandlingen er at undersøge, hvordan to forskellige videnskabelige perspektiver kan nuancere og udvikle vores forståelse af hjernen, som filosofisk beskrives som vores forhold til omverdenen. For hjernen er grundstenen i alt, hvad vi gør, i alt, hvad vi tænker. Enhver sætning kunne med rette starte med: "For mig" er bladet grønt. "For min hjerne" er bladet grønt. Men hvordan går man fra sådanne udsagn til "for os" er bladet grønt? Afhandlingen vil diskutere disse emner i et forsøg på at finde ud af, hvordan mennesket erkender verden og dermed bliver klogere på verden, men også på sig selv.